

DEMOGRAFICKÁ A SOCIÁLNÍ STRUKTURA OBYVATELSTVA V BEROUNSKÉM KRAJI V POLOVINĚ 17. STOLETÍ

Václava Vaňková

Demographic and Social Structure of Population in Beroun Region in the Half of the 17th Century

ABSTRACT: The aim of this article is to describe demographic and social structure of Beroun region in the half of the 17th century. The article is based on the data from the Register of Religion Affiliation from 1651 and contains analysis of demographic structure of the population, families and household structure and also the social structure of the population. Special attention is paid to the estimates of the population which was not included in the source.

Historická demografie, 2013, 37:1:1–21

KEY WORDS: Beroun region, Register of Religion Affiliation from 1651, historical demography, demographic and social structure of population, family and household

Contact: Mgr. Václava Vaňková, Český statistický úřad, Na padesátém 81, 100 82 Praha 10; vaclava.vankova@czso.cz

Úvod

V první polovině 17. století a zvláště během třicetileté války, nastaly v Českých zemích velké populační změny. Došlo k výrazné depopulaci Čech vlivem špatné epidemiologické situace a částečný vliv mohla mít i emigrace některých nekatolíků, především z řad elit, ze země. Právě pro církevní účely vznikl v roce 1651 *Soupis poddaných podle víry*, aby se zjistil počet obyvatel katolického vyznání. Tento pramen je však především ojedinělým zdrojem informací o počtu a demografické i sociální struktuře obyvatel tehdejší doby. Předkládaná studie přináší zpracování těchto informací pro Berounský^[1] neboli Podbrdský kraj, jak se mu vzhledem k jeho poloze pod horským pásmem Brd také říkalo. Tento patřil svou rozlohou k menším krajům tehdejších Čech. Podle územního vymezení kraje, jež bylo pro berní účely podrobně zmapováno v berní rule,^[2] bylo zjištěno, že některé části kraje v soupise za Berounsko zapsány nebyly a že tato část území byla vedena v soupise sousedního Rakovnícka. Datovou základnu analýzy tedy tvořil *Soupis poddaných podle víry za kraj Berounský*^[3] a částečně

[1] Kraj zahrnoval i Příbramsko a pás území na pravém břehu Vltavy. V uvedeném rozsahu byl ale utvořen teprve počátkem 18. století sloučením krajů Podbrdského a Vltavského.

[2] Emil HRADECKÝ, Úvod. In *Berní rula 26 – Kraj Podbrdský*. Praha 1952, s. 7–45.

[3] Helena KLÍMOVÁ, Úvod. In *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Berounsko*. Praha 2007, s. 3–12.

i stejný pramen za kraj Rakovnický.^[4] Ty jsou vydávány v edici tiskem Národním archivem a v současné době jsou již dostupné v elektronické podobě, což ulehčuje práci s daty.

Vzhledem k významu Soupisu pro studium situace v Čechách bezprostředně po ukončení třicetileté války je pochopitelné, že je poměrně často využíván zvláště při studiu sociálních a demografických poměrů. Pozornost mu věnoval zejména Eduard Maur, který nejprve upozornil na možnosti jeho obecného využití^[5] a později i na možnost studovat speciální problematiku.^[6] Jednotlivým regionům se pak věnovali i další autoři, např. Michaela Holubová při analýze obyvatelstva dobrovické farnosti,^[7] Eva Rumlová zkoumáním demografické a sociální struktury obyvatel na panství Dymokury^[8] nebo Markéta Seligová zmapováním situace v polovině 17. století na Děčínsku.^[9] Pozornost přitahovala možnost studovat skladbu obyvatelstva podle rodinného stavu, případně strukturu rodin a domácností, jak na to upozornili např. Eliška Čáňová,^[10] Jan Horský,^[11] Markéta Seligová^[12] a také Iva Sedláčková.^[13] Samotnému městu Berounu se pak věnovala Marie Tošnerová,^[14] která se věnovala i jiným oblastem Berounského kraje^[15] stejně jako

[4] Alena PAZDEROVÁ, Úvod. In *Soupis poddaných podlé víry z roku 1651, Rakovnicko*. Praha, 2007, s. 3–13.

[5] Eduard MAUR, *Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století*. Československý časopis historický XIX, 1971, s. 839–869.

[6] Eduard MAUR, *Čeď a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*. Historická demografie 23, 1999, s. 85–136.

[7] Michaela HOLUBOVÁ, *Obyvatelstvo dobrovické farnosti v Soupisu poddaných podle víry z roku 1651*. Historická demografie 26, 2006, s. 37–61.

[8] Eva RUMLOVÁ, *Demografická a sociální struktura obyvatelstva panství Dymokury v polovině 17. století*. Historická demografie 17, 1993, s. 153–197.

[9] Markéta SELIGOVÁ, *Obyvatelstvo děčínského panství v polovině 17. století podle věku a rodinného stavu*. Historická demografie 19, 1995, 23–27.

[10] Eliška ČÁŇOVÁ, *Složení domácností v Čechách v roce 1651*. Historická demografie 16, 1992, s. 63–66.

[11] Jan HORSKÝ–Miloš SLÁDEK, *Rodinné, sociální a demografické poměry v poddanských vsích na panství Třeboň v letech 1586 a 1651*. Historická demografie 17, 1993, s. 71–110.

[12] Markéta SELIGOVÁ, *Příspěvek ke studiu rodinných struktur v Čechách v polovině 17. století (panství Děčín–sonda)*. Historická demografie 17, 1993, s. 111–130.

[13] Iva SEDLÁČKOVÁ, *Struktura obyvatelstva děčínského panství v polovině 17. století ve vybraných panstvích Loketského kraje (Příspěvek ke studiu typů historického utváření rodiny)*. Historická demografie 19, 1995, s. 39–58.

[14] Marie TOŠNEROVÁ, *Obyvatelstvo města Berouna v polovině 17. století*. Historická demografie 21, 1997, s. 73–92.

[15] Marie TOŠNEROVÁ, *Soupis poddaných komorního panství Králův Dvůr z roku 1651*. In: Památky středních Čech 6, 1993, s. 38–47

Otakar Kulháněk.^[16] Předložený text vychází z rozsáhlejší studie autorky^[17] a na rozdíl od většiny jiných studií nezachycuje rozbor jednoho panství či skupiny lokalit, ale celého kraje.^[18] Studie se zaměřuje především na rozbor demografických a sociálních charakteristik osob v soupisu uvedených, nevěnuje se problematice okolností vzniku soupisu ani jeho účelu – skladbě obyvatelstva podle věry.

Počet obyvatel Berounska a problematika úplnosti

V soupise za Berounský kraj bylo zaznamenáno celkem 12 253 osob, resp. 12 211 osob s uvedeným věkem. Ve věku 0–14 let to bylo 1 304 osob, ve věku 15–49 let 9 245 osob a lidí starších 50 let bylo na Berounsku evidováno 1 662. Je však potřeba zdůraznit, že v soupise nebyly evidovány všechny osoby. Evidováno bylo zpravidla jen obyvatelstvo starší než tzv. zpovědní věk, což byl věk, kdy šel člověk poprvé ke zpovědi. Ten se většinou pohyboval kolem 12 let, v případě Berounska to byl nejčastěji desátý rok života (do 10 lety bylo evidováno 35 dětí, ve věku 10–12 let 108 dětí), mladší děti byly uváděny jen výjimečně, i když např. na statku Čelina nebo na panství Všenor^[19] byly uvedeny už děti mladší než jeden rok. Byl to například šestinedělní Jiřík Trsů nebo třináctinedělní Rozina Kozlová ze statku Čelina.^[20] Jednorocní děti se pak v Soupisu vyskytly ve vsi Višňová, Chrustenice a Vysoký Újezd a ve městě^[21] Nový Knín. Celkem byly ve věku 0 evidované 3 děti (pouze vsi) a ve věku 1 pak 10 dětí (5 ve vsích, 5 ve městě). Celkový počet obyvatel byl tedy ve skutečnosti mnohem větší a celkové číslo bylo ochuzeno především o dětskou složku, která tvořila značný podíl populace tehdejší doby. Pro zjištění pravděpodobnějších hodnot celkového počtu obyvatel bylo tedy potřeba pokusit se chybějící část populace odhadnout.

[16] Otakar KULHÁNEK, *Královodvorské komorní panství v 17. století*. In: *Minulost Berounska 2*, 1999, s. 15–62.

[17] Václava VAŇKOVÁ, *Demografická a sociální struktura obyvatelstva na Berounsku v polovině 17. století*. Diplomová práce PŘF UK Praha, 2009, 80 s.

[18] O podobný přístup se pokusily pro Čáslavský kraj Renata VEJTRUBOVÁ, *Čáslavský kraj v polovině 17. století. Náboženská příslušnost, demografická a sociální struktura*, diplomová práce FF UK Praha 1993, a pro Chrudimský kraj Eva KAČEROVÁ, *Demografická a sociální struktura obyvatelstva Chrudimského kraje v polovině 17. století*, dizertační práce PŘF UK Praha 2011. Obě práce ale zůstaly zatím v rukopise.

[19] Obyvatelé Všenor byli v Soupise zapsáni shodně dvakrát: pod Kapitulou sv. Víta a zároveň jako samostatné panství. Do konečných výpočtů byly započítáni jen jednou.

[20] H. KLÍMOVÁ, *Soupis*, s. 3–12.

[21] Do měst byly zahrnuty i městyse. Na území kraje se nacházela města Beroun, Nový Knín, Příbram a Žebrák, městečko Milín a městyse Hřevnice, Dobříš, Hostomice pod Brdy, Budňany, Lochovice, Mníšek, Cerohovice, Zbiroh, Mejto a Řevnice.

TABULKA 1. PRŮMĚRNÝ POČET DĚTÍ V JEDNOTLIVÝCH VĚKOVÝCH SKUPINÁCH PŘÍPADAJÍCÍCH NA 1 ŽENU V DANÉ VĚKOVÉ SKUPINĚ

Věk ženy	Vsi													Města			
	Věk dětí													Věk dětí			
	0	1-3	4	5-6	7	8	9	10	11	12	13	1-7	8	9	10-13		
15-19	0,000	0,090	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000		
20-24	0,000	0,028	0,060	0,040	0,000	0,000	0,020	0,000	0,001	0,000	0,000	0,046	0,000	0,000	0,007		
25-29	0,198	0,265	0,033	0,124	0,014	0,029	0,055	0,050	0,029	0,036	0,018	1,077	0,000	0,129	0,071		
30-34	0,000	0,329	0,096	0,307	0,027	0,065	0,057	0,055	0,049	0,081	0,057	0,272	0,036	0,068	0,237		
35-39	0,159	0,443	0,000	0,055	0,000	0,061	0,081	0,084	0,022	0,084	0,058	0,742	0,000	0,124	0,250		
40-44	0,000	0,015	0,039	0,084	0,019	0,020	0,054	0,056	0,038	0,069	0,036	0,000	0,000	0,001	0,001		
45-49	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,031	0,057	0,024	0,023	0,064	0,052	0,000	0,000	0,164	0,148		
50-54	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,050	0,022	0,029	0,004	0,036	0,018	0,000	0,000	0,000	0,121		
55-59	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,016	0,016	0,015	0,000	0,000	0,000	0,000		
60-63	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,012	0,022	0,060	0,000	0,000	0,000	0,043		

Zdroj: Vlastní výpočty

Odhadem chybějící dětské části populace v soupisu se zabývala již řada autorů, např. Alois Filáček,^[22] Rudolf Schreiber,^[23] Otto Placht^[24] nebo Eduard Maur.^[25] Badatelé počítali s podílem dětské složky kolem 30 % (odhady kolísají mezi 28 a 35 procenty). Pro odhad počtu dětí pro Berounsko byla užita metoda, kterou již navrhla H. Chodounská pro oblast Náchodska a která vycházela z úvahy, že by se počty neevidovaných dětí mohly odhadnout podle počtů dětí v oblastech, kde byly zřejmě evidovány všechny – vycházelo se přitom z průměrného počtu dětí podle věku matek.^[26] E. Kačerová ve své dizertační práci kromě této metody navrhla možnost využití konceptu stabilní populace případně modelových úmrtnostních tabulek zkonstruovaných Coalem a Demenym. Nakonec však ve své práci využila metodu per analogiam, tedy analogii s oblastmi podobnými.^[27]

Při odhadu chybějící dětské složky bylo Berounsko rozděleno na jednotlivé části podle toho, od kterého věku byly v daných oblastech děti zapisovány. Dále byl zjištěn průměrný počet dětí podle věku žen (matek) tam, kde byly děti evidovány od narození, (tj. podle panství Všenory a statku Čelina). Za předpokladu, že stejně staré ženy v různých oblastech kraje měly v průměru stejný, nebo alespoň podobný počet dětí v jednotlivých věkových skupinách, bylo pak možné odhadnout i počty dětí předzpodědního věku celého kraje. Situace na Berounsku však byla ztížena skutečností, že panství, na nichž byly děti zapisované od narození, resp. od jednoho roku, tvořila pouze necelá 3 % populace. Především pak odhady byly zkráceny velmi nízkým počtem dětí evidovaných od narození, což jistě zkrátilo výsledky a výsledný počet dětí na Berounsku pak vychází nižší než v ostatních oblastech. Z těchto důvodů je potřeba na výsledné hodnoty pohlížet s opatrností. Uvedená metoda by šla také aplikovat na odhady podle věku mužů (otců), pro další analýzy za Berounsko byla však vybrána metoda založená na věku matek. Při výpočtu se rozlišovala městská a venkovská sídla. Získané počty odhadovaných dětí byly rovnoměrně rozpočteny mezi obě pohlaví.

Počet osob žijících na Berounsku v polovině 17. století by po započtení odhadnuté populace dětí činil 14 246. Rozložení podle pohlaví a podle zastoupení

[22] Alois FILÁČEK, *Soupis obyvatel na Litomyšlsku z roku 1651 jako historický pramen*. Časopis pro dějiny venkova XIII, 1926, s. 152.

[23] Rudolf SCHREIBER, *Der Elbogener Kreis und seine Enklaven nach dem Dreissigjährigen Kriege*. Praha, 1935, s. 104–107.

[24] Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století*. Praha 1957, s. 126–133.

[25] E. MAUR, *Problémy*, s. 839–869.

[26] Helena CHODOUNSKÁ, *Demografická a sociální struktura obyvatelstva Náchodska v polovině 17. století*. Diplomová práce PŘF UK Praha, 2003, 90 s.

[27] Eva KAČEROVÁ, *Chrudimský kraj v polovině 17. století – demografická a sociální struktura*. Disertační práce Univerzita Karlova Praha, 2011, 294 s.

městského a venkovského obyvatelstva ukazuje tabulka 2. Většina obyvatel kraje žila na venkově, což bylo pro tehdejší dobu typické. V 18 městech na Berounsku žilo jen 15,8 % obyvatel.

TABULKA 2. PŘEDPOKLÁDANÝ POČET OBYVATEL NA BEROUNSKU V ROCE 1651

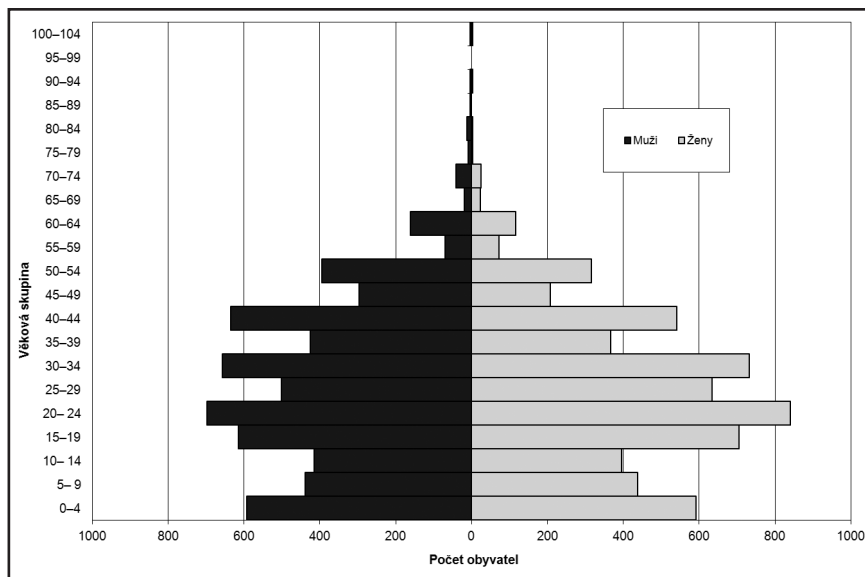
Pohlaví	Města		Vsi		Celkem	
	počet	podíl (v %)	počet	podíl (v %)	počet	podíl (v %)
Muži	1 062	15,1	5 975	84,9	7 037	100,0
Ženy	1 186	16,5	6 023	83,5	7 209	100,0
Celkem	2 248	15,8	11 998	84,2	14 246	100,0

Zdroj: Berounsko: Soupis poddaných podle víry z roku 1651, vlastní výpočty

Struktura obyvatelstva podle věku

I když je Soupis poddaných podle víry z roku 1651 unikátním pramenem pro sledování populace v polovině 17. století, nutno mít na paměti, že se badatel při jeho rozboru potýká kromě neúplnosti také s jistou mírou

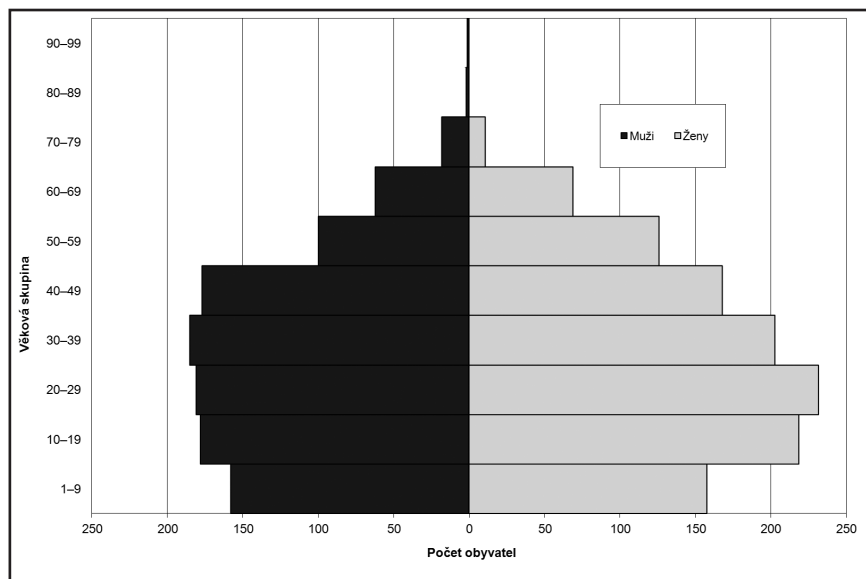
OBRÁZEK 1. VĚKOVÁ STRUKTURA OBYVATELSTVA VSÍ NA BEROUNSKU V ROCE 1651

Poznámky: Část počtu dětí odhadnuta

Zdroj: Berounsko: Soupis poddaných podle víry z roku 1651, vlastní výpočty

OBRÁZEK 2: VĚKOVÁ STRUKTURA OBYVATELSTVA MĚST NA BEROUNSKU V ROCE 1651

Poznámky: Část počtu dětí odhadnuta

Zdroj: Berounsko: Soupis poddaných podle víry z roku 1651, vlastní výpočty

nespolehlivosti.^[28] Věk, který byl u jednotlivých osob v soupise uveden, byl často uváděn jen přibližně a přitom byly preferovány věky – násobky deseti a také násobky pěti, což je zachyceno i v následujících věkových pyramidách.

Nepřesnosti záznamu o věku lze zmírnit zvolením jiných věkových intervalů. Při použití pětiletých věkových intervalů se zkreslení zmenší, avšak kumulace osob ve věkových skupinách končících nulou bude stále patrná. Shlukováním do ještě větších intervalů (desetiletých) bude míra zkreslení ještě nižší. Klasický tvar věkové pyramidy by byl nejlépe viditelný, pokud by hranice s nulou byla zvolena uprostřed intervalu, avšak tento typ zvoleného intervalu by se obtížně komparoval s obvykle publikovanými typy stromů života. Vliv deformací preferencí vybraných věků na věkové struktury je také možné odstranit použitím klouzavých průměrů, matematických modelů a jiných matematických postupů.^[29]

Pro Berounsko byly použity pro vesnické obyvatelstvo klasické pyramidy s pětiletými věkovými intervaly, pro městské kvůli malému zastoupení zapsaných dětí v nejmladších věkových skupinách desetileté věkové intervaly. Na věkových

[28] Eduard MAUR, *Problémy*, s. 839–869.

[29] Podrobněji k tomu srv. zvláště práci E. Kačerové, *Chrudimský kraj*, s. 294.

pyramidách jsou patrné různé zářezy. Kromě již zmíněných skutečnosti (zaokrouhlování, neúplnost dětské složky) jsou známy i některé objektivní příčiny těchto nepravidelností jako například epidemie moru, které se na Berounsku vyskytly již na počátku 17. století a zejména pak za třicetileté války. Počet narozených byl ale také ovlivněn stresem a hladem v období války, které mohly u žen způsobit přechodnou sterilitu.^[30]

Věkovou pyramidu populace poloviny 17. století můžeme podle očekávání označit jako progresivní typ. Z tabulky 3 je patrné, že po započtení odhadovaných počtů dětí připadalo na dětskou složku obyvatel měst na Berounsku necelých 21 % obyvatelstva, ve vesnicích to pak bylo téměř 24 %. Pokud konfrontujeme tyto výsledky s věkovou strukturou v oblastech, kde byly evidovány děti od narození, resp. od 1 roku, výsledný podíl dětské složky na Berounsku vyšel nižší než v těchto oblastech. Ve vsích (Čelina, Všenory, Višňová, Chrustenice a Vysoký Újezd), kde byly zapisovány děti ve věku 0 nebo 1 rok, vyšel podíl dětí do 14 let 30% a ve městech (Nový Knín) to bylo 28 %. Autoři, zabývající se odhady, počítali často s vyšším podílem dětské složky. Například v panství Točnick, které je součástí Berounského kraje, bylo odhadnuto 30 % dětské složky.^[31] Podobné hodnoty byly zaznamenány také v Rokycanech^[32] či na Náchodsku.^[33] Srovnání s Náchodskem, kde byla použita stejná metoda výpočtu, je obzvláště zajímavé. Je otázkou, zda k takovému rozdílu došlo v důsledku různého osudu obou oblastí za války (Berounsko bylo mnohem exponovanějším územím a bylo více za války poškozeno)^[34] nebo tím, že na Berounsku chyběly záznamy části dětí i na těch panstvích, kterých bylo použito jako základu odhadu, především pak tím, že děti ve věku 0 se v celém soupise vyskytly jen 3.

TABULKA 3. ZASTOUPENÍ OBYVATELSTVA V ZÁKLADNÍCH VĚKOVÝCH SKUPINÁCH VE VYBRANÝCH OBLASTECH V ROCE 1651 (V %)

Oblast	Města			Vsi		
	0–14	15–49	50+	0–14	15–49	50+
Berounsko	20,9	61,8	17,3	23,9	65,5	10,6
Točnick	29,3	57,7	11,2	35,5	52,4	12,1
Rokycany	28,9	56,5	14,6	38,7	50,8	10,5
Náchodsko	35,9	51,8	12,3	42,7	48,9	8,4

Zdroj: Berounsko: Soupis poddaných podle víry z roku 1651, vlastní výpočty
Točnick, Rokycany: Maur, 1971. Náchodsko: Chodounská, 2003

[30] E. MAUR, *Problémy*, s. 839–869.

[31] Tamtéž.

[32] Tamtéž.

[33] H. CHODOUNSKÁ, *Demografická a sociální struktura*, 90 s.

[34] M. TOŠNEROVÁ, *Obyvatelstvo*, s. 73–92.

Struktura obyvatelstva podle pohlaví

Pro populace poloviny 17. století byla typická převaha žen nad muži, přičemž nepoměr mezi mužskou a ženskou populací byl větší ve městech než na vesnici.^[35] Stejně tak tomu bylo i na Berounsku, kde v průměru připadaly 102–103 ženy na 100 mužů. Poměr pohlaví na Berounsku však byl oproti jiným oblastem vyrovnanější, ale i zde se potvrdila vyšší feminita ve městech než na vesnici (100,9 pro vsi a 113,0 pro města).

TABULKA 4. POČET ŽEN NA 100 MUŽŮ PODLE VĚKU NA BEROUNSKU V ROCE 1651

Věková skupina	Celkem	Města	Vsi
Celkem	102,8	113,0	100,9
0–9	85,1	75,0	87,1
10–14	98,5	97,9	98,7
15–19	119,4	146,5	115,0
20–24	121,9	130,1	120,7
25–29	126,8	125,6	127,0
30–34	110,9	107,5	111,4
35–39	90,7	112,7	86,6
40–44	87,7	100,9	85,5
45–49	73,3	85,9	70,3
50–54	88,1	131,9	80,5
55–59	108,0	112,9	105,8
60+	77,7	96,4	71,4

Poznámky: Původní data bez odhadů

Zdroj: Berounsko: Soupis poddaných podle víry z roku 1651, vlastní výpočty

Zastoupení mužů a žen se však měnilo s věkem. Ve věkových skupinách 0–9 a 10–14 let (dle původních dat bez odhadů) připadalo na 100 mužů 85, resp. 98–99 žen. Nejnižší věková skupina byla více vyrovnaná na vesnici, ovšem je potřeba si uvědomit, že zde se jednalo pouze o malý počet zapsaných dětí. Podíl žen a mužů se však rapidně měnil ve věkových skupinách 15 až 34 let, které jsou populačně nejproduktivnější. Ve městech bylo ve věkové skupině 10–19 let více dívek než na vesnici, což mohlo být způsobeno odchodem děvčat z venkova do služby ve městech, zatímco muži zůstávali ve službě na venkově. Další zajímavý zlom nastal

[35] E. MAUR, *Problémy*, s. 839–869.

ve věku 35–39 let, od něhož muži převažovali nad ženami. Výjimku tvořila věková skupina 55–59 let, která však mohla být ovlivněna častějším preferováním věku 50 nebo 60 let, protože šlo již o poměrně nízký počet osob. Situace ve městech byla odlišná (obr. 1 a 2). Kromě již zmíněných dětských věkových skupin převažovali muži nad ženami jen ve věkové skupině 45–49 let a pak ve skupině osob starších 60 let.

Obecným rysem tehdejší populace Čech byla převaha mužů v nejstarší věkové skupině, a to zejména na vesnicích. Silná maskulinita v postreprodukčním věku vystrídala značnou převahu žen v reprodukční složce 15–49 let, což způsobilo nedostatek partnerů pro ženy v reprodukčním věku. Tento jev byl typický v této době i pro jiné evropské země.^[36]

Struktura obyvatelstva podle rodinného stavu

Soupis poddaných podle víry z roku 1651 umožňuje sledovat kromě základních demografických charakteristik také strukturu obyvatelstva podle rodinného stavu. Jelikož to nebylo prvotním účelem soupisu, rodinný stav se u jednotlivých osob většinou vůbec neuváděl. Lze ho však vydedukovat, a to podle označení u zapsaných osob jako například „manželka“ nebo „vdovec“. Pokud u osob v Soupise nebyl uveden žádný údaj a zároveň této osobě bylo pod 35 let, pak byla tato osoba pro potřeby této studie započítána do kategorie mezi svobodné obyvatelstvo, pokud nad 35 let, pak do kategorie „nezjištěno“.

V polovině 17. století bylo manželství společenskou a často také ekonomickou nutností. Manželství byla většinou krátká, opakovaná manželství zvláště mužů nebyla výjimkou. Podíl svobodných mužů i žen klesal s věkem a již v nejnižší věkové skupině byla každá pátá žena provdána, přičemž podíl vdaných žen v tomto věku byl podstatně vyšší na vesnicích než ve městech. Nejvyšší podíl vdaných žen byl ve věku 25–39 let (kolem 80 %). S rostoucím věkem klesal podíl vdaných žen, naopak podíl vdov rostl.

U mužů docházelo v porovnání s ženami k pomalejšímu nástupu ženatých mužů, protože ve věku 20–24 let, kdy ženy vykazovaly již vysoký podíl provdaných (59 %), byl zaznamenán stále vysoký podíl svobodných mužů (71 %). Mezi muži bylo zjištěno obecně méně ovdovělých osob než u žen (1,3 % u mužské populace proti 7,9 % u populace žen) a také ve vyšších věkových skupinách je poměrně dost ženatých mužů. To by se dalo vysvětlit tím, že se muži po ovdovění častěji znovu ženili.

[36] Tamtéž.

TABULKA 5. PODÍL ŽEN PODLE VĚKU A RODINNÉHO STAVU Z ÚHRNU OSOB DANÉ VĚKOVÉ SKUPINY NA BEROUNSKU V ROCE 1651 (V %)

Věková skupina	Svobodné			Vdané			Vdovy			Nezjištěno		
	celkem	města	vsí	celkem	města	vsí	celkem	města	vsí	celkem	města	vsí
15–19	78,6	88,3	76,6	21,1	11,7	23,0	0,2	–	0,3	0,1	–	0,1
20–24	39,5	39,6	39,5	58,8	59,0	58,7	1,5	0,7	1,7	0,2	0,7	0,1
25–29	19,4	27,6	18,1	78,9	70,4	80,2	1,5	–	1,7	0,3	2,0	–
30–34	13,7	12,3	13,9	81,0	79,8	81,1	4,7	6,1	4,5	0,6	1,8	0,4
35–39	5,5	5,6	5,4	80,5	80,9	80,4	7,9	6,7	8,2	6,1	6,7	6,0
40–44	–	–	–	70,6	70,1	70,7	13,9	15,9	13,5	15,6	14,0	15,9
45–49	–	–	–	68,4	60,7	70,7	17,8	16,4	18,3	13,8	23,0	11,1
50–54	–	–	–	53,2	57,1	52,1	28,9	22,0	30,9	17,9	20,9	17,0
55–59	–	–	–	50,9	54,3	49,3	25,9	20,0	28,8	23,1	25,7	21,9
60–64	–	–	–	35,9	44,0	32,5	41,9	32,0	46,2	22,2	24,0	21,4
65–69	–	–	–	38,1	26,3	47,8	31,0	31,6	30,4	31,0	42,1	21,7
70+	2,1	–	2,8	29,8	36,4	27,8	36,2	54,5	30,6	31,9	9,1	38,9
Celkem 15+	31,9	31,5	32,0	54,7	51,0	55,5	7,9	9,0	7,6	5,5	8,5	4,9

Zdroj: : Berounsko: Soupis poddaných podle víry z roku 1651, vlastní výpočty

Zajímavé je sledovat samotný podíl svobodných žen, resp. mužů ze všech osob v dané věkové skupině. Z tohoto podílu lze odhadovat sňatkový věk.^[37] Ten hrál v minulosti důležitou roli i z hlediska úrovně reprodukce.^[38] Na Berounsku bylo ve městech ve věkové skupině 15–19 let 11,7 % vdaných žen ze všech žen v této věkové skupině, na vesnici to již byla téměř čtvrtina všech žen (23 %). U mužů byl v této věkové skupině zaznamenán jen nepatrný podíl ženatých mužů (jen 4,4 % na vesnicích). Ve věkové skupině 20–24 let však byla více než polovina žen vdaných, a to ve městě i na vesnici. Muži se ženili později než ženy, když ve věkové skupině 20–24 let bylo jen o něco více než 25 % všech mužů ženatých. Přes 50 % ženatých mužů bylo až ve věkové skupině 25–29 let, a to 57 % ve městech a 64 % ve vsích Berounského kraje. Na území Čech lze z hlediska sňatkového věku nalézt dva typy oblastí.^[39] První oblast se vyznačuje nižším procentem vdaných žen v nejmladší věkové skupině, na straně druhé jsou pak oblasti, kde je vyšší podíl

[37] Tamtéž.

[38] Markéta SELIGOVÁ, *Obyvatelstvo*, s. 23–27.

[39] Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*. Praha, 1996, 143 s.

vdaných žen již v nejmladší věkové skupině. Samotné Berounsko leží z tohoto pohledu na pomezí.

TABULKA 6. PODÍL MUŽŮ PODLE VĚKU A RODINNÉHO STAVU Z ÚHRNU OSOB DANÉ VĚKOVÉ SKUPINY NA BEROUNSKU V ROCE 1651 (V %)

Věk	Svobodní			Ženatí			Vdovci			Nezjištěno		
	celkem	města	vsi	celkem	města	vsi	celkem	města	vsi	celkem	města	vsi
15–19	96,2	100,0	95,6	3,8	–	4,4	–	–	–	–	–	–
20–24	70,3	71,8	70,0	29,8	28,2	30,0	–	–	–	–	–	–
25–29	36,7	42,3	35,8	63,1	57,7	64,0	–	–	–	0,2	–	0,2
30–34	20,6	23,6	20,1	78,6	74,5	79,3	0,5	0,9	0,5	0,3	0,9	0,2
35–39	6,3	3,8	6,8	89,1	94,9	88,0	0,6	–	0,7	4,0	1,3	4,5
40–44	0,8	0,9	0,8	86,9	89,6	86,4	1,2	0,9	1,3	11,1	8,5	11,5
45–49	0,5	1,4	0,3	86,1	85,9	86,1	3,8	2,8	4,1	9,5	9,9	9,5
50–54	–	–	–	84,9	95,7	83,0	2,6	2,9	2,5	12,5	1,4	14,5
55–59	–	–	–	85,0	74,2	89,9	5,0	6,5	4,3	10,0	19,4	5,8
60–64	0,5	–	0,6	79,2	84,8	77,6	8,7	6,5	9,3	11,6	8,7	12,4
65–69	–	–	–	80,0	87,5	73,7	11,4	6,3	15,8	8,6	6,3	10,5
70+	–	–	–	75,6	66,7	78,5	10,5	19,0	7,7	14,0	14,3	13,8
Celkem 15+	38,5	37,3	38,8	56,1	57,5	55,8	1,3	1,7	1,2	4,1	3,5	4,2

Zdroj: Berounsko: Soupis poddaných podle víry z roku 1651, vlastní výpočty

Rodiny a domácnosti

Ze soupisu je možné vyčíst i zastoupení jednotlivých typů rodin a domácností. Nejpoužívanější typologií rodinných struktur používanou takřka obecně pro období raného novověku je typologie Petera Lasletta.^[40] Pomocí této typologie lze zjistit převládající typ domácnosti a potom zkoumanou oblast řadit do širšího modelu. V rámci Evropy se rozlišují obvykle dva základní modely rodiny a domácnosti, a to severozápadní model a jihovýchodní model. Pro severozápadní model je typický častý výskyt nukleárních rodin, sestávajících tedy z manželského páru a dětí a zaměstnávajících obvykle poměrně početnou čeleď. Pro druhý model je typická spíše komplexní rodina s několika manželskými páry, kde pomocné práce zastávají sami členové domácnosti místo čeledi a podruhů.

[40] Typologie domácností podle P. Lasletta. Použito dle Horský – Seligová, *Rodina*, s. 143.

Před vlastním tříděním je potřeba si ujasnit, koho vlastně do rodiny, resp. domácnosti započítáváme. Rodina může být chápána v užším smyslu jen jako rodinní příslušníci, ale lze také vymezovat domácnosti, kde jsou kromě užší rodiny započítáváni také pomocná čeleď či podruzi.^[41] Je nutné také přihlédnout k faktu, že forma zápisu Soutpisu se v různých oblastech lišila. V analýze za Berounský kraj byly do rodiny započítávány jen ty osoby, u nichž byl uveden příbuzenský vztah, jedná se tedy o užší pojetí rodiny bez čeledi a podruhů. Na Berounsku tak bylo evidováno Soutpisem celkem 488 domácností ve městech a 2 268 na vesnici. Nejpočetnějším typem domácnosti v kraji byl jednoduchý rodinný typ domácnosti (tvořený manželskými páry bez dětí i s dětmi a vdovci nebo vdovami s dětmi), který představoval 79,7 % všech domácností ve městech a 80,7 % na vesnici. Dalším nejčastěji zastoupeným typem domácnosti byla domácnost jednotlivců (8 % města, 6,7 % vsi) a téměř shodný podíl pak měly složené rodinné domácnosti (6,4 % města, 6,3 % vsi). O něco méně pak byly zastoupeny rozšířené rodinné domácnosti (5,5 % města a 5,2 % vsi) a nejméně pak vícečlenné nerodinné domácnosti (0,4 % města a 1,1 % vsi). Jednoduché domácnosti převažovaly i v jiných oblastech tehdejších Čech (95,1 % v Děčíně,^[42] 80,3 v Dymokurech^[43] a 93,4 na Náchodsku).^[44]

Protože se při zpracování skladby rodin a domácností vycházelo z dat zachycených v Soutpisu, zjistilo se, že na Berounsku převažoval rodinný pár bez dětí. Tento typ rodiny tvořilo 41,8 % ze všech rodinných uskupení měst a 46,6 % na vsi. Až po té byl zastoupen manželský pár s dětmi (město 32,2 %, ves 29,2 %). To bylo ale důsledkem toho, že mnoho dětí nebylo v Soutpise vedeno a ve skutečnosti by pak manželských párů bylo patrně mnohem více, tak jako v jiných oblastech Čech v té době. Navíc výsledky typologie mohly být také ovlivněny typem zápisu do Soutpisu, který se v Čechách lišil oblast od oblasti. Pokud se podíváme na strukturu jen ve 2 oblastech, kde byly děti zapisovány od narození (Všenory a Čelina), pak už by byly výsledky podobnější ostatním oblastem. Manželský pár s dětmi byl v těchto panstvích zastoupen v nejvíce případech, a to ve 33 % ze všech typů domácností. Následovaly manželské páry bez dětí (27 %).

Důsledek podregistrace dětí je patrný i v případě, když sledujeme domácnosti podle věku osoby stojící v čele: ve věkové skupině 25–34 let převažovaly na Berounsku rodinné domácnosti bezdětných párů, tedy právě ve skupině, kde předpokládáme jak narození, tak i výskyt největšího počtu malých dětí.

V Soutpisu je možné sledovat také věkové rozdíly mezi manžely, i když při interpretaci výsledku je potřeba brát zřetel na ne příliš přesné zápisy věku. Na

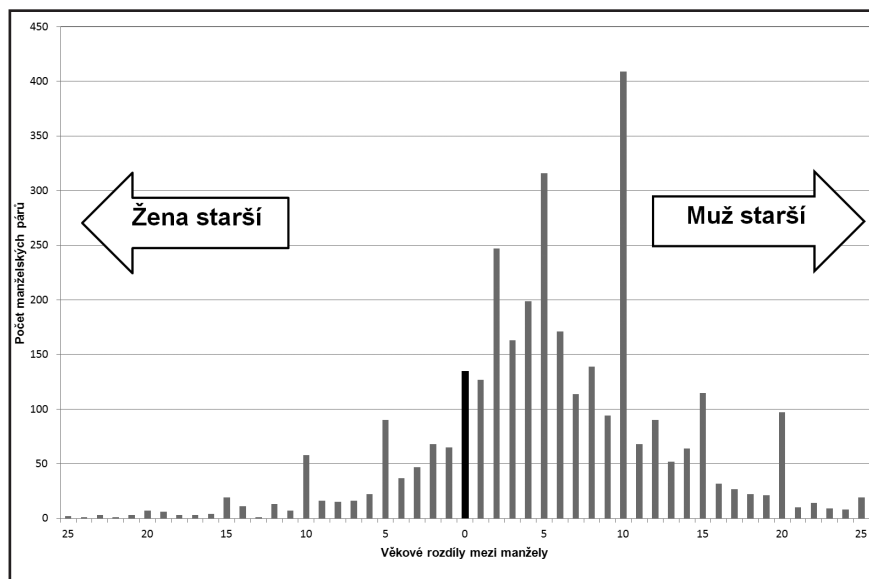
[41] Srv. např. M. SELIGOVÁ, *Příspěvek*, s. 111–130.

[42] M. SELIGOVÁ, *Obyvatelstvo*, s. 23–37.

[43] E. RUMLOVÁ, *Demografická a sociální struktura*, s. 153–197.

[44] H. CHODOUNSKÁ, *Demografická a sociální struktura*, 90 s.

OBRÁZEK 3. VĚKOVÉ ROZDÍLY MEZI MANŽELY NA BEROUNSKU V ROCE 1651

Zdroj: Berounsko Soupis poddaných podle víry z roku 1651

Berounsku se nejčastěji vyskytovaly páry, kde byl muž o 1–10 let starší než žena. Takto to bylo u více než 50 % všech párů ve městě a téměř u 60 % na venkově. Další nejfrekventovanější byla manželství, kdy byl muž o 11–20 let starší než žena, a to jak ve vesnicích, tak ve městech. Podobné zastoupení ve městě i na vesnici měli ženy a muži i v intervalu, kde je muž starší než žena o 21 let, a to přes 4 %. Vysoké věkové rozdíly mezi manžely byly v minulosti celkem časté, sňatek byl uzavírán často z ekonomických důvodů a porozumění mezi manžely nebylo tak důležité. Nebyla výjimkou také manželství, kde byla žena starší než muž. Častěji to pak bylo ve městech než na vesnici (19,3 %), ale ani na vesnici to nebylo zanedbatelné číslo (14,9 %). Ženy v těchto manželství patřily před sňatkem často spíše mezi bohatší vdovy. V literatuře za jiné oblasti se jako nejčastější věkový rozdíl udává 10 let. To mohlo souviset se zaokrouhlováním věku,^[45] ale zřejmě to mohlo být i jakýmsi pravidlem té doby, protože stejně tomu tak bylo i na Berounsku. Další v pořadí byla pak situace, kdy byl muž o 5 let starší než žena. Na obrázku 3 jsou vidět určité nepravidelnosti, které patrně souvisí se zaokrouhlováním.

[45] E. MAUR, *Problémy*, s. 839–869.

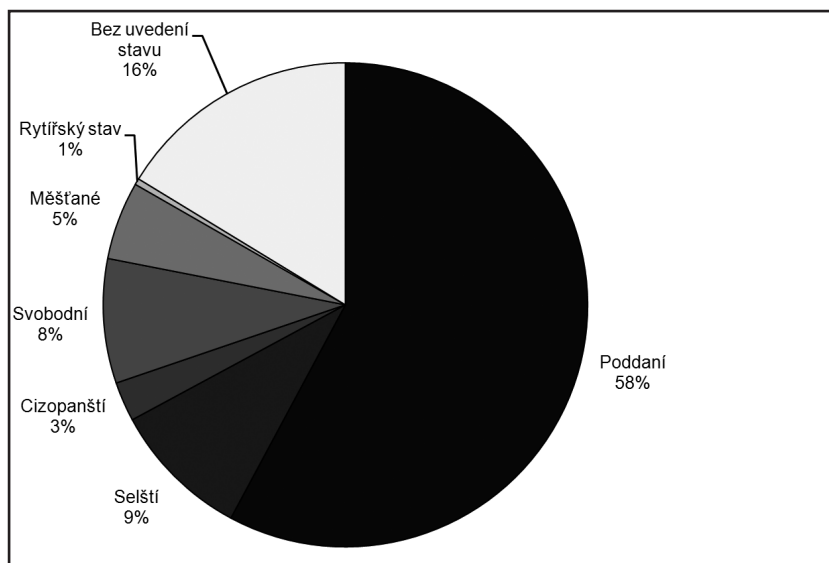
Sociální struktura obyvatel

Společnost byla v polovině 17. století výrazně hierarchizována a určité společenské postavení hrálo v tehdejší době velkou roli. Ke každému postavení ve společnosti se vážala určitá míra práv a povinností a společnost očekávala příslušné chování a vystupování. Nejvyšší postavení v zemi měl panovník a dále byla společnost dělena do stavů panského, rytířského, duchovenstva a někdy se mezi stavy počítalo i měšťanstvo. Zbytek obyvatelstva tvořili poddaní, což byli především obyvatelé vsí a představovali nejvyšší podíl z obyvatel (90 %). Díky tomu, že v Soupisu byl v průvodním formuláři také požadavek uvádět stav, je možné i v jednotlivých krajích sledovat také sociální strukturu obyvatel.

Nejvyšší procento obyvatelstva na Berounsku (včetně zapsaných dětí mladších 15 let) spadalo pod stav poddanský. K tomuto stavu náležely i osoby s označením „cizopanští“ a „selští“ a patřilo k němu celkem 70 % obyvatel. Dále v pořadí to bylo 8 % svobodných osob, 5 % měšťanů a 1 % obyvatel příslušejících ke stavu rytířskému. U zbytku osob (16 %) nebyl žádný stav zaznamenán, ale lze předpokládat, že by náleželi k poddaným. Dohromady by tedy tvořili poddaní 86 % osob zapsaných v Soupisu.

Jelikož obyvatelům vsí a měst náležela různá práva, lze z hlediska sociálního obyvatelstvo dělit také na obyvatel měst a vesnic. Obyvatelstvo měst tvořili usedlí

OBRÁZEK Č. 4. SKLADBA OBYVATELSTVA PODLE PŘÍSLUŠNOSTI K DANÉMU STAVU NA BEROUNSKU V ROCE 1651(V %)

Zdroj: Berounsko: Soupis poddaných podle víry z roku 1651, vlastní výpočty

obyvatelé, kteří měli svá městská práva. Spolu s nimi ve městech také žili neusedlí neplnoprávní podruzi a městská chudina. Na vesnicích žila většina obyvatel země. V rámci třídění soupisu byli mezi toto obyvatelstvo započítáváni i obyvatelé dvorů, mlýnů, ovčínů a jiných vrchnostenských zařízení a také lidé evidovaní při zámcích.

Dále lze sledovat skladbu obyvatel podle toho, zda šlo o usedlé či neusedlé obyvatelstvo.^[46] Mezi usedlé obyvatelstvo patřili držitelé gruntů a pozemků na vesnici nebo ve městě. Do této skupiny patřili hospodáři neboli „hlavy domácností“. Ti žili v domácnosti s ostatními členy rodiny. Mezi sebou měli příslušníci určité domácnosti vztahy nejen rodinné; příslušnost k určité domácnosti řadila jedince do určité právní a také sociální kategorie.^[47] Tyto spolubydlící nelze všechny počítat do obyvatelstva usedlého. Mezi usedlé patřil jen hospodář, jeho žena a jejich děti, které ještě neuzavřely manželství. Ostatní členové domácnosti již byli řazeni mezi podruhy, tedy jako obyvatelstvo neusedlé. Pro neusedlé obyvatelstvo bylo naopak typické, že nemělo vlastní dům či grunt a bydlelo u příbuzného nebo i cizího vlastníka nemovitosti.

Jednou z velmi důležitých charakteristik jednotlivých osob jsou jejich pozice v rámci rodiny.^[48] Obyvatelstvo se podle tohoto kritéria obvykle třídí do kategorií „hlava domácnosti“, „syn“, „služebné postavení“, „podruh“, „podruh-syn“ a „ostatní“ pro muže a „manželka hlavy domácnosti“, „dcera“, „služebné postavení“, „podruhyně“, „podruhyně-dcera“ a „ostatní“ pro ženy.

Vzhledem ke sporadickým záznamům dětí do 15 let je rozbor sociální skladby omezen na obyvatelstvo starší než 15 let. V nejmladší věkové skupině 15–19 let byla na Berounsku v polovině 17. století nejvíce zastoupena sociální skupina synů ve městech, ale na vesnicích muži ve služebném postavení. Skupina „syn“ je obecně ve všech věkových skupinách více zastoupena ve městě než na vesnicích, což může být vysvětleno tím, že na vesnicích zakládali muži své rodiny dříve a také odcházeli do čelední služby již v útlém věku. S mladším věkem založení rodiny na venkově, což bylo zaznamenáno již při hodnocení sňatkového věku, souvisí vyšší procento mužů ve skupině „hlava domácnosti“ ve věkových skupinách 20–24 a 25–29 let. Ve městech je tato kategorie více zastoupena až od věkové skupiny 30–34 let (55 % mužů tohoto věku). Z toho plyne i fakt, že na venkově byla hospodářství předávána v mladším věku než ve městech. Na vesnici, kde synové odcházeli z domova dříve než ve městech, bylo zaznamenáno vysoké procento mladých mužů ve služebném postavení (ve věku 15–19 to bylo 51 % mužů, celkem pak 28 % mužů ve vesnicích, ve městech ve věku 15–19 to bylo 42 % a 15 % z úhrnu). Ve vsích také oproti městům zůstával vysoký podíl mužů v této sociální

[46] E. RUMLOVÁ, *Demografická a sociální struktura*, s. 153–197.

[47] J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina*, 143 s.

[48] Tamtéž.

skupině i po dosažení věku 35 let a zůstával tak ve všech věkových skupinách, což souviselo s tím, že v tomto vyšším věku byly hlavně osoby pomáhajících při dvorech, ovčinech a zámčích, které byly také započítávány mezi vesnické obyvatelstvo. Nejvyšší zastoupení podruhů podle věku se také lišilo: ve městě bylo nejvíce podruhů ve věkové skupině 25–39 let, kdy muži sice již zakládali rodinu, ale ne všichni byli schopni mít vlastní dům, takže zůstávali v podruží. Dále pak byl tento podíl vysoký u mužů nad 70 let, což zřejmě byli bývalí hospodáři, kteří zanechali nemovitost svým dětem, a to jak ve městech, tak na vesnici.

TABULKA Č. 7. SOCIÁLNÍ STRUKTURA MUŽŮ NAD 15 LET V PROCENTECH DANÉ VĚKOVÉ SKUPINY NA BEROUNSKU V ROCE 1651

Věk	Syn		Hlava domácnosti		Služebné postavení		Podruh		Podruh – syn		Ostatní		Celkem	
	města	vsí	města	vsí	města	vsí	města	vsí	města	vsí	města	vsí	města	vsí
15–19	45,5	38,2	–	4,2	42,4	51,4	3,0	1,6	9,1	2,8	–	1,8	100,0	100,0
20–24	30,1	18,9	15,5	21,4	30,1	44,6	16,5	12,6	7,8	1,7	–	0,9	100,0	100,0
25–29	9,0	8,6	33,3	44,8	23,1	27,4	34,6	17,8	–	0,8	–	0,6	100,0	100,0
30–34	6,6	2,1	54,7	57,6	14,2	21,5	22,6	18,2	1,9	0,2	–	0,5	100,0	100,0
35–39	1,3	0,9	67,1	64,6	5,1	17,6	26,6	16,2	–	–	–	0,7	100,0	100,0
40–44	–	–	73,6	66,6	7,6	18	18,9	14,7	–	–	–	0,8	100,0	100,0
45–49	–	–	80,3	61,8	4,2	23	15,5	14,5	–	–	–	0,7	100,0	100,0
50–54	–	–	75,4	64,2	0	18,5	24,6	16,8	–	–	–	0,5	100,0	100,0
55–59	–	–	67,7	71	9,7	15,9	22,6	13,0	–	–	–	–	100,0	100,0
60–64	–	–	89,1	55,9	2,2	14,3	8,7	29,8	–	–	–	–	100,0	100,0
65–69	–	–	100,0	47,4	–	21,1	0,0	26,3	–	–	–	5,3	100,0	100,0
70+	–	–	61,9	61,5	–	12,3	38,1	26,2	–	–	–	–	100,0	100,0
Celkem	11,0	9,4	52,2	46,3	15,2	28,3	19,3	14,5	2,3	0,8	–	0,8	100,0	100,0

Zdroj: Berounsko: Soupis poddaných podle víry z roku 1651, vlastní výpočty

U žen jsou rozdíly mezi městem a vsí mnohem méně patrné než u mužů. V nejmladším věku 15–19 let bylo nejvíce děvčat ve skupině „služebné postavení“ a „dčera“. Vývoj zastoupení žen v kategorii „manželka“ ukazuje, že se ženy oproti

mužům vdávaly již v nejmladší věkové skupině a také jejich maximální zastoupení bylo dosaženo v mladší věkové skupině než u mužů – hlav domácností. Stejně jako u mužů i u žen jejich podíl ve služebném postavení ve městech s věkem klesal, kdežto na vsích zůstával v relativně vysokém podílu i ve vyšším věku (také v důsledku vyššího počtu čeledi ve dvorech). Poměrně vysoký podíl podruhyň ve vyšším věku ve městě i na venkově patrně odráží změnu postavení ovdovělých žen.

TABULKA Č. 8. SOCIÁLNÍ STRUKTURA ŽEN NAD 15 LET V PROCENTECH DANÉ VĚKOVÉ SKUPINY NA BEROUNSKU V ROCE 1651

Věková skupina	Dcera		Manželka		Služebné postavení		Podruhyň		Podruhyň – dcera		Ostatní		Celkem	
	města	vsí	města	vsí	města	vsí	města	vsí	města	Vsí	města	vsí	města	vsí
15–19	31,0		8,3	12,9	45,5	44,5	8,3	9,2	5,5	3	1,4	2,4	100,0	100,0
20–24	12,7	9,0	38,8	38,2	22,4	32,2	23,1	17,5	3,0	1,1	–	2,0	100,0	100,0
25–29	7,1	1,7	53,1	57,6	14,3	18,4	24,5	20,3	1,0	0,3	–	1,6	100,0	100,0
30–34	1,8	0,6	60,5	61,9	9,7	18,2	27,2	18,4	–	0,3	0,9	0,7	100,0	100,0
35–39	–	–	62,9	59,2	5,6	17,4	30,3	22,0	–	0,3	1,1	1,1	100,0	100,0
40–44	1,9	0,4	58,9	57,2	6,5	19,7	32,7	22,0	–	–	–	0,7	100,0	100,0
45–49	–	–	63,9	51,9	6,6	14,9	29,5	33,2	–	–	–	0	100,0	100,0
50–54	–	–	61,5	46,4	5,5	21,5	33,0	31,2	–	–	–	1,0	100,0	100,0
55–59	–	–	51,4	49,3	–	17,8	45,7	31,5	–	–	2,9	1,4	100,0	100,0
60–64	–	–	56,0	29,1	4,0	14,5	40	54,7	–	–	–	1,7	100,0	100,0
65–69	–	–	47,4	47,8	–	8,7	52,6	39,1	–	–	–	4,4	100,0	100,0
70+	–	–	54,6	22,2	–	25,0	45,5	52,8	–	–	–	0	100,0	100,0
Celkem	7,7	6,3	48,2	45,8	15,1	24,9	27,2	20,9	1,4	0,8	0,5	1,4	100,0	100,0

Zdroj: Berounsko: Soupis poddaných podle víry z roku 1651, vlastní výpočty

Svou zvláštní pozornost si při sledování sociální struktury populace poloviny 17. století zaslouží čeleď. Ta je dnes klasifikována jako kvalifikovaná nebo méně kvalifikovaná pracovní síla integrovaná do domácnosti zaměstnavatele. Dříve však byl tento pojem širší a kromě fyzické práce mohli pracovníci vykonávat i práci duševní.^[49] A například na zámcích měla čeleď i své rodiny. Čeleď patřila k základní pracovní složce většiny hospodářství. Tuto sociální skupinu můžeme rozdělit podle několika hledisek: podle působiště na městskou, venkovskou, dvorskou a zámeckou, dále podle pohlaví, podle věku, podle zaměstnavatele na

[49] E. MAUR, *Čeleď*, s. 85–135.

selskou a vrchnostenskou a také podle rodinného stavu. Podíl čeledi starší 15 let na celkovém počtu obyvatel kraje činil 24,7 %, přičemž ve městech 13,6 % a na vesnici 26,5 %. Podíl čeledi na celkovém počtu obyvatel se v různých oblastech lišil, například na Prachaticku to bylo 14,9 % a 9,3 % na Třeboňsku,^[50] na Náchodsku se podíl městské čeledi pohyboval od 10 do 20 %.^[51] V porovnání s ostatními oblastmi byl podíl čeledi na Berounsku relativně vysoký.

Na Berounsku převažoval podíl mužské čeledi nad ženskou. Situace se však v jednotlivých věkových skupinách a lokalitách lišila. Ve městech převažovaly ženy nad muži, naopak pro vesnice byla typická převaha mužů; to souviselo s tím, jaké kde bylo potřeba vykonávat práce. Ve městech bylo potřeba chův, děveček, na vesnicích bylo potřeba mužské síly pro práci na polích. Byli zde tedy zastoupeni pohůnci, skotáci nebo voráči.

Mužská i ženská čeleď byla obecně významně zastoupena v mladších věkových kategoriích, výjimku tvořila čeleď na dvorech a zámcích, kde byl charakter čeledi odlišný. Zde bylo mezi čeledí méně svobodných, přitom pro čeleď byl z hlediska rodinného stavu jinak svobodný stav typický.

Pokud se detailněji podíváme na čeleď selskou (města a vsi) a čeleď vrchnostenskou (dvory a zámky) – ve městech tvořili čeleď spíše pacholci (31 %) a dále čeleď ostatních řemesel, například pro Berounsko typické hrnčířství. Ženy byly většinou děvečky (75 %). Na vesnicích bylo nejvíce pohůnků, pacholků a tovaryšů. Mezi ženami pak opět děvečky a služebné. U dvorské čeledi zastávaly osoby trochu jiná povolání, u dvorů to byli například šafáři, u mlýnů mlynáři apod. Na území Berounského kraje se nacházelo 5 zámků, kde najdeme mezi čeledí také například správce, trubače nebo vrátné.

Mezi neusedlé obyvatelstvo zahrnujeme kromě čeledi i podruhy. Na Berounsku v polovině 17. století žilo celkem 485 podružských osob ve městech a 1 769 na venkově. Bylo to tedy 24 % ze všech obyvatel měst a 17 % ze vsí. Z toho plyne, že téměř každý pátý obyvatel vsi byl podruh. Čísla jsou srovnatelná s ostatními oblastmi Čech. Nejvíce podruhů bylo v kraji ve věkové skupině 20–44 let ve městech i na vesnici. Ve městech dosahovala maxima věková skupina 25–29 let u mužů, ženy pak věku 20–24 a 40–44 let. Mladí lidé tedy žili často v podruží, než si vybudovali svoje vlastní hospodářství. Na vesnici pak bylo nejvíce podruhů ve věku 30–34 let mezi muži a 20–24 let u žen. Velké procento žen podruhyň také tvořily vdovy. Pokud sledujeme podruhyně podle věku a rodinného stavu, je vidět, že v nejmladších věkových skupinách převažují podruhyně vdané, ale ve věkové skupině od 50 let jsou to především vdovy.

Zajímavé je sledovat i skladbu podružských rodin. Kromě samotných vdov (17 % všech rodin v podruží) byl mezi podruhy i velký podíl manželských párů

[50] Josef KRÍVKA, *Čeleď v poddanském hospodářství po třicetileté válce a její podíl na celkovém počtu obyvatelstva*. Historická demografie 2, 1978, s. 2–8.

[51] H. CHODOUNSKÁ, *Demografická a sociální struktura*, 90 s.

bez dětí (přes 50 %). Připomeňme však, že děti byly podregistrovány. Tyto rodiny neměly zřejmě dostatek finančních prostředků na vlastní bydlení.

Závěr

Na základě Soupisu poddaných podle víry byly získány některé informace o populaci Berounského kraje v polovině 17. století. Kromě počtu obyvatel byly zjištěny i základní charakteristiky demografické struktury a také struktury obyvatelstva podle rodinného stavu. Vzhledem k podregistraci dětské složky bylo třeba část dětí předzpovědního věku odhadnout. Při započtení odhadované části by v Berounském kraj žilo zhruba 14,2 tisíc osob, z toho 84 % na venkově. V kraji převažovaly ženy, ale převaha nebyla tak výrazná jako v jiných oblastech tehdejších Čech. Index femininity se však lišil spolu s věkem a ve starších věkových kategoriích již převažovali muži nad ženami. Podíl ženatých a vdaných na Berounsku byl podobný jako v jiných oblastech země a nacházel se přibližně uprostřed hodnot zjištěných z analýz jiných autorů za jiné oblasti.

Nejčastějším typem domácnosti podle klasifikace Petera Lasletta byly domácnosti jednoduché rodinné. Zřejmě kvůli nedostatku dat o populaci dětského věku převažovaly na Berounsku manželské páry bez dětí. Ve více než polovině manželských párů byl muž starší o 1–10 let než žena. Berounsko lze tak zařadit na pomezí severozápadního a jihovýchodního typu evropské rodiny

Co se sociální struktury týče, přestože v názvu Soupisu se setkáváme s pojmem „poddaní“, v pramenu byli zapisováni i příslušníci dalších stavů: na Berounsku to bylo např. až 8 % osob svobodných, 5 % měšťanů a 1 % příslušníků rytířského stavu. Kromě přítomnosti hospodářů s nejbližšími příbuznými (tzv. usedlého obyvatelstva) bylo na Berounsku zaznamenána i početná skupina neusedlého obyvatelstva z řad čeledí a podruhů

Summary

Demographic and Social Structure of Population in Beroun Region in the Half of the 17th Century

The study describes analysis of population in Beroun region in the half of the 17th century. The research was based on the Register of Religion Affiliation from 1651. Special attention was paid to the estimates of the population which was not included in the source, especially children from 0 to 13 years. Total number of population in the region was estimated to be 14.2 thousand persons and 0–14 years old children made 20.9 % from total population in towns and 23.9 % in villages. The most of the inhabitants (84 %) lived in villages. Women prevailed in the population (102.8 women per 100 men), but it was not as significant as in the other regions and in the elderly age groups, there were more men than women in the population. In comparison with other regions, the share of married persons was similar, which means that in age 20–24 for women and 25–29 for men more than half population was married. The most common type of household according to Peter Laslett's classification were simple family households with domination of childless pairs, which was not so typical for other regions in the half of the 17th century. It was probably caused by the lack of registered children in Beroun. In more than half marriages the men were 1 to 10 years older than women. Register of Religion Affiliation from 1651 registered not only serfs, but also the persons from other social statuses as aristocracy or knightage. The population was divided into settled and un-settled inhabitants. Settled inhabitants were made by farmers with their families. Servants and farm labourers created the group of un-settled inhabitants.

Redakce:

Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.
Redakce ČL
Na Florenci 3
110 00 Praha 1
tel.: +420 222828602
fax: + 420 222828511
e-mail: jiri.woitsch@post.cz

Informace o předplatném a objednávky:

Elektronicky: www.periodik.cz,
postabo.prstc@post.cz

Telefonicky: bezplatná infolinka
České pošty: +420 800 300
302.

Písemně: Česká pošta s.p.,
oddělení periodického tisku,
Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3.

Český lid
ETNOLOGICKÝ
ETHNOLOGICAL JOURNAL
ČASOPIS

EDITORIAL
100. ročník časopisu Český lid

STATI / ARTICLES
Klára Woitschová
Časopis Národního muzea v letech 1827–2012
Michal Eméc
Památky archeologické – po 160 letech stále na rozcestí
Bronislav Chocholáč
Časopis Matice moravské – historické periodikum
v proměnách doby
Jiří Woitsch
Sto ročníků Českého lidu v osobách
a poselstvích vedoucích redaktorů
Karel Sklenář
Sto dvacet let Časopisu Společnosti přátel starožitnosti
Miroslav Válka
Národopisný věstník československý jako tisková
platforma Národopisné společnosti československé
a nástupnických organizací
Jiří Woitsch
Český lid a příbuzné vědecké časopisy v 19.–21. století

1
ROČNÍK 100/2013

ČESKÝ LID : ETNOLOGICKÝ ČASOPIS : ETHNOLOGICAL JOURNAL
je jediný impaktovaný (IF 0,094) časopis pro etnologii a příbuzné obory
ve střední a východní Evropě.

**V roce 2013 časopis završil jubilejní 100. ročník. Výročí je věnováno
monotematické číslo 1/2013.**

Informace o obsahu časopisu (od roku 2000), složení redakční rady apokyny pro
autory jsou dostupné na <http://eu.avcr.cz/>

Časopis vychází 4x ročně, cena jednoho čísla je 75,- Kč, celoroční předplatné činí
280,- Kč.

VÝVOJ PORODNOSTI VE FARNOSTI LIBČANY V „DLOUHÉM“ 19. STOLETÍ (1785–1914)^[1]

Alexandra Šikulová

The development of natality in the parish of Libčany throughout the „long“ nineteenth century (1785–1914)

ABSTRACT: The present study describes the history of the natality in parish of Libčany in the years 1785–1914 from the perspective of historical demography and cultural history. This parish was formed by eleven villages located in East Bohemia near to the town Hradec Králové in the fertile region. Their inhabitants worked mostly in agriculture and handicraft industry. The aim of this study is to give a summary of the development of natality. The dates are based on records from parish registers of births. By processing was used the method of anonymous aggregative excerption. Results were compared with situation in the Czech lands.

Historická demografie, 2013, 37:1:23–49

KEYWORDS: historical demography, population development, natality, parish of Libčany

CONTACT: Mgr. Alexandra Šikulová, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 3, 110 00 Praha 1; doktorandka Ústavu historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice; e-mail: alexandra.sikulova@seznam.cz.

1. Úvod

Záměrem této studie je nastínit vývoj porodnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století.^[2] Předkládaný příspěvek navazuje na již publikované studie věnované vývoji sňatečnosti a úmrtnosti,^[3] kde jsou detailnější informace o zkoumaném regionu a použitých pramenech. Díky mikrohistorickému náhledu na danou problematiku lze postihnout demografický vývoj jedné farnosti s jejími zvláštnostmi a porovnat získaná data s celozemským vývojem. Práce je teritoriálně omezena na farnost Libčany, nacházející se v těsné blízkosti města Hradce Králové.

[1] Text vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076.

[2] Studie vychází z diplomové práce věnované demografickému vývoji libčanské farnosti v 19. století. ALEXANDRA ŠIKULOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785–1914)*. Pardubice 2009. 257 s. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, Katedra historických věd.

[3] ALEXANDRA ŠIKULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785–1914)*. In *Historická demografie* 34, 2010, č. 2, s. 114–175; TÁŽ, *Vývoj úmrtnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785–1914)*. In *Historická demografie* 35, 2011, č. 2, s. 217–262.

Od konce 19. století byla tvořena jedenácti různě velkými obcemi. Libčany se nacházejí v úrodné oblasti s rozvinutou zemědělskou výrobou. Obyvatelé se většinou živilí zemědělstvím, které bylo doplněno řemeslem a obchodem; průmysl se zde začal rozvíjet hlavně až na přelomu 19. a 20. století.

Při sledování přirozené měny obyvatelstva v 18. a 19. století se stávají hlavním pramenem pro badatele matriky, tedy prameny církevní provenience. Proto i základní tendence natality jsou sledovány na základě studia církevních matrik, a sice agregativní metodou.

Nařízení vést katolické matriky bylo vydáno na Tridentském koncilu (1545–1563). Do zkvalitnění vedení matrik zasáhla reformní činnost osvícenského absolutismu – vydání dvorského dekretu dne 6. října 1770 či patentu z 20. února 1784. Bylo přikázáno, aby farář vedl tři samostatné knihy – knihy snatků, narozených a zemřelých:

„§. 4. Aby se nejenom počet narozených vesměs, nýbrž také počet dětí každého pohlaví buď v manželstvu neb mimo manželstva zplozených viděti mohl, mají zápisu neb knize narození (...) následující rubriky vdělené býti. Rok, měsíc a den, numero domovní, dítěte jméno, jeho pohlaví a zdalíž v manželstvu, neb kromě manželstva zplozen jest: jméno, příjmení a stav kmotrů (...) Kmotrové musejí se rovně jako svědkové svatební v knize vdavek, buďto vlastní rukou zapsati, a nebo kdyby někdo na jejich místě je zapsal, tu cizí ruku s svým přísazeným znamením potvrditi.“^[4]

Všechny demografické údaje, důležité pro sepsání této studie, byly získány z katolických matrik uložených ve Státním okresním archivu v Hradci Králové ve fondu Druhopisy matrik okresu Hradec Králové^[5] a ve Státním oblastním archivu v Zámrsku ve Sbírce východočeských matrik.^[6] Ve sledovaném období jsou matriky vedeny již rubrikovým záznamem.

V matrice narozených farář vyplňoval údaje do následujících kolonek: měsíc, číslo domu, jméno dítěte, náboženství (katolické, protestantské), pohlaví (chlapec, děvče), původ (z lože manželského, mimo lože), rodiče (otec a matka), kmotři (jméno a stav), porodní báby.

2. Porodnost

V této studii se zaměříme na problematiku spojenou s vývojem porodnosti. První část bude věnovaná etnografickým otázkám, kdy se podíváme na roli

[4] Státní okresní archiv Hradec Králové (dále SOKA HK), Farní úřad (dále FÚ) Libčany, inv. č. 52, kart. č. 1, Vyšší státní úřady (oběžníky, nařízení) 1783–1936.

[5] SOKA HK, Druhopisy matrik okresu Hradec Králové – farnost Libčany (dále Druhopisy matrik – Libčany).

[6] Státní oblastní archiv (dále SOA) Zámorsk, Sbírka matrik východočeského kraje – FÚ Libčany, inv. č. 4 985–5 029.

porodních bab a význam křtu ve venkovském prostředí. Druhá část studie bude již ryze historicko-demografická. Budeme sledovat počet narozených dětí ve zkoumané farnosti, jejich pohlaví a měsíc narození, resp. početí.^[7] V některých případech bylo možné setkat se i s vícečetnými porody, kterým bude věnována samostatná podkapitola. Ještě v 19. století se vyskytuje vysoká úroveň nejen kojenecké a dětské úmrtnosti, ale je zde i vysoké procento mrtvě narozených dětí, a proto je potřeba se zaměřit i na otázku mrtvorozenosti. S tím je spojeno nelehké studium počtu dětí v rodině, který bude alespoň stručně nastíněn i v této práci.

Stejně jako svatba je i narození dítěte významnou událostí v životě lidí. Bylo prožíváno individuálně, a proto by se nemělo generalizovat. Promítalo se do toho sociální prostředí, vztahy v rodině, ale i vlastnosti jedince. Dítě mohlo být považováno jak za boží dar, tak za dalšího potřebného člena domácnosti, který se mohl ujmout nezbytné práce. Často byla spojována touha i potřeba mít dítě. Ženy během svého života, resp. svého plodného období, byly mnohem častěji těhotné, než je tomu v současné době. Jedním z mnoha důvodů byla nepřítomnost účinných antikoncepčních prostředků, ale i snaha zajistit si nějaké potomky, neboť vinou vysoké úmrtnosti dětí byl skutečný počet dětí v rodině nižší než počet narozených dětí. Vžil se názor, že ženy byly zvyklé na častá úmrtí svých dětí a braly to jako součást běžného života. Podle mého názoru se ale ženy nemohly nikdy smířit se ztrátou dítěte, která pro ně musela být vždy velkou ranou. Narození dítěte bylo s průběhem doby častěji spojováno s mateřskou láskou, něhou, radostí. A to nejen v aristokratických kruzích, ale i u venkovského obyvatelstva. Bezdětná manželství byla považována za Boží trest, a nemohla tak požívat plné úcty. R. van Dülmen tvrdí: „Mít děti bylo tedy nejenom samozřejmostí, ale i záměrem.“^[8]

2.1. Porodní bába

Těhotenství a porod byl dlouhou dobu výsadou žen. Těhotným ženám pomáhaly porodní báby,^[9] příbuzné a sousedky. Lékař byl přivolan k porodu až tehdy, když si bába nevěděla rady. A to již často mohlo být pozdě. Porod v této době představoval veliké riziko pro rodičku, i pro dosud nenarozené dítě. Byl

[7] Záměrně vynechávám problematiku nemanželských dětí a jejich případné následné legitimace, které bude v budoucnu věnována samostatná studie.

[8] Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*, I. díl. *Dům a jeho lidé*. Praha 1999, s. 84.

[9] První zmínky o porodních babičkách na našem území pocházejí již ze 12. století, ale jenom v panovnických kruzích. (Antonín DOLEŽAL, *Od babictví k porodnictví*. Praha 2001, s. 26.) Více o porodních babách a vývoji porodnictví se lze dočíst v: Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvětské Evropě*. Praha 2010. Daniela Tinková se zde zaměřila na profesionalizaci porodnictví v osvětském období.

dlouhou dobu spojován s pověrami^[10] a někdy i s nebezpečnými praktikami, které mohly ohrozit jak matku, tak dítě. Postupně se pomalu začalo prosazovat nové pojetí porodu, které bylo založené na jeho odborném vedení, na péči o matku a dítě a na zásadách hygieny. Na začátku 20. století byl porod charakterizován jako „vypuzení vejce plodového z těla ženy ven. Vejce plodové je vše, co povstalo z oplodněného vajíčka, a skládá se na konci těhotenství z nové lidské bytosti v něm povstalé čili plodu (...) Porod pravidelný trvá průměrně u osob poprvé rodících 20 hodin, porod opětovný 10 hodin.“^[11] Porod většinou probíhal doma, kde již bylo vše připraveno. Teprve až ve 20. století se začalo prosazovat porodit dítě v nemocnici. Na Libčansku šlo o okresní nemocnici, která byla zřízena v Hradci Králové. Úplnou samozřejmostí se staly porodnice až v polovině 20. století.

Porodní báby, které musely být vdané nebo ovdovělé, byly dlouho bez kvalifikace.^[12] Proto se do toho v polovině 18. století vložil stát. Prvním krokem byla povinnost zúčastnit se přednášek profesorů anatomie a přihlížet pitvám mrtvých žen. Bylo tak nařízeno dvorním dekretem z roku 1745. Od roku 1748 se musely podrobovat zkouškám na lékařské fakultě nebo u krajského lékaře.^[13] Potřebné zkoušce se podrobila například Magdalena Chalaupka (Chaloupková) z Urbanic. Dosvědčuje to vysvědčení, které získala v září 1794. „Als eine examinirt – approbirt – und geschworne Hebamm hiemit erklären, und derselben die Freyheit ertheilen, die Kunst frey und ohngehindert zu treiben.“^[14] Přes mnohá nařízení ale probíhalo vzdělání porodních bab velice pomalu. Zvláště na venkově jich bylo mnoho nezkušených. V povědomí bab se udržovaly tradiční obyčeje, pověry a zvyklosti. Např. v roce 1830 si stěžoval libčanský farář Kašpar Paul na Lamkovou, která neoprávněně pomáhala při porodu manželky domkáře Divíška. Správně tak měla učinit zkoušená porodní bába Františka Burianová.^[15] Dva roky předtím si zase stěžovala zkoušená bába Anna Kalivodová na nezkušenou bábu Františku

[10] Např. „Porod snadněji probíhá, vymaže-li se pochva omastkem.“ „Při dlouhotrvajícím porodu má rodička vypít vodu, v níž bylo uvařeno vejce na tvrdo a též roztlučený prášek ze skořápek.“ (Cyril GÁLA, *České lidové pověry a pranostiky o ženách a z porodnictví*. Pardubice 1940, s. 9.)

[11] *Ottův slovník naučný*, 20. díl. Praha 1903, s. 252.

[12] Antonín Doležal podává charakteristiku porodní báby v Německu v raném novověku. „Věk začínajících bab se pohyboval okolo 30–35 let, měly být zdravé, zručné, přívětivé, mlčenlivé, pokud možno měly umět psát a neměly pít. Pocházely vesměs z chudých vrstev (...) Pracovaly až do vysokého věku.“ (A. DOLEŽAL, *Od babictví k porodnictví*, s. 31–32.)

[13] Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století*. Praha – Litomyšl 2006, s. 60–62.

[14] SOA Zámorsk, Velkostatek Sadová – Libčany, inv. č. 662, sign. 12/13/8, kart. č. 22, Porodní báby 1787–1822. Volný překlad: Je prohlášena za zkoušenou porodní bábu, která je vzata pod přísahu. Je jí udělena svoboda provozovat toto umění svobodně a bez překážek.

[15] SOA Zámorsk, Velkostatek Sadová – Libčany, inv. č. 975, sign. 17/35/17, kart. č. 35, Stížnost faráře Kašpara Paula na Marii Lamkovou 1830.

Kalivodovou, která babila několik žen v Urbanicích a jiných okolních vesnicích. Z výslechů se můžeme dočíst, že již jednou byla trestána za neoprávněnou činnost. Podle výpovědi Anny Kalivodové se snažila Františka domluvit. Z výpovědi jasně vyplývá, že tak ale činila jenom na žádost těhotných žen, které ji požádaly o pomoc při porodu.^[16]

Sommer ve své topografii uvádí, že ve 30. letech 19. století působila v rámci celé libčanské farnosti pouze jedna porodní bába, a sice v Libčanech.^[17] Pokud se ale podíváme do matrik, nalezneme porodní báby i v dalších vesnicích farnosti. Např. v roce 1835 působily porodní báby také v Roudnici, Hubenicích, Radostově, Těchlovicích, Hřibsku, Hvozdnici a ve Lhotě pod Libčany. V Roudnici a ve Lhotě jich dokonce působilo více. V matrikách jsou pojmenovány jako Hebamme, tedy porodní bába. Proto je otázkou, zda lze všechny počítat mezi tzv. zkoušené báby, neboť se jedná skutečně o velký počet bab. Teprve až od roku 1840 jsou pojmenovány v matrikách jako „geprüfte Hebamme“, zkoušená bába. I jejich počet se najednou snížil. V roce 1845 tak lze napočítat ve vesnicích libčanské farnosti pět porodních bab a jednu bábu z Praskačky, která měla díky těsné blízkosti na starosti porody v Urbanicích.^[18] O 50 let později, roku 1895, se počet mírně zvýšil. V Libčanech působily již tři báby a v ostatních vesnicích lze napočítat další čtyři.^[19] Při jednom porodu, kdy se dítě narodilo mrtvé, zasahoval obvodní lékař J. Janko. A o tom, že ne vždy se mohly porodní báby těšit z dobře „vykonané práce“, spravují dva záznamy v matrice narozených. Dne 7. března 1914 došlo ve Lhotě pod Libčany ke dvěma porodům. Oba měla na starosti porodní bába Josefa Šlechtová z Roudnice a oba porody skončily narozením mrtvých dětí. Osobním neštěstím báby také musela být smrt vlastního dítěte. Tuto zkušenost zažila jedna z nich, Vilemína Zlatníková z Roudnice, která přivedla na svět mrtvě narozené dítě. V matrikách narozených z roku 1875 není porod zaznamenaný, proto se můžeme jenom dohadovat, zda byla při porodu přítomná ještě jiná porodní bába, či ne.^[20]

[16] SOA Zámorsk, Velkostatek Sadová – Libčany, inv. č. 2 847, sign. 1/3/17, kart. č. 127, Vyšetřování neoprávněného provozování živnosti nezkoušenou F. Kalivodovou.

[17] Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, 4. Band – Königgrätzer Kreis*. Prag 1836, s. 38.

[18] Jmenovitě se jedná o tyto porodní báby: Františka Burian (Burianová) z Libčan, Kateřina Marek (Marková) z Roudnice, Anna Rosulek (Rosulková) ze Lhoty pod Libčany, Kateřina Wondrášek (Wondrášková) z Hubenic a Kateřina Sedláček (Sedláčková) z Těchlovic.

[19] Z Libčan pocházely Josefína Tluchořová, Kateřina Picková a Anna Pluhovská. V ostatních obcích měly na starosti porody Františka Doležalová z Roudnice, Marie Košťálová z Hvozdnice a ze Lhoty pod Libčany pocházely Marie Zadrobílková a Anna Hýsková.

[20] SOkA HK, Druhopisy matrik – Libčany, inv. č. 4 166, kn. č. 4 166, Matrika zemřelých 1875.

Lékař se v 19. století objevoval u porodu jenom sporadicky. Byl přivolán, když bylo nutné použít nástroje, při silném krvácení, při špatné poloze dítěte. Teprve až na přelomu 19. a 20. století se stával rozhodující osobou u porodu.

Porodní bába se volala k porodu, jakmile začaly porodní bolesti. Po podařeném porodu se musela postarat o první koupel dítěte, do které „dává babička kravské mléko“. Potom „ho oblékla ze starého plátna do košilky k tomu již nachystané“.^[21] Novopečená matka byla v následujících šesti nedělích vyloučena z běžného života. Šestinedělí si odbývala v posteli, která byla umístěna v rohu místnosti a od okolního dění byla oddělena koutní plachtou z tenkého plátna.^[22] Sem také ukládala dítě, aby nebylo každému příchozímu na odív. „Koutnice se musela chovat tiše a nesměla chodit ven, k jídlu ji vařili mandlové mléko, ze syrovátky polívku, vše lehké (...) Vstávala a chodila spát, jak jí bylo zámožno, jak jí potřeba povolovala a poukazovala.“^[23] Získala tím trochu soukromí, a zároveň byla chráněna před „nečistými silami“. Ale i samotná šestinedělka byla považována za nečistou a v moci tajemných sil. Po šesti nedělích směla jít poprvé do kostela, jednalo se o tzv. úvod. Po příchodu domů se konala hostina, při které byla sundána koutní plachta. Žena se tak znovu zapojila do běžného života.

2.2. Věk dětí při křtu

Křest znamenal významný vstup do života a byl slaven více než narození dítěte. Françoise Loux psala o křtu jako o druhém vstupu do života, jako o „zweite Geburt“.^[24] Byl první a nejpotřebnější svátostí, při které se dítěti odpouštěl dědičný hřích a při které se mu udělovala posvěcující milost. Teprve poté se stalo dcerou či synem Kristovým. Byl také aktem společenského uznání a potvrzením statutu rodiny. Až do 19. století se tradovalo, že křest znamená nejen uvedení do křesťanské obce, ale i ochranu proti zlým duchům.^[25]

Jednotná podoba křtu vznikla v době tridentského koncilu (1545–1563). Na našem území pak byla potvrzena olomouckou (1591) a pražskou (1605) synodou. Prosazovat se ale začala až od druhé poloviny 17. století, v období rekatolizace.^[26]

[21] Muzeum východních Čech Hradec Králové, sign. 6 948, Odpovědi k tazateli pro národ. výstavu pražskou, Jasená 1895, odpověď č. 240 a 247.

[22] Tomuto prostoru se říkalo kout. V Jasenné (nacházející se nedaleko Hradce Králové) se vžil název boudnice.

[23] Muzeum východních Čech Hradec Králové, sign. 6 948, Odpovědi k tazateli pro národ. výstavu pražskou, Jasená 1895, odpověď č. 253 a 255.

[24] Françoise LOUX, *Das Kind und sein Körper. Volksmedizin – Hausmittel – Bräuche*. Berlin – Wien – Ullstein 1983, s. 123–126.

[25] Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004, s. 75.

[26] Josef GRULICH, „Slavnostní okamžiky“ – *Svatební a křestní obřad v období raného novověku*. In *Historická demografie* 24, 2000, s. 52.

S ohledem na význam křtu se nepředpokládá, že by rodiče nenechali své dítě pokřtít. Měli velký strach, aby dítě nezemřelo dříve, než bylo pokřtěno. Proto spíchali s provedením křtu, co nejvíce to šlo. Nebezpečím ale mohla být i samotná cesta do kostela, ve kterém se odehrával akt křtu. Vesnice farnosti sice nebyly od Libčan, kde se nachází kostel, příliš vzdálené, ale je nutné podotknout, že komunikace, převážně v první polovině 19. století, byly ve špatném stavu jak v zimních měsících, tak i na jaře a na podzim, kdy byly velice často rozbahněné. Dopravní prostředky byly primitivní. Většinou se spíše chodilo pěšky. Tuto cestu museli absolvovat za každého počasí.

Křest se odehrával v kostele, kde byl vykonavatelem tohoto aktu farář, který k tomu použil svěcenou vodu. K přechovávání svěcené vody sloužila křtitelnice. V případě libčanského kostela se jedná o cínovou křtitelnicí stojící na třech nožkách, které se opírají bezvousými hlavami o hladký šestiboký kotlík. Poklop byl ke kotlíku připevněn třemi hlavičkami andělíčků a zakončen krucifixem. Byla vyrobena v Hradci Králové v roce 1831, tedy za působení faráře Paula Františka.^[27]

S aktem křtu je spojeno i obdržení jména, které dítě často dostávalo po rodičích, po kmotrech, po světcích či podle panovníka.^[28] Na přelomu 18. a 19. století se nejčastěji objevovala v libčanské farnosti jména František, Josef, Václav, Jan. U dívek byla oblíbená jména jako Františka, Marie, Barbora, Kateřina a Anna. Počet vybraných jmen se postupem doby rozšiřoval. V druhé polovině 19. století se začínaly objevovat jména jako Vilém, Jaroslav, Bohumil, Oldřich, Otakar, Stanislav a u dívek například Albína, Růžena, Božena, Pavlína, Milada, Emilie. Bylo možné se ale setkat i s netypickými jmény – u chlapců Alexandr, Lambert, Filomek, Jiljí, Emilian a u dívek Angelina, Bibiana, Philumena, Apolinia, Hermína. Nebylo neobvyklé, že se dětem dávalo více jmen. V libčanské farnosti drží rekord děvče z Libčan, které při křtu obdrželo čtyři jména – Marie Dorota Vincencie Františka.^[29] V případě narození dvojčat (chlapec a děvče) dostávaly obě děti často stejná jména – František a Františka.

Po náboženském obřadu následovala oslava v domě šťastných novopečených rodičů. Při této příležitosti byl dítěti předán dar od kmotra. Kmotr byl většinou

[27] Antonín CECHNER, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu královéhradeckém*. Praha 1904, s. 146.

[28] Tématice volby křestních jmen bylo dosud věnováno ze strany historiků málo pozornosti (na rozdíl od zájmu filologů). Jako zástupci mohou být uvedeni dva autoři a jejich studie. Marie HEŘMÁNKOVÁ, *Demografický vývoj únětické farnosti v 18. století*. In *Historická demografie 24*, 2000, s. 83–108; J. GRULICH, „*Slavnostní okamžiky*“, s. 49–82.

[29] Narodila se 11. září 1875. Otec Josef byl řeznickým mistrem v Pardubicích. Matka byla dcerou sládky z Libčan. Jména pravděpodobně dostala po své matce Marii, po matce otce (Vincencii), po matce matky (Františce) a po své kmotře Dorotě. (SOKA HK, Druhopyisy matrik – Libčany, inv. č. 3 981, kn. č. 3 981, Matrika narozených 1875.)

vybírání z okruhu příbuzných, známých, sousedů. Právě on držel dítě během církevního obřadu. Tímto aktem tak přebíral doživotní závazek dozírat na jeho duchovní růst. Dohlížel na jeho výchovu, osud a v případě potřeby ho finančně podpořil. Pokud zemřeli jeho rodiče, stával se jeho poručníkem. V matričních záznamech libčanské farnosti jsou většinou zaznamenáni dva kmotři. Na začátku 19. století byli označeni jako „levans“ a „testis“.^[30] Souhrnně jsou nazváni jako „pathen“. Stát se kmotrem bylo považováno za poctu.^[31] „Úřad kmotrovství každý na sebe vzítí musí a zle by mu bylo vykládáno, kdyby byl doma a odešel (...) Odřící prostě pokládáno za veliký hřích a provinění ve společenském životě.“^[32]

Matriky libčanské farnosti zaznamenávají až do roku 1833 (s výjimkou let 1813, 1815) pouze jedno datum. Nelze se stoprocentní jistotou říci, zda se jedná o den narození, nebo křtu.^[33] Dítě se zapisovalo do matriky v den jeho křtu, proto bychom mohli usoudit, že toto datum je spojeno s křtem. Hned pod datem je uvedeno jméno faráře či kaplana, který provedl křest. Od 30. let, kdy se uvádělo jak datum narození, tak křtu, jsem se řídila dnem narození.

Pro zjištění stáří dítěte v době křtu byly provedeny tři sondy po deseti letech. Díky matrikám z let 1813 a 1815, které zaznamenávají datum narození i křtu, bylo vybráno toto rozpětí jako další vzorový materiál.

[30] Levans je považován za hlavního kmotra, který během obřadu držel dítě na své levici. Testis hrál spíše roli svědka křestního obřadu.

[31] Významu kmotrovství odpovídala i obřadní forma pozvání za kmotry. Jako příklad může být uvedeno znění jednoho kmotrovského listu.

„Slovutné poctivosti, mně obzvláště milý Pane kmotře, štěstí, zdraví a hojného Božího požehnaní, se všemi nejmilejšími domácími za prodloužená léta na všemohoucím Pánu Bohu vinšuji a přeji. S uctivou šetrností se důvěřuji, že mi za zlé míti nebudete, nýbrž tento příchod můj do přibytku vašeho, i také mé sprosté promluvení a žádost v dobré obrátíte (...) I starajíce my se o to jakožto rodičové křesťanští, aby to nemluvíňátko křtu svatého dojíti a svatě církvi katolické přivtěleno býti mohlo, já téhož křesťanského řádu z povinnosti mé otcovské, mého laskavého kmotra (paní kmotru) (...) spolu s manželkou mou sobě obzvláště oblíbené, abyste se k témuž nemluvíňátku před Bohem a správcem církevním při svatém křtu za jednoho rukojmí a pána kmotra (paní kmotru) postavili, uctivě žádám. Za kterýžto milosrdný skutek Bůh všemohoucí hojná odplata býti ráčí, a já slibuji svého laskavého pána kmotra (paní kmotru) až do smrti v ničemž nehněvati, nýbrž vším dobrým se odsluhovati, v náležitě uctivosti a vážnosti míti. Že tato má žádost při vás skutečně naplněna bude, poníženež žádám.“ (Čeněk ZÍBRT, *Tištěné formuláře lidových pozvání na svatbu a křtiny*. Český lid 3, 1894, s. 339.)

[32] Alois DOSTÁL, *Kmotr*. Český lid 4, 1895, s. 122–123.

[33] Věra Kalousková ale zase zastává stanovisko, že se jedná o den narození. (Věra KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900*. In *Historická demografie* 30, 2006, s. 93.)

TABULKA 1. VĚK DĚTÍ PŘI KŘTU VE FARNOSTI LIBČANY (VE DNECH)

Věk (dny)	1813 a 1815		1835–1844		1875–1884		1905–1914	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
0	195	72,7	916	64,1	117	7,5	25	2,3
1	72	26,9	506	35,4	693	44,3	53	4,8
2	–	–	5	0,3	350	22,4	71	6,4
3	1	0,4	–	–	208	13,3	131	11,8
4	–	–	1	0,1	92	5,9	168	15,2
5	–	–	1	0,1	45	2,9	121	10,9
6	–	–	–	–	20	1,3	129	11,7
7	–	–	–	–	21	1,3	100	9,0
8	–	–	–	–	11	0,7	101	9,1
9	–	–	–	–	4	0,2	66	6,0
10+	–	–	–	–	3	0,2	141	12,8
Celkem	268	100,0	1 429	100,0	1 564	100,0	1 106	100,0

Z tabulky jasně vyplývá, že křest byl v první polovině století pro zdejší lidi velice důležitý. Nenechali nic náhodě a dítě raději nechali pokřtít ještě v den narození. Stalo se tak v 72,7 %. Zbytek, kromě jednoho dítěte, byl pokřtěn hned následujícího dne. Neodpovídá to tak tvrzení Richarda van Dülmena, podle kterého se křest odehrával většinou tři dny po porodu.^[34] Stejně tak ve 30. a 40. letech byl křtu přikládán velký význam, neboť i v tomto období následoval křest nejčastěji ihned po narození. Situace se rapidně změnila ve druhé polovině 19. století. Rodiče upouštěli od toho, aby se dítě pokřtilo hned, a počkali si až na další dny. Den po narození bylo pokřtěno 44,3 % dětí. Velké procento křtů se konalo i dva (22,4 %) a tři (13,3 %) dny po porodu. Doba mezi porodem a křtem však byla nejdelší na začátku 20. století. Těžiště se přesunulo do období tří až šesti dní po narození a téměř 13 % dětí bylo pokřtěno až v době, kdy již dosáhly věku minimálně deseti dní. Nebylo výjimkou, že byl křestní obřad odsloužen až po dvou týdnech po narození. Ve druhé polovině 19. století docházelo ke křtům ihned po narození většinou u vícečetných porodů, neboť zde bylo větší riziko úmrtí.

Podobný průběh v 70. a 80. letech 19. století lze sledovat např. u farnosti Lochenice a farnosti Hoříčky. Většinou byl křest uspořádán den po narození. Ale stále velké procento dětí bylo pokřtěno ještě v den porodu, popř. druhý den po

[34] R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku, I. díl*, s. 89. Musíme si ale uvědomit, že se jedná o německou oblast v 18. století. Na druhou stranu by bylo více logické, že v 18. století nechávali rodiče pokřtít dítě ihned po porodu.

narození.^[35] V případě libčanské farnosti docházelo nejčastěji ke křtu den po narození a dva či tři dny po porodu.

Ne všechny děti měly dobrý příchod na svět. Ze strachu, že by dítě zemřelo nepokřtěné, tedy jako nekrtěňátko, byl povolen nouzový křest porodní bábou. Bylo možné pokřtít i ještě nenarozené dítě, které bylo dosud v matčině lůně. V nouzi stačilo polít vodou i vyhrězlý pupečník. Nebyla-li si bába jistá, že je dítě živé, použila formuli: „Dítě, jsi-li ještě živo, anebo pokřtění schopno, tedy tě křtím.“^[36] Pokud dítě přežilo, doplnil pak obřad farář, popř. kaplan.

2.3. Počet narozených dětí

Úroveň porodnosti závisí na lidské fekunditě,^[37] která je velice úzce propojena s věkem manželů. Záleží na počtu let, které spolu muž a žena prožijí v plodném věku. Obecně se tvrdí, že období nejvyšší plodnosti se pohybuje v rozmezí 20–29 let. Po dosažení 40. roku věku plodnost prudce klesá. Z toho jasně vyplývá, že na počet narozených dětí měl podstatný vliv věk, ve kterém snoubenci vstupovali do manželství. Týká se to hlavně žen, neboť sňatkovým věkem se ovlivňuje délka jejího plodného období. V neposlední řadě je potřeba upozornit také na zdravotní stav manželů či na úroveň úmrtnosti ve středním věku. Celkem se v letech 1785–1914 narodilo v libčanské farnosti 17 473 katolických dětí, z toho však 224 mrtvě narozených.^[38] Je důležité upozornit na fakt, že do zkoumaného souboru nebyly započítány děti, u kterých nebylo v matrice uvedeno číslo před datem narození. Znamená to, že se například narodily v jiné obci či zemi.^[39] Za jeden rok tak přišlo v průměru na svět téměř 133 živě narozených dětí. Poměry pohlaví byly velice vyrovnané. Rodilo se o něco více chlapců než dívek, což potvrzuje obecné tvrzení o větším počtu narozených chlapců v celé populaci. V případě farnosti Libčany se za období 1785–1914 narodilo 49,2 % dívek a zbývajících 50,8 % připadalo na chlapce. Za celé sledované období překonaly dívky chlapce jenom v desetiletích 1845–1854 a 1885–1894.

Do studovaného souboru nebyly započítány židovské a protestantské děti, které byly zapsány v katolických matrikách narozených. Celkem bylo vyškrtáno 21 nekatolických dětí – 20 židů a 1 protestantka.^[40] Z Libčan pocházelo 18 dětí. Jediná protestantka Anna a dvě židovské děti se narodily ve Lhotě pod Libčany.

[35] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 93; Pavla VONDRÁČKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Hoříčky v 19. století*. Pardubice 2008. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, Katedra historických věd, s. 48.

[36] M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?* s. 90.

[37] Fekundita neboli plodivost je schopnost muže a ženy родit děti.

[38] Ne všechny mrtvě narozené děti byly zaznamenány v matrice narozených.

[39] Tyto děti nebyly započítávány i u dalších studovaných témat v rámci porodnosti.

[40] Židé – 1797, 1799, 1823, 1824, 1825, 1826, 1828, 1829, 1830, 1834, 1835, 1836 (2×), 1837, 1841, 1842, 1844, 1845, 1847, 1851. Protestantka Anna byla pokřtěna roku 1820 reformovaným

V jedné z originálních matrik (v části Lhota pod Libčany) byla jedna dvoustránka nazvána jako „matrika izraelitů“. Pokud se jednalo o vpisy židovských dětí, byly vždy v německém jazyce, i když narození katolických dětí byla v češtině.^[41]

TABULKA 2. POČET NAROZENÝCH DĚTÍ PODLE POHLAVÍ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Období	Celkem	Dívky	Chlapci
1785–1794	989	472	517
1795–1804	1 078	530	548
1805–1814	1 157	570	587
1815–1824	1 381	677	704
1825–1834	1 415	707	708
1835–1844	1 434	707	727
1845–1854	1 519	763	756
1855–1864	1 430	707	723
1865–1874	1 532	745	787
1875–1884	1 566	771	795
1885–1894	1 480	742	738
1895–1904	1 346	661	685
1905–1914	1 146	551	595
Úhrnem	17 473	8 603	8 870

Ne všechny děti, které byly zapsány v matrikách, se narodily v českých zemích. Bylo zaznamenáno několik případů, kdy děti přišly na svět v Americe, v Rusku, v Číně či v uherské části monarchie. Když se rodiče i s dítětem vrátili zpět do Čech, nechali své dítě pokřtít libčanským farářem. Ve všech případech se jednalo o hudebníky, kteří cestovali téměř po celém světě. Jejich zájem směřoval především na východ od českých zemí, do Ruska. Libčanské matriky zaznamenaly sedm těchto případů. Jako příklad mohou být uvedeny životní osudy dvou rodin. Josef Pilař, hudebník v Libčanech, se v roce 1896 rozhodl oženit s dcerou domkáře Aloisií z Těchlovic. Manželství bylo pravděpodobně uzavřeno při jednom z „turné“, neboť jako místo svatby je uveden Petrohrad v Rusku. Za necelých deset let se jim narodila dcera Růžena. Bez rekonstrukce rodin však nelze určit, zda se jednalo o jejich první dítě. Narodila se 21. prosince 1904 v Zejském Skladě [?] v Amurském kraji na Sibiři. Teprve až když se rodiče s malou dcerkou vrátili zpět do Libčan, nechali ji v červenci 1905 pokřtít.

kazatelem z Chvaletic, které spadaly pod farní úřad Bukovka. Nekatolíci z obcí katolické farnosti Libčany spadali pod farní úřady Bukovka a Černilov.

[41] To platí od 40. let, kdy faráři opět začali psát česky.

Kmotra i kmotr byli rovněž hudebníci.^[42] V jednom případě nečekal mladý pár na příjezd do rodného kraje a nechal dítě pokřtít v místě jeho narození. Těto role se ujal Kaminski, kurát v Čitě (v Rusku).^[43]

Ne vždy se lidé vraceli do svého rodiště, ale usadili se v jiném koutě země. Jako příklad může být uveden životní osud Františka Daniela a Antonie Vencbaurové. Rodiče obou manželů pocházeli z okresu Polná. Otec Františka byl familiantem, otec Antonie zase čtvrtníkem. O životních peripetiích těchto manželů máme jenom kusé informace. Pět let strávili v Americe ve státě Nebraska, kde pracovali na farmě patřící k Dubois. Po tomto pobytu v Americe se usadili v Roudnici, kde si koupili chalupu. V Nebrasce se jim narodily dvě děti – 27. února 1889 syn Josef a 15. června 1891 dcera Žofie. Když se usadili ve zdejší farnosti, nechali obě děti pokřtít. Stalo se tak 3. dubna 1893. Pravděpodobně ani po návratu do Čech nezanevřeli na své rodné místo, neboť jeden z kmotrů pocházel z rodiště Antonie.^[44]

Na základě studia sňatečnosti bylo zjištěno, že průměrný sňatkový věk nevěst se po celé období pohyboval na poměrně nízkých hodnotách. Nejnižších hodnot bylo dosaženo na přelomu 18. a 19. století. Tehdy se svobodné dívky vdávaly v průměru ve 22 letech. Naopak na přelomu poloviny 19. století bylo dosaženo maxima (25,1 let). Pokud bychom udělali průměr pro období 1785–1914, dosahoval sňatkový věk nevěsty přibližně 24 let. Z toho by mohlo být usuzováno, že počet narozených dětí by mohl být velký, alespoň na začátku 19. století. Mezi další faktory bychom mohli uvést ekonomickou a společenskou situaci či změnu pohledu na institut manželství.^[45]

Přestože neznáme počet obyvatelstva libčanské farnosti na začátku 19. století, mohli bychom se držet hodnot, které platily pro celé české země. Tehdy připadalo na 1 000 obyvatel 41–43 narozených dětí.^[46] Rok 1806 je spojen se snížením počtu narozených dětí. Na Libčansku ale nedošlo k téměř žádnému poklesu, na rozdíl od jiných lokalit (např. Lochenice a Hoříčky). Přirozený přírůstek, resp.

[42] SOkA HK, Druhohopisy matrik – Libčany, inv. č. 4 011, kn. č. 4 011, Matrika narozených, oddaných a zemřelých 1905.

[43] Malý Václav se narodil 19. srpna 1907 v Zabajkalské oblasti v Stretensku. Pokřtěn byl 24. srpna. Jako datum svatby, která se konala na stejném místě jako křest syna, je uveden 24. srpen 1907. V matrice je zaznamenáno, že termín svatby je uveden podle ruského kalendáře. U narození není zmíněn druh kalendáře. Proto nemůžeme se stoprocentní jistotou tvrdit, že se mladý pár rozhodl uzavřít svatbu ve stejný den, kdy nechal pokřtít svého syna. Ale je zde velká pravděpodobnost, že pár tyto dvě důležité události spojil. (SOkA HK, Druhohopisy matrik – Libčany, inv. č. 4 013, kn. č. 4 013, Matrika narozených, oddaných a zemřelých 1907.)

[44] SOkA HK, Druhohopisy matrik – Libčany, inv. č. 3 999, kn. č. 3 999, Matrika narozených 1893.

[45] Otázka plánovaného rodičovství je většinou spojována až s 20. stoletím.

[46] Ludmila FIALOVÁ, *Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce*. In *Historická demografie* 15, 1991, s. 143.

úbytek byl velice razantní. Zapříčiněn byl velkým počtem úmrtí, který se zvýšil ze 74 v roce 1805 na 197 v následujícím roce. Již od roku 1803 se začal postupně zvyšovat počet uzavřených sňatků. Nejvyšší hodnoty bylo dosaženo v roce 1807. Na počtu narozených dětí, který se v roce 1807 rapidně zvýšil, tak mohly mít pravděpodobně velkou zásluhu manželství uzavřená těsně před tímto rokem. Mj. to ale mohlo být způsobeno vyšším průměrným počtem dětí narozených jedné ženě, typickým pro přelom 18. a 19. století.

TABULKA 3. HRUBÁ MÍRA PORODNOSTI VE FARNOSTI LIBČANY V 19. STOLETÍ A NA ZAČÁTKU 20. STOLETÍ (V ‰)

Rok	Počet obyvatel	Počet narozených (pětiletý průměr)	Hrubá míra porodnosti farnosti Libčany	Hrubá míra porodnosti české země	Hrubá míra porodnosti farnosti Lochenice
1818	2 839	130,2	45,9	43,5	•
1833	3 689	143,6	38,9	39,8	37,6
1843	3 737	155,6	41,6	39,7	37,6
1850	3 962	152,4	38,5	40,8	38,3
1869	4 113	153,0	37,2	38,4	32,8
1880	4 359	157,6	36,2	37,7	30,7
1890	4 324	143,4	33,2	35,9	29,2
1900	4 169	133,2	32,0	34,6	•
1910	4 151	116,6	28,1	28,3	•

PRAMEN:

A Farnost Libčany: Údaje o počtu obyvatel farnosti byly získány z následujících zdrojů – rok 1818: SOka HK, FÚ Libčany, inv. č. 39, kn. č. 39, Liber status animarum Libschanensis beneficii anno 1818; rok 1833: Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, 4. Band – Königgrätzer Kreis*. Prag 1836, s. 35, 39 a TÝŽ, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, 5. Band – Chrudimer Kreis*. Prag 1837, s. 84; rok 1843: František PALACKÝ, *Popis království českého*. Praha 1848, s. 135 a 169; 1850–1910: *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. Praha 2006, s. 462.

B České země: Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha 1965, s. 336. Jedná se o pětileté průměry, které se sice neshodují s daty pro farnosti Libčany a Lochenice, ale jsou jim blízké. Konkrétně byly využity tyto pětileté průměry: 1815–1819, 1830–1834, 1840–1844, 1850–1854, 1865–1869, 1880–1884, 1890–1894, 1900–1904, 1910–1913.

C Lochenice: Věra KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900*. In *Historická demografie* 30, 2006, s. 77. Autorka uvádí místo roku 1833 rok 1836, ale pravděpodobně se ve skutečnosti jedná také o rok 1833, neboť byly informace čerpány ze stejných publikací. Autorka uvedla datum podle roku vydání publikace. Srov. Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, 4. Band – Königgrätzer Kreis*. Prag 1836, s. 31.

V roce 1818 měla hrubá míra porodnosti poměrně vysokou hodnotu – 45,9 ‰. Ve 30. letech klesla pod 40 ‰. Ludmila Fialová vysvětluje tento pokles např. zvýšením průměrného věku svobodných snoubenců, čímž se snížil počet vdaných

žen ve věku nejvyšší plodnosti.^[47] Další teorie zastává stanovisko, že se v této době začíná projevovat první záchvěv vědomého omezování úrovně porodnosti. Osobně bych se spíše přikláněla ke stanovisku L. Fialové. Ve farnosti Libčany se od 20. let začal zvyšovat sňatkový věk, který až do 70. let neklesl pod 24 let. Určitou roli mohlo také hrát zvýšení průměrného věku ovdovělých nevěst. V desetiletí 1845–1854 dosáhl dokonce hodnoty čtyřiceti let.

V porovnání s vývojem v českých zemích se nacházejí Libčany mezi průměrem. Na začátku 19. století stojí dokonce nad celozemským průměrem.^[48] Od druhé poloviny se ale farnost dostává na podprůměrné hodnoty. Neodpovídá to tedy přímo tvrzení, že zemědělsky orientované oblasti mají obecně vyšší porodnost. Přesto nedochází k tak velkým odchylkám jako např. ve farnosti Lochenice.^[49]

V roce 1910 poprvé klesla hrubá míra porodnosti pod 30 ‰, tedy pod 30 narozených dětí na 1 000 obyvatel. V tomto období se již znatelně projevoval nižší počet narozených dětí způsobený nižší kojeneckou a dětskou úmrtností. Mohla se zde ale také začít objevovat tendence plánovaného rodičovství, odkládání narození dětí na pozdější dobu.

Zajímavé je sledovat propojenost porodnosti se sňatečností a úmrtností.^[50] Na základě sledování křivek porodnosti a sňatečnosti bychom mohli udělat závěr, že pokud se zvýšil počet uzavřených manželství, narodilo se v následujících letech více dětí. A v případě malého počtu uzavřených sňatků se snížil i počet narozených dětí. Tak by bylo například možné vysvětlit zvýšení porodnosti v 70. letech. Maxima úrovně sňatečnosti bylo dosaženo v roce 1867, kdy bylo uzavřeno 58 manželství. To mělo za následek postupné zvyšování úrovně porodnosti, která dosáhla svého maxima v roce 1874. Menší „maximum“ nastalo již v roce 1870. Tedy čtyři roky po velké úrovni sňatečnosti. Je ale důležité si uvědomit, že velký počet sňatků v roce 1867 byl zapříčiněn odložením plánovaných svateb ve válečném roce 1866. Proto je nutné brát toto vysvětlení s menším otazníkem. Tento nárůst můžeme také vysvětlit snížením průměrného věku svobodných snoubenců, který začal prudce klesat právě od 60. let. Při sledování demografických jevů hrála také významnou roli hospodářská situace; jak v celé zemi, tak přímo ve zdejších kraji. Zvýšení porodnosti od konce 60. let až do začátku 80. let tedy můžeme

[47] Tamtéž, s. 145.

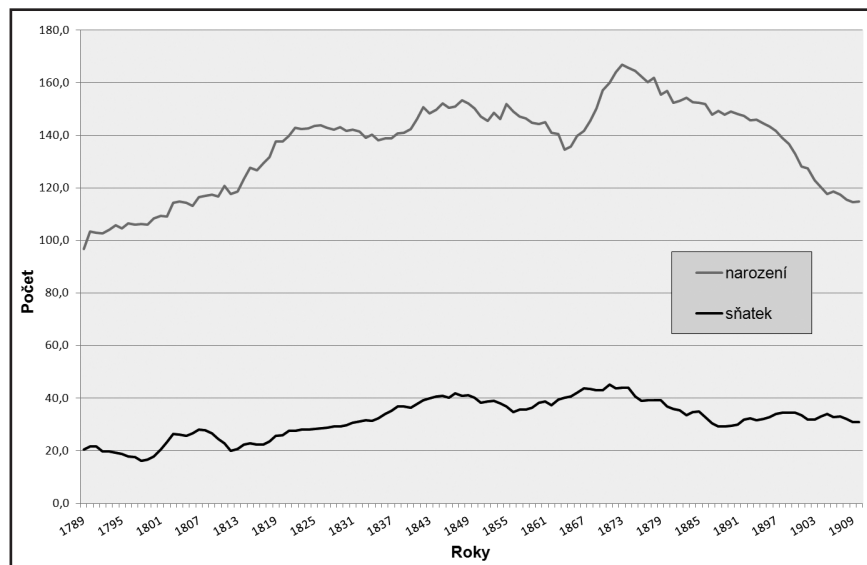
[48] Stejně jako u sňatečnosti je nutné podotknout, že hrubá míra v roce 1843 je pravděpodobně ve skutečnosti o pár desetinných čísel nižší. V počtu obyvatel totiž není započítán Nový Radostov, který měl kolem 100 obyvatel. Proto se hrubá míra v tomto roce odhadem zmenší na hodnotu 40,6. Ale i tak se pohybují Libčany nad průměrem.

[49] V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice*, s. 96.

[50] Úmrtnostní poměry se příliš neprojevovaly na vývoji porodnosti. 19. století je obdobím, ve kterém již nedochází k velkým mortalitním krizím. V průběhu epidemií a válečných událostí sice klesala sňatečnost, protože se sňatky odkládaly na příhodnější dobu, ale tento pokles neměl veliký vliv na porodnost.

vysvětlit i zemědělskou konjunkturou. Ta ovlivňovala převážně sňatečnost, která pak následně působila na porodnost.

GRAF 1. POČET NAROZENÝCH DĚTÍ A UZAVŘENÝCH SŇATKŮ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914 (DEVÍTILETÉ KLOUZAVÉ PRŮMĚRY)

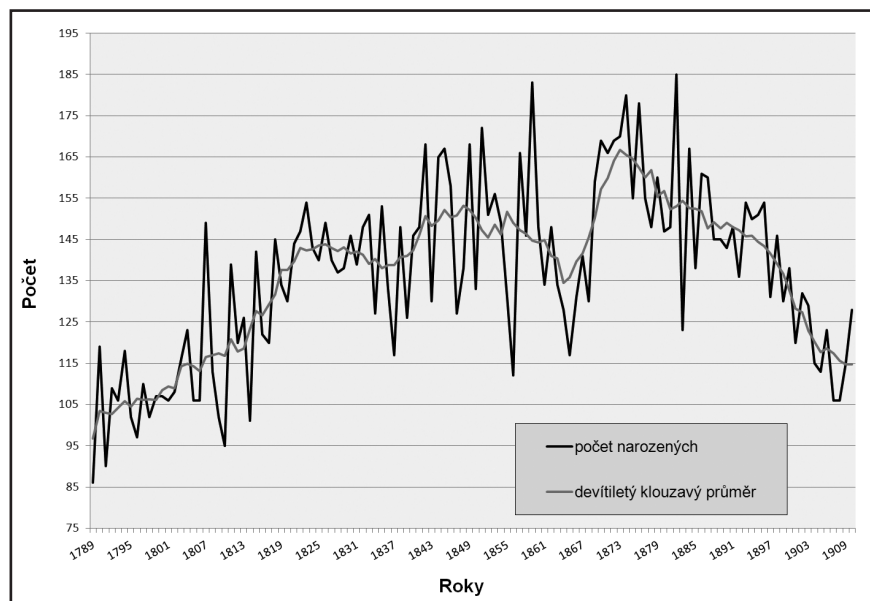

Stejně tak lze porovnat propojenost počtu narozených dětí s vývojem počtu obyvatel. Zjistíme, že vývoj počtu dětí koresponduje s růstem počtu obyvatelstva jenom částečně. Počet narozených dětí respektuje zvýšení počtu obyvatel jenom do poloviny 19. století. I přesto, že se zvyšuje počet obyvatelstva, udržují se počty narozených dětí na téměř stále úrovni 152–158 narozených za jeden rok. Pokles porodnosti od 80. let by mohl být z části vysvětlen hospodářskou krizí, která vystřídal konjunkturu z předchozích desetiletí,^[51] či poklesem počtu dětí rozených ve vyšším pořadí.

[51] Existuje mnoho teorií, které vysvětlují pokles porodnosti v druhé polovině 19. století. Například „blahobytná teorie“ A. Bertillona je založena na úvaze, že rodiče se snaží udržet si životní úroveň. Další teorie poukazuje na omezení dětské práce, na zvýšení délky povinné školní docházky. Tím se zvyšují náklady na dítě. Při větším počtu dětí tak dochází ke snížení životní úrovně rodiny. Jiní zase poukazují na zvýšení všeobecného vzdělání a na emancipaci žen. A. Boháč považoval pokles za jev sociální, závislý na vzdálenosti od myšlenkových center novomalthusianství. (Zdeněk PAVLÍK, *Nástín populačního vývoje světa*. Praha 1964, s. 243; Pavla HORSKÁ, *Historický vývoj plodnosti v českých zemích. Stav a možnosti výzkumu*. In *Historická demografie* 6, 1972, s. 8–9.)

Pokud bychom měli udělat závěr, vývoj počtu narozených dětí ve farnosti Libčany většinou korespondoval s celozemským průměrem. Vybočoval převážně ve druhé polovině století. Počátek století je spojen s nekontrolovanou úrovní plodnosti. Vývoj byl plynulý a se stoupající tendencí do 30. let 19. století, kdy mírně poklesl, ale následně se zase zvýšil. Mírné snížení od 30. let je mj. důsledkem změn ve sňatečnosti, a sice vzestupem sňatkového věku a zřejmě také vyšším podílem trvale svobodných v populaci. Po snížení v 60. letech se vzedmula poslední vlna, která vyvrcholila v 70. a z části v 80. letech 19. století. Od té doby lze sledovat postupné snížení porodnosti. V závěru sledovaného období začíná vlastní pokles plodnosti v důsledku omezování počtu dětí v rodině.

GRAF 2. VÝVOJ POČTU NAROZENÝCH DĚTÍ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914 (POČET A DEVÍTILETÝ KLOUZAVÝ PRŮMĚR)

2.4. Mrtvorozenost

Mrtvě narozené děti jsou zapsány jak v matrikách narozených, tak v matrikách zemřelých. Ale ne ve všech případech byly tyto děti zaznamenány v obou matrikách. Proto bylo nutné pro výzkum mrtvorozenosti projít oba druhy matrik. Neexistoval zde žádný jednotný systém. Každý farář se mohl rozhodnout podle vlastní vůle, do jaké matriky zaevidovat mrtvě narozené dítě. V případě libčanské farnosti byly preferovány matriky zemřelých. Od 20. let se záznamy zdvojují. Ale teprve až od konce 19. století lze sledovat paralelu mezi matrikami narozených a zemřelých.

První záznam mrtvě narozeného dítěte pochází z roku 1800. Neexistuje ale stoprocentní jistota, zda se jednalo o mrtvě narozeného chlapce nebo časně zemřelého. Jako příčina smrti je uvedeno „při porodu“. U věku je kolonka přeškrtnuta. Pokud ale dítě za tohoto faráře zemřelo např. půl hodiny po porodu, bylo to zde zaznamenáno. Z tohoto důvodu bychom ho mohli pokládat za první zapsané mrtvě narozené dítě v libčanských matrikách.

Velký otazník visí i nad samotným termínem „mrtvě narozený“. Pravděpodobně docházelo k případům, kdy se dítě narodilo mrtvé. Ale aby mohlo být řádně pohřbeno, byla nad mrtvým tělíčkem vyřčena křtící formule, které se ujala porodní bába. V matrikách je možné setkat se s mnoha případy, kdy je u věku dítěte zaznamenáno např. 5 minut, 10 minut, 1/48 dne.

I přesto, že dítě nikdy nezahlédlo denní světlo, setkáváme se s případy, kdy dostalo jméno. Například v matrikách narozených je dítě evidováno jenom jako „Töchterlein/Söhnlein“ nebo „N. N.“, ale v matrice zemřelých již má jméno. Ve druhé polovině 19. století se nejčastěji setkáváme se zápisem „mrtvě narozené dítě ženského/mužského pohlaví“, popř. „mrtvý nedonošený plod (4 měsíce) ženského/mužského pohlaví“. Mrtvě narozenému dítěti se také říkalo „nedochůdče“.

V Jasenné se tvrdilo, že „když přijde dítě mrtvé na svět, má se zato, že v životě matky přišlo k úrazu před porodem“.^[52]

Pohřeb těchto dětí byl většinou prostý. Protože nebyly pokřtěny (tedy bez církevní svátosti), bylo jim odepřeno, aby mohly být pohřbeny s veškerými poctami. O nekřtěňátku se tradovalo, že „do nebe přijít nemůže a do pekla také ne, poněvadž si ho nezasloužilo, přijde pryč na onen svět, který jest sedmkrát krásnější, nežli je nyní“.^[53] Těto role se ujímal místní hrobař. Setkáme se ale i s případy, kdy bylo dítě pohřbeno zdejším kaplanem.

Ve farnosti Libčany se za období 1800–1914 narodilo 224 mrtvě narozených dětí, což znamená 1,4 % z celkového počtu narozených.^[54] Až do 60. let 19. století se podíl mrtvě narozených pohyboval na dosti nízkých hodnotách. Z celkového počtu narozených dětí nepřesáhl 1 %. Pokud bychom provedli srovnání s českými zeměmi, byly získané hodnoty pro libčanskou farnost do konce 20. let sice pod celozemským průměrem, ale alespoň se těmito hodnotám přiblížily. Avšak zářející jsou nízké údaje ve 30. až 60. letech, což lze s téměř stoprocentní jistotou vysvětlit nedokonalou evidencí mrtvě narozených dětí. Neboť již od 70. let se tento počet rapidně zvýšil, a dosáhl tak průměru českých zemí. Od začátku nového století až do vypuknutí 1. světové války zachycovaly matriky kolem 3 %

[52] Muzeum východních Čech Hradec Králové, sign. 6 948, Odpovědi k tazateli pro národ. výstavu pražskou, Jasenná 1895, odpověď č. 239.

[53] Tamtéž, odpověď č. 566.

[54] Procento je vypočteno z celkového počtu narozených v letech 1800–1914. Období 1785–1799 do toho není započteno, neboť v této době nebylo evidováno ani jedno mrtvě narozené dítě.

mrtvorozených. V této době byla překročena hranice 30 mrtvě narozených na 1 000 porodů, a tak překročila libčanská farnost průměrné hodnoty v českých zemích.

TABULKA 4. ÚROVEŇ MRTVOROZENOSTI VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1800–1914

Období	Počet narozených	Z toho			Mrtvorozenost (v ‰)	
		Živě	Mrtvě	Mrtvě (v ‰)	Farnost Libčany	České země
1800–1809	1 136	1 130	6	0,53	5,3	•
1810–1819	1 244	1 237	7	0,56	5,6	9,5
1820–1829	1 422	1 410	12	0,84	8,4	12,1
1830–1839	1 388	1 387	1	0,07	0,7	14,5
1840–1849	1 515	1 504	11	0,73	7,3	16,3
1850–1859	1 499	1 497	2	0,13	1,3	21,7
1860–1869	1 370	1 362	8	0,58	5,8	23,2
1870–1879	1 650	1 608	42	2,55	25,5	25,6
1880–1889	1 519	1 484	35	2,30	23,0	28,3
1890–1899	1 443	1 401	42	2,91	29,1	30,6
1900–1909	1 197	1 157	40	3,34	33,4	29,2
1910–1914	583	565	18	3,09	30,9	28,3
Celkem	15 966	15 742	224	1,40	14,0	-

PRAMEN:

A Farnost Libčany: SOkA HK, Druhopsy matrik okresu Hradec Králové – farnost Libčany; SOA Zámorsk, Sběrka matrik východočeského kraje – Farní úřad Libčany; inv. č. 4 985–5 029.

B České země: Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha 1965, s. 338. L. Kárníková uvádí pětiletá období, která musela být přepočtena na desetiletá. V případě přepočtu mrtvě narozených na 1 000 porodů v českých zemích se údaje vztahují k menším obdobím. Stalo se tak ve dvou případech. Pro léta 1810–1819 se hodnota vztahuje jenom k pětiletí 1815–1819 a údaj v letech 1910–1914 zahrnuje jenom období 1910–1913.

Co se týče poměru pohlaví u těchto dětí, častěji byli v matrikách evidováni chlapci (55,4 %). Téměř o 15 procentních bodů méně byly zaznamenány dívky (41,5 %). Tento poměr se mírně liší od celkově narozených dětí (50,8 % chlapci a 49,2 % dívky). V sedmi případech (3,1 %) nebylo pohlaví uvedeno. Jednalo se o dosti předčasné porody, u kterých nebylo možné určit pohlaví.

2.5. Průměrný počet dětí připadající na 1 sňatek

Pro přibližné zjištění počtu dětí v jedné rodině poslouží zástupný ukazatel průměrný počet narozených dětí na jeden uzavřený sňatek. Jenom v uzavřené a stacionární populaci se tento počet rovná průměrnému počtu dětí v manželství.^[55]

Nejpočetnější rodiny byly na přelomu 18. a 19. století. Tehdy se narodilo v jedné rodině v průměru 6 dětí. Vinou velké kojenecké a dětské úmrtnosti se ale dospělého věku dožilo jenom určité procento narozených dětí. Z tohoto důvodu se rodilo více dětí, aby rodiče měli naději, že alespoň některé přežije. Dětská úmrtnost tvořila více než jednu polovinu z celkové úmrtnosti. Aktuální rodiny tedy musely být ve skutečnosti menší. V první polovině 19. století začal tento index klesat. Nejnižšího čísla bylo dosaženo v letech 1865–1874, kdy na jeden uzavřený sňatek připadly 3–4 narozené děti. Pak se hodnota mírně zvýšila, ale na přelomu 19. a 20. století začala opět klesat. Počet dětí na konci století a na začátku nového století se již přiblížil skutečnému počtu dětí žijících v rodině. Jako jednu z příčin můžeme uvést rapidní snížení kojenecké a dětské úmrtnosti. Pokud bychom udělali průměr za období 1785–1914, narodilo se tehdy v jedné rodině kolem čtyř dětí.

TABULKA 5. POČET NAROZENÝCH DĚTÍ A POČET DĚTÍ NA 1 UZAVŘENÝ SŇATEK VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Období	Počet narozených dětí	Počet sňatků	Počet dětí na 1 sňatek
1785–1794	989	207	4,8
1795–1804	1 078	177	6,1
1805–1814	1 157	251	4,6
1815–1824	1 381	256	5,4
1825–1834	1 415	302	4,7
1835–1844	1 434	362	4,0
1845–1854	1 519	407	3,7
1855–1864	1 430	375	3,8
1865–1874	1 532	429	3,6
1875–1884	1 566	381	4,1
1885–1894	1 480	303	4,9
1895–1904	1 346	346	3,9
1905–1914	1 146	307	3,7
Celkem	17 473	4103	-

[55] Eduard MAUR, *Základy historické demografie*. Praha 1983, s. 124.

Počet dětí narozených v jedné rodině byl ale ovlivněn dalšími faktory – záleželo např. na délce manželství a na věku ženy při vstupu do manželství.^[56] Jestliže se zvýšil průměrný sňatkový věk žen, snížil se počet dětí, které přivedla na svět, a tím se také snížila úroveň porodnosti.

2.6. Vícečetné porody

Ve farnosti Libčany se za období 1785–1914 narodilo 206 dvojčat a 3 trojčata. Porod dvojčat tak připadal na 83 jednoduchých porodů a porod trojčat na 69 porodů dvojčat. Obvykle se uvádí, že „na základě empirického vztahu Hellina–Zelenyho se odhaduje, že na jeden porod dvojčat připadá n jednočetných porodů, na jeden porod trojčat n^2 (...) Mocninný základ n se podle světových statistik blíží 85.“^[57] Podle tohoto tvrzení by připadalo na porod dvojčat 85 jednoduchých porodů a na porod trojčat 85 porodů dvojčat.

TABULKA 6. VÍCEČETNÉ PORODY PODLE POHLAVÍ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Období	Počet vícečetných porodů					Rozložení vícečetných porodů (v %)				
	ch+d	ch+ch	d+d	trojčata	celkem	ch+d	ch+ch	d+d	trojčata	celkem
1785–1819	27	12	14	1	54	50,0	22,2	25,9	1,9	100,0
1820–1849	19	18	11	1	49	38,8	36,7	22,5	2,0	100,0
1850–1879	26	15	12	1	54	48,1	27,8	22,2	1,9	100,0
1880–1914	25	15	12	0	52	48,1	28,8	23,1	0,0	100,0
Celkem	97	60	49	3	209	46,4	28,7	23,5	1,4	100,0

Rozložení těchto porodů bylo po celé období vyrovnané. Nevyskytovaly se zde žádné výkyvy.

Pokud jde o pohlaví narozených dětí, převažovaly smíšené porody (chlapec a děvče). Stalo se tak ve 46,4 % případů. V 28,7 % se jednalo o dva chlapce a ve 23,5 % se narodily dvě dívky. Opět to potvrzuje teorii, že na svět přichází o něco více chlapců než dívek.

Pokud bychom provedli porovnání se Žitenicemi, pro které máme údaje o vícečetných porodech, byl počet i rozložení pohlaví jiný než v libčanské farnosti. V Žitenicích bylo za celé 19. století zaznamenáno jenom 35 porodů dvojčat.^[58]

[56] Pokud bychom dělali rekonstrukci rodin, mohly by být zkoumány další jevy – plodnost, produktivita manželství, věk při posledním manželství, rozložení porodů, intervaly mezi sňatkem a prvním porodem, intervaly mezi porody. Tím bychom mohli určit přesnější počet dětí v rodině.

[57] Zdeněk PAVLÍK – Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ – Alena ŠUBRTOVÁ, *Základy demografie*. Praha 1986, s. 286–287.

[58] Jedná se sice o kratší sledované období, ale i přesto se jedná o nízký počet.

Jeden porod dvojčat tak připadal na 105 jednoduchých porodů. Což je hluboko pod průměrem. Stejně tak rozložení pohlaví bylo rozdílné. Ve 43 % případů se jednalo o dva chlapce. U smíšených porodů dosahovalo procento stejných hodnot (tedy kolem 30 %).^[59] Hodnoty v Libčanech se nejvíce přibližují městu Olomouc, kde byli oba chlapci zastoupeni ve 30 % případů, chlapec a dívka ve 41 % a dvě dívky ve 29 % narození.^[60]

V libčanské farnosti jsme se setkali i se třemi případy narození trojčat. V roce 1796 se v Těchlovicích narodili tři chlapci. Vinou přirozené slabosti museli být nouzově pokřtěni porodní bábou. Půl hodiny po porodu zemřeli. Matka, manželka tkalce, přežila.^[61] Stejně smutný byl i druhý porod, ke kterému došlo v roce 1843. Žena porodila dva chlapce a jednu holčičku. Děti musely být ještě ten den pokřtěny farářem Josefem Kašparem. Šest hodin po porodu zemřel první syn, pohřben byl o dva dny později. Šest dní po porodu zemřel na přirozenou slabost i druhý syn. A tři dny po jeho pohřbu se manželé museli rozloučit i s dcerkou.^[62] Poslední případ byl o něco veselejší. Ale i zde museli rodiče pochovat dvě děti. První dcera zemřela den po porodu, syn za šest dní. Dcera Aloisie přežila a určitě se dožila minimálně jednoho roku.^[63]

Úroveň úmrtnosti dětí, které se narodily z vícečetných porodů, byla většinou vyšší než u jednoduchých porodů. Příčinu lze vidět v nižší porodní hmotnosti. Byly slabší, a tím i méně odolné. Proto umíraly bezprostředně po porodu nebo několik dní po narození. Lidé tehdy neměli možnosti, ani lékařské zkušenosti udržet tyto děti při životě.

Ze všech 205 porodů dvojčat bylo zaznamenáno 14 případů, kdy se děti narodily jako nemanželské. Pokud bychom se drželi údajů v matrikách, nedošlo ani v jednom případě k legitimování těchto dětí. Většina narozených nemanželských dětí z vícečetných porodů zemřela do týdne, maximálně do dvou měsíců po porodu. Jako příčina smrti byla uváděna přirozená slabost nebo psotník. V jednom případě chlapec zemřel na záškrť. Jenom ve třech případech se obě děti dožily minimálně jednoho roku.

[59] Markéta VAŇKOVÁ, *Demografický vývoj Žitenic v 19. století*. In Historická demografie 30, 2006, s. 165.

[60] Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*. Praha 2003, s. 157. Studiu vícečetných porodů v Olomouci se věnoval V. Hajn.

[61] SOA Zámorsk, Sběrka matrik východočeského kraje – FÚ Libčany, inv. č. 5 021, sign. 88–32, Matrika zemřelých 1787–1797.

[62] SOkA HK, Druhopsy matrik – Libčany, inv. č. 3 949, kn. č. 3 949, Matrika narozených, oddaných a zemřelých 1843.

[63] SOkA HK, Druhopsy matrik – Libčany, inv. č. 3 975, kn. č. 3 975, Matrika narozených 1869 + inv. č. 4 160, kn. č. 4 160, Matrika zemřelých 1869 + inv. č. 4 161, kn. č. 4 161, Matrika zemřelých 1870.

TABULKA 7. ÚMRTÍ DVOJČAT NEMANŽELSKÉHO PŮVODU VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Období	Počet vícečetných porodů	Úmrtí do roka – jeden z nich	Úmrtí do roka – oba	Přežili alespoň jeden rok – oba
1785–1849	8	2	3	3
1850–1914	6	2	4	0
Celkem	14	4	7	3

2.7. Sezónnost rozložení porodů a koncepcí

Na rozdíl od sezónnosti sňatečnosti vykazoval sezónní pohyb narozených dětí velice malé výkyvy. Můžeme říci, že počty porodů byly rozmístěny v jednotlivých měsících rovnoměrně. Za celé sledované období nevyčníval žádný měsíc.

Nejvíce dětí přicházelo na svět v prvních měsících roku. Pokud bychom brali celé sledované období dohromady, bylo dosaženo maxima v březnu. Následoval leden a květen. Všechny měsíce v první polovině kalendáře dosáhly minimálně 8 % ze všech porodů. Hned v závěsu se nacházejí poslední tři měsíce v roce. Nejméně dětí se narodilo v měsících červenec až září, kdy za minimum můžeme považovat prvně zmíněný měsíc (červenec). Přesto byly rozdíly mezi maximem a minimem jenom nepatrné.^[64]

Dosud jsme pracovali s celkovými počty narozených bez toho, že bychom provedli přepočítání na jeden den. Každý měsíc má jiný počet dní, a proto byly hodnoty do této doby mírně zkreslené. Pokud bychom tedy zkoumali denní průměr, bylo maximálních hodnot dosaženo v jarním období (únor – duben). Nadprůměrné hodnoty lze sledovat i v lednu, květnu a listopadu. Ostatní měsíce se nacházejí v druhé polovině. Minimum opět nastalo v letních měsících (červenec – srpen).

Kdybychom se podívali na detailnější časové rozdělení, byly by výsledky téměř shodné s výše zmíněnou charakteristikou. Na přelomu 18. a 19. století se porody výrazně kumulovaly do první poloviny roku. K menším rozdílům došlo v letech 1820–1849, kdy po březnovém maximu následovalo září, které se tak stalo podružným maximem. Ke změně došlo i v následujícím období, 1850–1879. Měsíce březen a květen, které byly brány během celého sledovaného období za měsíce s nadprůměrnými hodnotami, nyní klesly až do druhé poloviny. A i v posledním období lze shledat menší výkyv, když maximum připadlo na červen a srpen se posunul na 4. místo. Je zde také patrný nástup měsíce listopadu.

Ludmila Nesládková poukazuje na fakt, že na rozdíl od Čech se na jižní Moravě dříve projevovalo přesunutí hlavního maxima porodů na podzim, respektive

[64] Pokud bychom porody přepočítali na poměrný denní počet (na 1 200 obyvatel), dosáhl by rozdíl mezi maximem a minimem za celé sledované období pouhých 21,6 porodů.

existence dvou maxim. Na jižní Moravě bylo podzimní maximum záležitostí minimálně 18. století.^[65]

TABULKA 8. POČET NAROZENÝCH DĚTÍ PODLE MĚSÍCŮ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Měsíc	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Celkem
Počet	1 527	1 502	1 602	1 505	1 525	1 430	1 323	1 387	1 379	1 446	1 437	1 410	17 473
Denní průměr	49,3	53,2	51,7	50,2	49,2	47,7	42,7	44,7	46,0	46,6	47,9	45,5	47,8
Pořadí	4.	1.	2.	3.	5.	7.	12.	11.	9.	8.	6.	10.	x

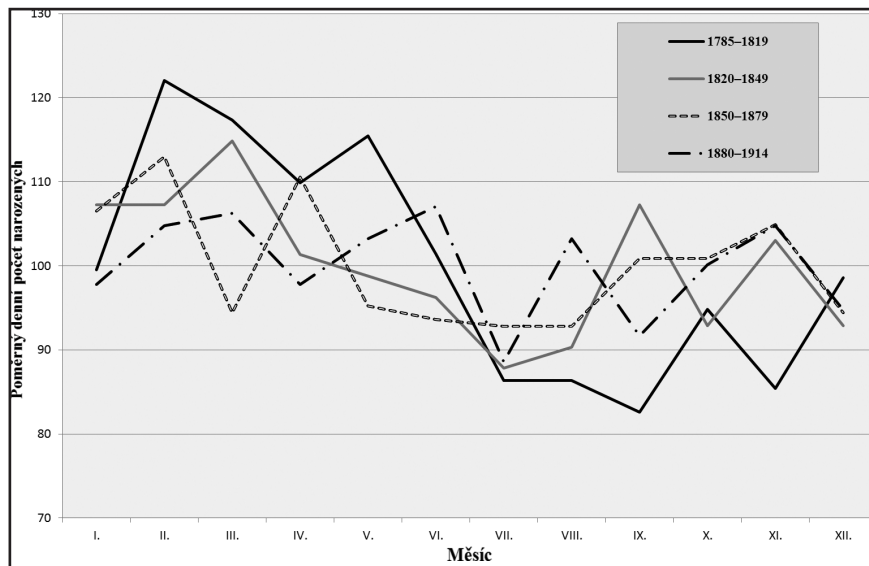
TABULKA 9. SEZÓNŇNÍ POHYB PORODŮ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

Měsíc	Počet	Denní průměr	Po- měrný denní počet	Počet	Denní průměr	Po- měrný denní počet	Počet	Denní průměr	Po- měrný denní počet	Počet	Denní průměr	Po- měrný denní počet
	1785–1819			1820–1849			1850–1879			1880–1914		
I.	330	10,6	100	395	12,7	107	408	13,2	107	394	12,7	98
II.	366	13	122	358	12,7	107	395	14	113	383	13,6	105
III.	389	12,5	117	422	13,6	115	363	11,7	94	428	13,8	106
IV.	351	11,7	110	361	12	101	411	13,7	111	382	12,7	98
V.	382	12,3	115	363	11,7	99	365	11,8	95	415	13,4	103
VI.	323	10,8	101	342	11,4	96	347	11,6	94	418	13,9	107
VII.	285	9,2	86	322	10,4	88	358	11,5	93	358	11,5	89
VIII.	284	9,2	86	333	10,7	90	355	11,5	93	415	13,4	103
IX.	265	8,8	83	382	12,7	107	376	12,5	101	356	11,9	92
X.	312	10,1	95	342	11	93	389	12,5	101	403	13	100
XI.	274	9,1	85	365	12,2	103	389	13	105	409	13,6	105
XII.	326	10,5	99	340	11	93	363	11,7	94	381	12,3	95
Celkem	3 887	127,8	1 200	4 325	142,1	1 200	4 519	148,7	1 200	4 742	155,8	1 200

Podobný vývoj sezónního pohybu porodů nastal například v Žitenicích, kde se porody kumulovaly do období únor – duben. Minima bylo dosaženo v letním období (červenec – srpen). Nejzřetelnější to bylo hlavně v první polovině 19. sto-

[65] L. NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva*, s. 159.

GRAF 3. SEZÓNŇNÍ ROZLOŽENÍ NAROZENÝCH DĚTÍ PODLE MĚSÍCŮ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914 (POMĚRNÝ DENNÍ POČET NAROZENÝCH)

letí.^[66] Celkově se v měsících leden až červen narodilo 52 % dětí, v měsících druhé poloviny roku 48 %.

Když odečteme od data narození devět měsíců, dostaneme se k datu početí. Nejvíce dětí bylo v libčanské farnosti počato v jarních a letních měsících. Maximum bylo dosaženo v květnu. Z části tak odpovídají naše výsledky celozemskému měřítku, podle kterého připadlo maximum na duben a květen. Nejvyšších hodnot v létě bylo dosaženo až ve 20. století.^[67] Naopak nejméně dětí bylo počato v září.

Na průběh pohybu narozených dětí měla vliv církevní nařízení, která předepisovala sexuální zdrženlivost v období adventu a půstu před Velikonocemi. Omezení sexuálního života nařizovala i v době těhotenství a v nocích předcházejících každému církevnímu svátku.^[68] I přesto, že zdejší obyvatelstvo bylo ryze katolické, nedodržovalo zcela církevní nařízení, jak vyplývá z příloženého grafu. Prosinec i březen sice spadaly hluboko pod průměr, ale i přesto byl poměrný denní počet vysoký (95–96). Je zde patrný nárůst v lednu a únoru, tedy v měsících před ve-

[66] M. VAŇKOVÁ, *Demografický vývoj Žitenic*, s. 166.

[67] Ludmila FIALOVÁ, *Sezónnost demografických událostí v Českých zemích v 17. až 20. století*. Demografie 37, 1995, s. 12.

[68] L. NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva*, s. 158.

GRAF 4. SEZÓNŇNÍ PRŮBĚH POČTU NAROZENÝCH A KONCEPCÍ VE FARNOSTI LIBČANY V LETECH 1785–1914

likonočným půstem, a následný pokles v březnu. Výraznější jsou zde minima na podzim. Proto bychom mohli tvrdit, že církevní nařízení neměla příliš velký vliv na sezónní rozložení počtů.

Počtí mohlo být ovlivněno i sezónními pracemi na poli, neboť šlo o zemědělskou farnost. Po maximu v květnu byly i ostatní měsíce nadprůměrné, i když počty měly klesající tendenci. Můžeme to vysvětlit např. lidskou fyziologií, neboť v této době je zřejmě ve střední Evropě nevhodnější teplotní režim. Velký pokles pak nastal v září a říjnu. Tyto měsíce jsou spojovány se sklizní brambor a řepy.^[69] Vysoký počet počtů v jarních a letních měsících lze vysvětlit i z hlediska větší touhy po sexuální intimitě v teplých měsících. Nelze si představit, že lidé měli v 19. století rozdílné touhy než v současné době.

Pokud bychom se podívali na sezónní rozvrstvení uzavřených sňatků, mohl by být vzestup v květnu a v následujících měsících vysvětlen maximem sňatečnosti v lednu a únoru. Hypoteticky by se dalo tvrdit, že k počtům nedošlo hned po svatbě. Bylo potřeba určitého času, alespoň tří měsíců, než se ženě podařilo otěhotnět.

[69] Jistou roli mohlo hrát i určité vědomé plánování narození potomka. Pokud by k počtům došlo v období květen – srpen, narodilo by se dítě v únoru až květnu. Během těhotenství by mohla žena bez problémů pracovat na poli. V době pracovního útlumu v zimních a jarních měsících by porodila v klidu dítě. A pokud bychom k tomu přičetli něco přes měsíc (období šestinedělí), mohla by se v létě a na podzim zapojit do běžného života, a tím i do pracovní rutiny. Otázkou ale zůstává, zda můžeme mluvit o plánovaném rodičovství, které je záležitostí až 20. století.

Postupný nárůst koncepcí v zimních měsících lze spojit s bujným společenským životem (masopust, Vánoce).

3. Závěr

Stejně jako svatba je narození dítěte významnou událostí v životě lidí. Úroveň porodnosti je úzce propojena se sňatečností. Při porovnání s hodnotami pro celé české země se počet narozených ve farnosti Libčany pohyboval mírně pod průměrem. V libčanské farnosti se narodilo nejvíce dětí v desetiletí 1875–1884. Tehdy přišlo na svět 1 566 dětí. V 1. polovině 19. století bývalo dítě ještě v den porodu či následujícího dne pokřtěno. Od 2. poloviny 19. století se ale křest postupně odkládal na pozdější dobu. Začala se zde projevovat postupující sekularizace a ztráta disciplinační úlohy církve. Stejně tak se měnil průměrný počet narozených dětí připadající na jeden sňatek, který měl klesající tendenci. Jako příčiny může být uvedeno rapidní snížení kojenecké a dětské úmrtnosti a nástup plánovaného rodičovství, který je možný sledovat od počátku 20. století. U počtu narozených vykazoval sezónní pohyb velice malé výkyvy. Ale i přesto zde můžeme sledovat jisté maximum, a tím byl měsíc únor. Nejvíce dětí tak bylo počato v květnu.

Summary

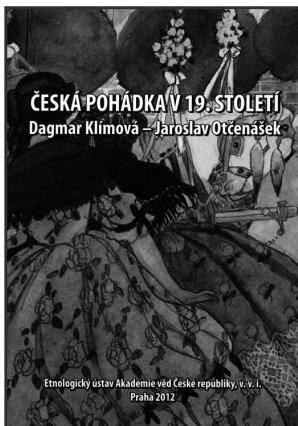
The development of natality in the parish of Libčany throughout the „long“ nineteenth century (1785–1914)

The parish Libčany consisted of eleven settlements of varied sizes and located in fertile region with well-developed agriculture. The inhabitants usually made their living by agriculture, supplemented by trade and crafts.

In the study of natural changes in population in the eighteenth and nineteenth centuries the historian mainly relies on parish records, that is, sources of church provenance. Therefore also the basic changes in natality are being studied through the parish records, with the use of aggregative method.

Equally as the marriage, also the birth of a child represents an important event in human life. The level of natality is closely related to marriage rate. Comparing the data with the whole of the Czech lands the number of children born was slightly above the average. In the parish Libčany a maximum of children was born in the decade 1875–1884, in the whole 1 566. In the first half of the nineteenth century the child was baptized at the day of birth or the next day. Since the second half of the nineteenth century, however, the baptism was being postponed.

This was the result of gradual secularization and the loss of disciplinational power of the church. In the same period the average number of children born out of one marriage changed with decreasing tendency. One of the causes was the rapid decrease of infant and child mortality and the commencement of the planned parenthood that can be traced since the beginning of the twentieth century. As for the numbers of children born, the seasonal oscillations were only slight. But there was still a peak month, namely February. The highest number of children was conceived in May.

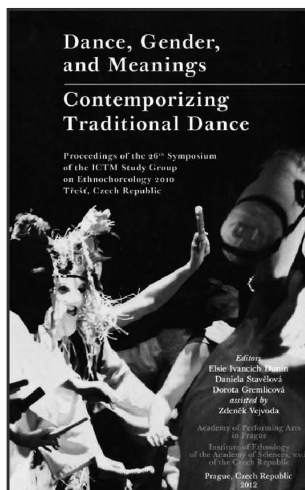
Dagmar Klímová – Jaroslav Otčenášek **Česká pohádka v 19. století**

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012,
150 s., rejstřík, 9 map, anglické resumé.

Odborná publikace se zaměřuje na proměny pohádky v kontextu jejího vnímání a problematiky sběratelství od počátku 19. století až do přelomu 19. a 20. století. D. Klímová se zaměřuje především na roli pohádky v programu českého národního hnutí. Jedná se o poslední publikaci, na jejíž přípravě se autorka podílela. J. Otčenášek se zaměřuje na atributy české lidové pohádky (jména postav, magická čísla, úvodní a závěrečné formule), na sběratele i na oblast žánrových přechodů a vztahů pohádky a ostatních žánrů slovesného folkloru.

Cena s DPH: 279 Kč

ISBN 978-80-87112-50-2

Dance, Gender, and Meanings **Contemporizing Traditional Dance**

Proceedings of the 26th Symposium of the ICTM Study Group
on Ethnochoreology 2010 Třešť, Czech Republic
Eds.: Elsie Ivancich Dunin, Daniela Stavělová,
Dorota Gremliciová
Akademie múzických umění Praha
a Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2012, 311 s.

Sborník obsahuje příspěvky, které zazněly na 26. symposiu Etnochoreologické studijní skupiny ICTM organizovaném v roce 2010 oddělením etnomuzikologie EÚ AV ČR. Navázal na řadu publikovaných sborníků, které tvoří osu dnes již padesátileté tradice pravidelných konferencí a vzájemné spolupráce v rámci této mezinárodní organizace. Představuje výsledky kontinuálního bádání zakotveného jak v analýze, tak v historickém a antropologickém studiu tance. Vybraná témata přispívají k poznání aktuálních badatelských výsledků této studijní skupiny v oblasti genderových vztahů a problematiky proměn tradiční kultury v současné společnosti.

Cena s DPH: 224 Kč

ISBN 978-80-7331-236-7 (AMU Praha)

ISBN 978-80-87112-64-9 (EÚ AV ČR, v. v. i.)

Objednávky vyřizuje: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 2, 110 00 Praha 1,
tel.: 234 612 611, e-mail: gergelova@eu.cas.cz.

OSIŘELÉ DĚTI VE VENKOVSKÉ SPOLEČNOSTI. SMĚRY ZAHRANIČNÍ HISTORIOGRAFIE A INSPIRACE PRO ČESKÉ BĀDÁNÍ.^[1]

Markéta Skořepová

Orphaned children in the village. Trends in foreign historiography and inspiration for Czech study

ABSTRACT: The article resumes the foreign research focused on the problem of orphaned children in the village throughout the Early Modern Era and the nineteenth century. The aim of the article was to evaluate the present-day state of research and its factual and methodological importance for Czech study of the same topic.

Historická demografie, 2013, 37:1: 51–78

KEYWORDS: historiography, orphans, history of family

CONTACT: PhDr. Markéta Skořepová, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice; Muzeum Vysočiny Pelhřimov, Masarykovo náměstí 12, 393 01 Pelhřimov; e-mail: m.skorepova@muzeumpe.cz

Úvod

Dějiny dětství se zejména v posledních letech prosazují jako samostatné a významné badatelské téma i v domácí historiografii. Čeští historikové tak dohánějí zpoždění za světovým dějepiscetvím, které se dané problematice intenzivně věnuje již několik desetiletí.^[2] Žádná ze zásadních monografií k tomuto tématu však nebyla přeložena do češtiny, což může být příčinou toho, proč se u nás moderní pojetí dějin dětství prosazuje jen pozvolna. Česky byly publikovány pouze dvě kratší stati zahraničních autorů, které jen stručně nastínilly trendy evropského bádání o historii prvních fází lidského života.^[3]

[1] Příspěvek byl zpracován za podpory grantu č. 097/2012/H Grantové agentury Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

[2] Srov. přehled bádání o dějinách dětství publikovaný v tematickém čísle *Annales de démographie historique* (dále ADH) 102, 2001 (Didier LETT, *Historie médiévale occidentale*, s. 17–25; Marie-France MOREL, *Époque moderne*, s. 26–31; Catherine ROLLET-VEY, *Période contemporaine*, s. 32–46; abecední soupis současné literatury k tématu tamtéž, s. 47–100). Zmíněné bibliografie se orientují především na francouzskou historiografickou produkci, neopomíjejí však ani literaturu psanou v jiných jazycích.

[3] Arnold KLAUS, *K sociálním dějinám dětství ve středověku*. *Historická demografie* (dále HD) 15, 1991, s. 123–140; Shulamith SHAHAR, *Vývojové fáze dětství*. *Souvislosti* 4, 1996, s. 7–29.

Na otázky spojené s dějinami dětství a na podněty západní historiografie v minulých desetiletích pružně reagovali zejména historičtí demografové, kteří se zabývali vývojem porodnosti, věkovým složením populace, průběhem životního cyklu, rodinnými strukturami i dětskou mortalitou.^[4] Řadu poznatků o životě dětí v minulosti zprostředkovala dosud jediná česká moderní monografie na toto téma, jejíž autoři Milena Lenderová a Karel Rýdl však historiografickému a metodologickému úvodu nepopřáli příliš mnoho prostoru.^[5] V posledních letech našly v českém dějepisectví ohlas zejména otázky příchodu dítěte na svět, vývoje porodnictví a péče o novopečené matky a kojence.^[6] Dalším nově objeveným tématem, které je v zahraniční historiografii delší dobu poměrně frekventované, je problematika sociálně znevýhodněných dětí.^[7]

Dosud publikované práce se ale jen zřídka zabývají životem dětí z venkovského prostředí, které ještě v 19. století tvořily nejpočetnější složku dětské populace. Ještě méně zájmu vzbudili ti, kteří v mladém věku ztratili jednoho z rodičů,

[4] Z četných historickodemografických studií lze v rámci tohoto příspěvku pouze výběrově zmínit například: Pavla HORSKÁ aj., *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha 1990; Ludmila FIALOVÁ aj., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996; Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16.–18. století*. České Budějovice 2008; Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha 2009; Lenka MATUŠÍKOVÁ – Alena PAZDEROVÁ, *Alterzusammensetzung der Kinder im „Verzeichnis der Untertanen nach dem Glauben vom Jahre 1651“*. HD 17, 1993, s. 53–65. Hojně je bádána problematika členení služby, jež v raném novověku splývala s životní fází dospívání, srov. například Eduard MAUR, *Čeď a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*. HD 23, 1999, s. 85–135; Alice VELKOVÁ, *Složení domácností a problematika čelední služby na panství Štáhlavy počátkem 19. století*. In Marie KOLDINSKÁ – Alice VELKOVÁ (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*. Praha 2003, s. 140–161. K otázce kojenecké a dětské úmrtnosti především Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Úmrtnost kojenců a mladších dětí v českých zemích na sklonku feudalismu*. HD 11, 1987, s. 141–158.

[5] Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha – Litomyšl 2006; srov. též Milena LENDEROVÁ, *Zrození dětství*. In Scientific papers of the University of Pardubice, Series C, Institute of languages and humanities 7, 2001, s. 71–88. K dispozici je také bibliografický přehled Martina Nodla, jenž ve zkratce načrtl některé badatelské otázky a připomněl jména nejvýznamnějších historiků dějin dětství. Martin NODL, *Dětství v předmoderní době*. Souvislosti 4, 1996, s. 7–29. Cenné dílčí výsledky včetně odkazů na příslušnou literaturu přinesly též jednotlivé příspěvky tematických sborníků Tomáš JIRÁNEK – Jiří KUBEŠ (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími (=Scientific papers of the University of Pardubice, Series C, Supplement 5)*. Pardubice 2002, s. 205–227; Martina HALÍŘOVÁ (ed.), *Od počtů ke školní brašně. Sborník z odborného semináře konaného 29.–30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích*. Pardubice 2008, s. 147–164.

[6] Průkopnické jsou práce Daniely Tinkové, za všechny lze zmínit monografii Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvěcenské Evropě*. Praha 2010.

[7] Především Martina HALÍŘOVÁ, *Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvěcenství do roku 1914. Disciplinace jako součást ochrany dětství*. Pardubice 2012.

přestože riziko osíření provázelo děti všech společenských vrstev až do konce předminulého století.^[8] Předkládaná studie si proto klade za cíl přiblížit výsledky zahraničních výzkumů o dějinách sirotků a zhodnotit možnosti jejich využití pro studium osířelých dětí v českém venkovském prostředí raného novověku a 19. století.^[9]

První část článku je koncipována převážně chronologicky a v krátkém přehledu nastiňuje vývoj bádání o dějinách dětství v posledních desetiletích. Následující odstavce zužují úhel pohledu a soustředí se na problematiku neúplných rodin, pozornost je přitom věnována především nižším společenským vrstvám. Ve stěžejní části příspěvku, zabývající se literaturou věnovanou přímo sirotkům, se vzájemně prolínají tři perspektivy. Vedle časové roviny, zachycující vývoj bádání o dětech bez rodičů, je kladen důraz na tematické a metodologické uchopení dané problematiky jednotlivými autory. Přístupy a badatelské otázky, charakteristické pro historiografie různých evropských regionů, byly brány do úvahy především v prvních dvou oddílech předkládaného příspěvku, neboť zatímco výzkumy dějin dětství i neúplných rodin jsou poměrně systematické a komplexní, přímo sirotků se dotýkají spíše dílčí práce jednotlivých historiků. Závěr pak přináší zhodnocení výsledků a perspektiv dosavadního bádání o dějinách osířelých dětí a nastiňuje možnosti jejich uplatnění v českých podmínkách. Vzhledem k omezenému rozsahu časopisecké studie se pozornost soustředí převážně na anglicky, francouzsky a německy psanou literaturu; práce českých autorů i texty publikované v češtině byly vědomě ponechány stranou.

Rodiče a děti v dějinách

Stalo se nutností začínat přehledy literatury k dějinám dětství připomenutím knihy *L'Enfant et la vie familial* z roku 1960, již francouzský historik Phillippe

[8] Sirotkům věnovali pozornost především badatelé starších generací, například Lada URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, *Ze sirotčí agendy na Moravě 16. století (registra zemských sirotků z let 1552–1563)*. Časopis matice moravské 76, 1957, s. 41–57; Metoděj ZEMEK – Vladimír NOVÁK, *Sirotci na Hodonínsku v letech 1643–1656*. Jižní Morava 14, 1978, s. 149–157. Bronislav CHOCHOLÁČ, *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*. Český časopis historický 99, 2001, s. 59–84; TÝŽ, *Sirotčí truhlice*. In Tomáš DVOŘÁK – Radomír VLČEK – Libor VYKOUPIIL (edd.), *Milý Bore ... Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno 2003, s. 43–48. Nově se otázkou sirotků zabýval Martin ŠTINDL, *Bítešští a novoměstští sirotci na přelomu 17. a 18. století (pokus o sledování osudové „kariéry“)*. Západní Morava. Vlastivědný sborník 8, 2004, s. 44–56. Všechny zmíněné práce jsou založeny na výzkumu primárních pramenů; přes cenné heuristické výsledky, které přinášejí, postrádají pevnější metodologické ukotvení i reflexi soudobé historiografické produkce k danému tématu.

[9] Předkládaný přehled literatury k dějinám (osířelých) dětí nemůže být vzhledem k oblíbenosti této problematiky a příbuzných témat v zahraniční historiografii vyčerpávající. Zmínována jsou proto především monografická zpracování nebo zásadní časopisecky publikované studie.

Ariés odstartoval bádání a rozsáhlé polemiky na dané téma.^[10] Jeho tvrzení o faktické neexistenci dětství ve středověku a indiferentním přístupu, který měli rodiče k svým potomkům zaujímat, se stala nejčastěji citovanými a diskutovanými výroky v historiografii dětství. Phillippe Ariés předpokládal postupný vývoj směřující od lhostejnosti starých generací k „citovému“ a modernímu rodičovství 19. století; jak výstižně poznamenal Hugh Cunningham, byla jeho kniha v podstatě komentářem k teorii civilizačního procesu Norberta Eliase.^[11] Navzdory sporným závěrům se Ariésova práce několik let po svém vydání stala klasickým dílem světového dějepiscetví, které nastolilo řadu nových badatelských otázek a vneslo do historiografie dosud neprobádané téma.

Mezi přímé následovnický Phillipa Ariése se zařadil okruh autorů, kteří přispěli do sborníku *The history of childhood* vydaného v roce 1976.^[12] Jeho editorem a tvůrcem rozsáhlé, metodologicky koncipované úvodní studie byl americký psychoanalytik Lloyd deMause, jenž převzal a rozpracoval teze svého předchůdce o necitlivosti a brutalitě rodičů starších pokolení.^[13] Proslulým se stalo jeho přirovnání dějin dětství k „noční můře“ a prosazování evoluční teorie historické změny ve vztazích rodičů a dětí. Svá tvrzení opřel o výsledky psychologických výzkumů, jež dokládají, že prožitky a návyky získané v dětském věku si člověk nese do dospělosti a je jimi ovlivněn po celý svůj život. Lhostejný přístup k dětem a tvrdé výchovné praktiky se tak měly přenášet z generace na generaci a určovat celospolečenský dějinný vývoj.^[14] I přes poněkud kontroverzní závěry hlavního editora přinesl zmiňovaný sborník několik faktograficky cenných příspěvků, dokládajících mimo jiné i značnou péči věnovanou dětem v předchozích staletích.

Řada historiků kulturních dějin se však postavila proti názorům výše zmíněných autorů. Zásadní vliv měla především kritika, kterou vznesla roku 1983 anglická badatelka Linda Pollock.^[15] Obvinila své předchůdce nejen z tendenčního výběru pramenů a jejich nevhodné interpretace, ale i z neznalosti dobových reálií a jazykových specifik. Svou vlastní práci *Forgotten children* postavila na pečlivém studiu reprezentativní kolekce deníkových záznamů z období let 1500–1900. Pramenům, rozděleným chronologicky do čtyř skupin podle staletí

[10] Phillippe ARIÉS, *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*. Paris 1960.

[11] Hugh CUNNINGHAM, *Children and childhood in western society since 1500*. New York 1995, zde s. 4–6.

[12] Lloyd deMAUSE (ed.), *The history of childhood*. London 1976.

[13] TÝŽ, *The evolution of childhood*. In tamtéž, s. 1–73, zejména s. 1–10.

[14] Tyto teze daly posléze vzniknout novému směru světového dějepiscetví – psychohistorii. Srov. jednotlivé ročníky časopisu *Journal of psychohistory*, vydávaného Institute of psychohistory v New Yorku.

[15] Linda A. POLLOCK, *Forgotten children: Parent-child relations from 1500 to 1900*. Cambridge 1983.

vzniku, pokládala jednotný soubor otázek týkajících se různých aspektů výchovy a péče o děti. Dospěla k závěru, že ačkoli mládí příslušníků předchozích generací nelze idealizovat, není možné mluvit o obecně sdíleném nezájmu nebo špatném vztahu k dětem v minulosti. Upozornila, že chování raněnovověkých rodičů, jakkoli může dnešnímu čtenáři připadat bizarní či kruté, je třeba hodnotit v kontextu doby, nikoli z hlediska současných standardů. Její práce znamenala též významný metodologický posun, neboť ukázala důležitost a nezastupitelnost kvantitativního výzkumu i při bádání něčeho tak „nespočitatelného“, jako je vnímání nejranějších stádií lidského života.

Tvrzení o údajné neexistenci dětství v minulosti vyvolala obrovskou polemiku zejména mezi medievalisty. Výsledkem byly rozsáhlé výzkumy, které dokázaly nejen citlivé vnímání prvních let jako zcela specifické fáze vývoje člověka, ale také velkou pozornost, která byla dětem věnována už před nástupem novověku. Středověk tak lze chápat jako laboratoř pro výzkum dějin dětství, a to i přes specifika a „mlčenlivost“ pramenné základny, jež zdaleka nedosahuje pestrosti a úplnosti informací dochovaných pro novější období. Řadu mediálních pramenů k dějinám dětství zprostředkoval počátkem osmdesátých let německý historik Klaus Arnold. Edičním zpřístupněním důležitých dokumentů otevřel prostor pro další bádání a zároveň upozornil na některé významné okruhy výzkumu.^[16] Osobním vyrovnáním se s názory Phillipa Ariése byla kniha *Childhood in the Middle Ages* genderové historičky Shulamith Shahar, která poukázala na představu nevinného dítěte, jež byla pevně zakotvena v mentalitě středověkých lidí. Jejím výsledkem byla faktická nepřítomnost pevného vedení a výchovných snah vůči dětem mladším sedmi let, kterou však v žádném případě nelze interpretovat jako rodičovský nezáměr.^[17] Postupnou evoluci myšlení a postojů evropské společnosti ve vztahu k dětství zdůraznila americká historička Barbara A. Hanawalt. Varovala zejména před hledáním zlomu a „revolucí“ v historii rodiny a sociálních dějinách vůbec.^[18]

Řadu dílčích studií o dětství ve středověku završili rozsáhlou monografií Daniele Alexandre-Bidon a Didier Lett. Věnovali pozornost obecně sdíleným názorům a představám, která se odráží v dílech středověkých učenců, i životním podmínkách dětí různých společenských vrstev od 5. do počátku 16. století.^[19] Pozornost si zasluhuje kniha *Medieval children*, jejíž autor Nicholas Orme vycházel nejen z psaných dokumentů, ale využil i dochované pozůstatky hmotné kultury a ikonografické prameny, díky kterým mohl vykreslit skutečně barvitou každodennost

[16] Klaus ARNOLD, *Kind und Gesellschaft in Mittelalter und Renaissance*. Paderborn 1980.

[17] Shulamith SHAHAR, *Childhood in the Middle Ages*. London 1990.

[18] Zmiňovaná badatelka se ohradila především proti názoru, že dětství bylo „vynálezem“ novověku. Barbara A. HANAWALT, *Growing up in medieval London. The experience of childhood in history*. Oxford 1993, zejména s. 3–7.

[19] Daniele ALEXANDRE-BIDON – Didier LETT, *Les enfants au Moyen-Age*. Paris 1999.

středověkých dětí.^[20] Posledně jmenované práce se dočkaly opakovaných vydání a velkého čtenářského zájmu a dokázaly, že i vzdálenější etapy evropských dějin poprávaly dětem a dětství značný prostor.^[21]

Bádána však nejsou pouze starší období, zasloužená pozornost byla a je věnována i problematice dětství raného novověku a 19. století. Tradiční přístupy dějin každodennosti, kulturní historie a dějin mentalit přitom začaly být postupně nahrazovány modernějšími metodami, především historickou antropologií.^[22] V polovině devadesátých let 20. století byla vydána zatím nejmladší z paradigma-
tických prací o dějinách dětství: *Children and childhood in western society since 1500*. Její autor Hugh Cunningham se zabýval ideologií dětství v jednotlivých etapách moderních evropských dějin a poukázal na zdánlivě samozřejmý rozdíl mezi „dějinami dětství“ a „dějinami dětí“. Dokázal, že historie vnímání určitého fenoménu může být zcela odlišná od vjemů konkrétních jedinců, a poukazoval na potřebu studia prožívání raných stádií lidského života z hlediska samotných aktérů, ať už dětí nebo jejich rodičů.^[23]

Zájem badatelů se soustředil na jednotlivé fáze dětství, počínaje narozením,^[24] přechodovými rituály začleňujícími dítě do společnosti,^[25] ale i na pozdější etapy vývoje jedince.^[26] Velký důraz byl položen zejména na období dospívání a pozvolného vstupu dítěte do světa dospělých.^[27] Podobné diskuze jako pojem „dětství“ vyvolávalo zejména v osmdesátých letech i používání termínu „adolescence“, který se ve starších historických pramenech vůbec nevyskytuje. Přesto dnes díky výzkumům řady badatelů není pochyb o specifickém vnímání

[20] Nicholas ORME, *Medieval children*. London 2001; Srov. TÝŽ, *The culture of children in Medieval England. Past and present* 148, 1995, s. 48–88.

[21] Srov. též Albrecht CLASSEN, *Childhood in the Middle Ages and the Renaissance: the results of a paradigm shift in the history of mentality*. Berlin–New York 2005.

[22] Příkladem interdisciplinárního přístupu může být například Kurt W. ALT – Ariane KEMKES-GROTTENTHALER (edd.), *Kinderwelten. Anthropologie – Geschichte – Kulturvergleich*. Köln – Weimar 2002. Srov. také starší příručku Joseph M. HAWS – N. Ray HINER (edd.), *Children in historical and comparative perspective: An international handbook and research guide*. New York 1991.

[23] H. CUNNINGHAM, *Children and childhood*.

[24] Například Jacques GÉLIS, *L'arbre et le fruit*. Paris 1984; srov. anglický překlad *History of child-birth. Fertility, pregnancy and birth in early modern Europe*. Cambridge 1996²; TÝŽ, *Les enfants des Limbes. Mort-nés et parents dans l'Europe chrétienne*. Paris 2006.

[25] Guido ALFANI – Philippe CASTAGNETTI – Vincent GOURDON, *Baptiser: pratique sacramentale, pratique sociale (XVIe–XXe siècles)*. Saint Étienne 2009.

[26] Důležité poznatky přinesl především sborník z pařížského kolokvia Jean Pierre BARDET (ed.), *Lorsque l'enfant grandit. Entre dépendance et autonomie*. Paris 2000.

[27] Například Colin HEYWOOD, *Childhood in nineteenth-century France: work, health and education among the „classes populaires“*. Cambridge 1988. Srov. novější práci TÝŽ, *Growing up in France: from Ancienne Régime to the Third Republic*. Cambridge – New York 2007.

puberty v minulosti. Dospívání bylo v uplynulých staletích posuzováno jako období postupného přechodu, doba vzdělávání, učení a přípravy na budoucí životní povolání,^[28] i zde však došlo v průběhu staletí k mnoha změnám. Důležitým badatelským tématem se stalo chápání puberty jako rizikového období, ohrožujícího vývoj a morálku dítěte i celé společnosti, jež se prosadilo především v druhé polovině 19. století.^[29]

Úvahy o dějinách dětství a mládí byly velmi často úzce provázány s výzkumy prováděnými na poli women's history a gender studies. Nepřekvapí proto velký důraz kladený na problematiku vnímání a prožívání mateřství a vztahů mezi matkami a dětmi.^[30] Jedna z feministických historiček Yvonne Knibiehler pak v roce 1987 publikovala knihu s příznačným názvem *Les pères ont aussi une histoire*, díky níž se zařadila mezi průkopníky psaní dějin otců a otcovství.^[31] Téma se stalo aktuální především v souvislosti s diskuzemi o krizi „tradičního“ otcovství a nástupu generací „nových otců“ na konci 20. století. Díky tomu vznikla řada podnětných prací zabývajících se postavením mužů v rodině i vztahy mezi otcí a jejich potomky.^[32] Zájem historiků nezůstal omezen pouze na nejužší rodinná

[28] Především Michael MITTERAUER, *Sozialgeschichte der Jugend*. Frankfurt am Main 1986; Barbara A. HANAWALT, *Historical descriptions and prescriptions for adolescence*. Journal of family history (dále JFH) 17, 1992, č. 4, s. 341–351.

[29] Srov. například chronologicky koncipovaný přehled vnímající mládež jako sociální skupinu: John R. GILLIS, *Youth and history: Tradition and change in European age-relation. 1770 – present*. New York 1974; spíše sociologické pojetí zvolila Agnès THIERCE, *Histoire de l'adolescence: 1850–1914*. Paris – Berlin 1999. Srovnání anglického a francouzského městského prostředí na konci dlouhého 19. století předložil David POMFRET, *Representations of adolescence in the modern city: voluntary provision and work in Nottingham and Saint-Étienne, 1890–1914*. JFH 26, 2001, s. 455–479.

[30] Srov. například klasickou práci Christine KLAPISCH – ZUBER, *Women, family, and ritual in Renaissance Italy*. Chicago 1985, zejména s. 94–116, 117–151; Jennifer V. POPIEL, *Making mothers: The advice genre and the domestical ideal, 1760–1830*. JFH 29, 2004, s. 339–350; Gabrielle HOUBRE, *Histoire des mères et filles*. Paris 2006.

[31] Yvonne KNIBIEHLER, *Les pères ont aussi une histoire*. Paris 1987. Srov. starší práci Yvonne KNIBIEHLER – Catherina FOUQUET, *L'histoire des mères du Moyen Âge à nos jours*. Paris 1981.

[32] Zásadní význam má kolektivní monografie Jean DELUMEAU – Daniel ROCHE (edd.), *Histoire des pères et de la paternité*. Paris 2000. V souvislosti s mediévistickým bádáním je třeba zmínit především tematické číslo časopisu Cahiers de recherches médiévales et humanistes 4, 1997 nazvané *Être père à la fin du Moyen Âge*, jehož redaktorem byl Didier LETT. Velký důraz je kladen na proměny tradičních maskulinních rolí v souvislosti s 19. stoletím, srov. především John TOSH, *A man's place. Masculinity and the middle class home in Victorian England*. London 1999, zejména s. 79–101.

jádra – pozornost byla věnována také prarodičům a vzdáleněji spřízněným osobám^[33] i duchovním příbuzným, tedy křesťním kmotřům.^[34]

Již koncem devadesátých let tak mohly být vydány rozsáhlé kolektivní monografie mapující dějiny dětství a mládí od starověku do současnosti. Otázky vývoje jedince v období před dosažením dospělosti v různých historických etapách řešil dvousvazkový sborník mezinárodního kolektivu autorů, jež redigovali Giovanni Levi a Jean Claude Schmitt.^[35] Krátce na to vyšla rovněž dvoudílná publikace *Histoire de l'enfance en Occident*, zkoumající z různých úhlů pohledu evropské dějiny dětství, která se stala patrně nejvýznamnější syntézou dané problematiky.^[36]

Většina výše zmíněných děl se zabývá historií dětství v intencích kulturních dějin, dějin mentalit a nověji historické antropologie. Již od sedmdesátých let 20. století má na bádání o dětech neméně zásadní vliv historická demografie a s ní spojené dějiny rodiny. Velkého ohlasu se dostalo zejména práci *The making of the modern family* Edwarda Shortera, jež věnoval pozornost i nižším vrstvám raněnovověké společnosti a životu venkovského obyvatelstva. Ačkoli tato kniha zkoumala odlišné sociální prostředí a využívala jiné typy pramenů než o řadu let starší *L'Enfant et la vie familiale*, výsledky, ke kterým Shorter dospěl, se do značné míry shodují s interpretacemi Phillipa Ariése. Vztahy mezi mužem a ženou, rodiči a dětmi byly podle něho v prostředí pracujících vrstev chladné, postrádající jakoukoli intimitu.^[37] Částečně k podobným závěrům došel i Jean Louis Flandrin, jehož kniha *Familles: parenté, maison, sexualité* vyšla takřka současně, roku 1976. Ve své analýze, opřené o statistické výzkumy i rozbor beletrie, preskriptivní literatury a ego-dokumentů, podrobil kritice především Le Playovu vizi ideálních vztahů v rozvětvených, vícegeneračních venkovských domácnostech.^[38] Obdobně

[33] Agnes FINE, *Grand-parents et aïeux hier et aujourd'hui*. ADH 1992, s. 329–337; Vincent GOURDON, *Histoire des grands-parents*. Paris 2001; Didier LETT, *Vieux frères et oncles jeunes: écart de generations et écart d'âge dans les familles de la fin du Moyen Âge*. In J. P. BARDET (ed.), *Lorsque l'enfant grandit*, s. 93–104; Joanne Bailey, *The „afterlife“ of parenting: Memory, parentage, and personal identity in Britain c. 1760–1830*. JFH 35, 2010, s. 249–270.

[34] Agnès FINE, *Parraines, marraines, la parenté spirituelle en Europe*. Paris 1994; nověji například Frans CIAPPARA, *Religion, kinship and godparenthood as elements of social cohesion in Qrendi, a late eighteenth century Maltese parish*. Continuity and change 25, 2010, s. 161–184.

[35] Giovanni LEVI – Jean Claude SCHMITT (edd.), *Histoire des jeunes en Occident. De l'Antiquité à l'époque moderne*. Paris 1996; TÍŽ (edd.), *Histoire des jeunes en Occident. L'époque contemporaine*. Paris 1996.

[36] Engle BECCHI – Dominique JULIA (edd.), *Historie de l'enfance en Occident. De l'Antiquité au XVIIe siècle*. Paris 1998; TÍŽ (edd.), *Historie de l'enfance en Occident. Du XVIIIe siècle à nos jours*. Paris 1998.

[37] Edward SHORTER, *The making of the modern family*. New York 1975, zde zejména s. 57, 168.

[38] Jean-Louis FLANDRIN, *Familles: parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*. Paris 1976.

vyznívá i analýza situace v raně novověké Anglii z pera Lawrence Stonea, jenž se pokusil načrtnout chronologii vývoje rodinných vztahů napříč různými společenskými vrstvami.^[39]

Nejen díky poslední zmíněným knihám začali historikové dětství více rozlišovat mezi dětmi jednotlivých sociálních kategorií. Velmi zajímavé srovnání přináší kniha Jürgen Schlumbohma *Kinderstuben*, která je v podstatě komentovanou edicí dokumentů vypovídajících o vnímání dětství ve venkovském, městském i aristokratickém prostředí 18. a 19. století.^[40] Nelze pochybovat o tom, že každodennost a životní úroveň nejmladších příslušníků různých sociálních vrstev byla diametrálně rozdílná. Lišily se nejen postoje k výchově potomků a nároky na ně kladené, ale i emoční vazby mezi rodiči a dětmi a prožívání konkrétních situací uvnitř rodiny. Pozornost proto začala být přesouvána směrem k jedincům vyrůstajícím na spodních příčkách společenského žebříčku. Velkým tématem zejména anglické historiografie se stala problematika dětské práce, která je vnímána jako jedna z nejtinnějších stránek prvních fází průmyslové revoluce.^[41] Otázka zaměstnávání dětí v tristních podmínkách rané industrializace a dějiny boje proti tomuto fenoménu v očích řady historiků takřka zastínily fakt, že ve venkovském prostředí mělo vysoké pracovní nasazení dětí dlouhou a nikým nezpochybňovanou tradici.^[42] K poznání problematiky dospívání a práce mladistvých prostřednictvím zkoumáním čelední služby jako fáze životního cyklu významně přispěla středoevropská historiografie, zejména rakouský představitel sociálních dějin a historické antropologie Michael Mitterauer.^[43]

[39] Lawrence STONE, *The family, sex and marriage in England 1500–1800*. London 1977.

[40] Jürgen SCHLUMBOHM (ed.), *Kinderstuben. Wie Kinder zu Bauern, Bürgern, Aristokraten wurden. 1700 – 1850*. München 1983.

[41] Srov. například Eric HOPKINS, *Childhood transformed. Working-class children in nineteenth century England*. Manchester 1993; Hugh CUNNINGHAM, *The decline of child labour: Labour markets and family economies in Europe and North America since 1830*. The economic history review, New Series 53, 2000, s. 409–428; Peter KIRBY, *Child labour in Britain, 1750–1870*. New York 2003; Jane HUMPHRIES, *Childhood and child labour in the British industrial revolution*. Cambridge 2010.

[42] Problematiku dětských zemědělských dělníků v Anglii 19. století zohlednila Pamela HORN, *Children's work and welfare, 1780–1890*. Cambridge 1995.

[43] Michael MITTERAUER, *Gesindedienst und Jugendphase im europäischen Vergleich*. Geschichte und Gesellschaft 11, 1985, s. 177–204; TÝŽ, *Sozialgeschichte der Jugend*. Frankfurt am Main 1986; Gotthard FRÜHSORGE – Rainer GRUENTNER – Beatrix WOLF METTERNICH (edd.), *Gesinde im 18. Jahrhundert*. Hamburg 1995; Cezary KUKLO, *Le modèle du life cycle servant a-t-il existé dans la Pologne préindustrielle?*. In J. P. BARDET (ed.), *Lorsque l'enfant grandit*, s. 717–732. Zajímavé výsledky přinesla také dotazníková akce, která odhalila řadu aspektů každodennosti čelední služby ve Vestfálsku na přelomu 19. a 20. století: Dietmar SAUERMAN (ed.), *Knechte und Mägde in Westfalen um 1900*. Münster 1979. Nověji Antoinette FAUVE-CHAMOIX (ed.), *Domestic service and the formation of European identity. Understanding the globalization of domestic work, 16th–20th centuries*. Bern 2004; Antoinette FAUVE-CHAMOIX – Richard

Mnohdy neúměrné pracovní zatížení dětí bylo důsledkem bídy, na jejíž hranici se ještě v průběhu 19. století pohybovala velká část evropského obyvatelstva.^[44] Extrémní chudoba se na mladší generaci podepisovala velmi negativně; stávala se sociálním problémem, s nímž se potýkaly úřady i charitativní instituce. Vnímáním dětí chudiny jako celospolečenské záležitosti se zabýval Hugh Cunningham. Jeho kniha *The children of the poor* je vystavěna především na dobové publicistice, jež odráží diskuze i politické boje, které byly vedeny v souvislosti s potomky nejchudších obyvatel Velké Británie.^[45] Velmi zajímavý příspěvek k problematice anglické chudiny raného novověku představuje práce *Parents of poor children in England*, jejíž autorka Patricia Crawford zaměřila pozornost na dílčí aspekty života a potíže nemajetných. Na základě různých typů pramenů se zabývala nejen charitativní péčí a dobovými názory na chudinskou otázku, ale i životními podmínkami a každodenní bídou postižených rodin.^[46]

Zaslouženou pozornost historiků vzbudil také nedostatek spojený s prožíváním určité etapy životního cyklu. Výzkumy prokázaly úzké propojení rodinné ekonomiky a aktuální struktury domácnosti; základním teoretickým východiskem se přitom staly modely propočítávající poměr potenciálního výtěžku a nezbytné spotřeby připadající na jednotlivce určitého věku a pohlaví. Výsledkem takto koncipovaných analýz bylo zjištění, že venkovské komplexní rodiny, čítající více osob i generací, mnohdy dokázaly své členy před krátkodobými ekonomickými krizemi ochránit. Naproti tomu nukleární a kmenové rodiny se v určité životní fázi pravidelně potýkaly s velmi napjatou finanční situací.^[47] Jako kritické bývají hodnoceny zejména roky následující po vytvoření nového manželského páru, kdy přibývalo dětí, jež znamenaly velké výdeje, aniž by však byly schopny přispívat do rodinného rozpočtu. Naopak období relativní prosperity nastávalo v okamžiku, kdy potomci dorůstali a postupně se zapojovali do získávání obživy.

Model „poverty life cycle“ byl formulován především s ohledem na rodiny prvních generací průmyslových dělníků, kde hrála velmi významnou roli námezdní práce žen. V jejich případě mateřství znamenalo přerušování výdělečné činnosti a tím i nemalý pokles životní úrovně celé rodiny. Podobně obtížnou situací však ve stejné fázi životního cyklu procházeli i venkované. Výnosy řady zemědělských

WALL, *Domestic servants in comparative perspective: Introduction*. The history of the family 10, 2005, s. 345–354.

[44] Klasickou a velmi inspirativní práci o dějinách chudoby představuje Olwen HUFTON, *The poor of eighteenth-century France 1750–1789*. Oxford 1974.

[45] Hugh CUNNINGHAM, *The children of the poor. Representations of childhood since the seventeenth century*. Oxford 1991. Novějším obdobím se zabývá Anna DAVIN, *Growing up poor. Home, school and street in London, 1870–1914*. London 1996.

[46] Patricia CRAWFORD, *Parents of the poor children in England, 1580–1800*. Oxford 2010.

[47] K problematice různých forem rodinných struktur srov. například sborník Peter LASLETT – Jean ROBIN – Richard WALL (edd.), *Family forms in historic Europe*. Cambridge 1983.

usedlosti totiž přestávaly stačit ve chvíli, kdy domácnost vedle ústředního manželského páru a většího počtu nesamostatných dětí sdíleli ještě příslušníci starší generace žijící na výměnku.^[48]

Předčasné rozpady rodin v evropské historiografii

Problém „chudých“ dětí, jejichž osudem se stala těžká práce, nízká životní úroveň a mnohdy i zločin, jehož mohly být pachatelé i oběťmi, však nezpůsobovaly jen nedostatečné rodinné příjmy. Děti se často ocitaly v kritické situaci nikoli z důvodu chronické chudoby, ale v důsledku absence jednoho nebo obou rodičů. Pozornost současníků i historiků upoutaly zejména nemanželské děti, respektive jejich matky.^[49] Specifickým problémem jižní Evropy byla existence velkého počtu nalezců a odložených dětí, ať už manželských, nebo nelegitimních.^[50] Poslední skupinu těch, co vyrůstali bez rodičů, představují sirotci, kteří navzdory svému vysokému početnímu zastoupení ve starších populacích nezbudili dostatečný zájem historiků ani v zahraniční, ani v domácí vědě.

Naproti tomu mnoho pozornosti bylo věnováno ovdovělým matkám.^[51] Osudy a společenské postavení vdov byly samozřejmě zkoumány i ve vztahu k aktuální podobě jejich rodin, situace dětí však bývá spíše pouze zmiňována, než analyzována. Autoři studií o problematice ovdovělých žen se velmi často zabývají tím, jak počet, věk a pohlaví potomků z prvního manželství ovlivnilo další život

[48] Blíže John HENDERSON – Richard WALL, *Introduction*. In TÍŽ (edd.), *Poor women and children in the European past*. London 1994, s. 1–30; Pier Paolo VIAZZO, *Family structures and the early phase in the individual life cycle. A southern European perspective*. In tamtéž, s. 31–50.

[49] Otázku svobodných matek v evropské historiografii otevřela práce Michael MITTERAUER, *Ledige Mutter. Zur Geschichte illegitimer Geburten in Europa*. München 1983. Více prostoru přímo dětem svobodných žen věnují například Lola VALVERDE, *Illegitimacy and the abandonment of children in the Basque Country, 1550–1880*. In J. HENDERSON – R. WALL (edd.), *Poor women and children*, s. 51–54; Anders BRÄNDSTRÖM – Sören EDVINSSON – John ROGERS, *Illegitimacy, infant feeding practices and infant survival in Sweden. 1750–1950. A regional analysis*. <http://www.ep.liu.se/ej/hygiea/ra/011/paperb.pdf> (16. 8. 2012). Zajímavým způsobem nelegitimní rodičovství nahlížela Patricia CRAWFORD, jež se zabývala nejen svobodnými matkami, ale i jejich partnery. P. CRAWFORD, *Parents*, s. 30–111; srov. též Pierre DUBUIS, *Enfants refusés dans les Alpes occidentales (XIVe–XVe siècles)*. In Kolektiv autorů, *Enfance abandonnée et société en Europe XIVe – XXe siècle*. Roma 1991, s. 573–585, jenž na základě soudních protokolů zkoumá především motivy „odmítnutí“ dítěte.

[50] Kolektiv autorů, *Enfance abandonnée et société en Europe XIVe – XXe siècle*. Roma 1991.

[51] Dosavadní bádání rekapituluje například Ida BLOM, *The history of widowhood: A bibliographic overview*. JFH 16, 1991, s. 191–210; novější tematický přehled především anglické a francouzské literatury k tématu vdovství předkládá příloha sborníku Sandra CAVALLO – Lyndan WARNER (edd.), *Widowhood in medieval and early Modern Europe*. New York 1999, s. 240–261; literaturu k tématu dějin vdovství shrnuje Markéta SKOŘEPOVÁ, *Vdovství v tradiční venkovské společnosti (přehled bádání)*. HD 35, 2011, s. 1–31.

matky, její vyhlídky na nový sňatek, samostatné vedení živnosti, či pravděpodobnost odchodu na odpočinek a soužití s některým z potomků. Opačně položená otázka, jak osiření a následující postup matky utvářely osudy nezletilých dětí, se vyskytuje velmi zřídka. Ještě mnohem méně je bádána problematika ovdovělých otců a sirotek po matce. Příznačný je v tomto smyslu obsah jinak velmi podnětného sborníku *Poor women and children in the European past*. Z patnácti studií je dětem věnováno pět, zatímco na chudé ženy se orientuje deset příspěvků; většina z nich se přitom zabývá vdovami, aniž by se větší měrou soustředila na jejich potomky.^[52]

V četných pracích o postavení ovdovělých lidí byla otázce pozůstalých dětí a jejich vztahů k přeživšímu rodiči věnována výraznější pozornost například ve studiích Antoinette Fauve-Chamoux.^[53] Autorka se však zabývala především soužitím starších matek a jejich dospívajících či dospělých potomků na francouzském venkově. Dokázala, že společné bydlení bylo oboustranně výhodné pro obě generace a uplatňovalo se i v případech nemanželských dětí. Stejně téma s obdobnými výsledky bádala na příkladu Skandinávie Beatrice Moring, jež do značné míry zpochybnila starší domněnky o neutěšených rodinných poměrech ve venkovské společnosti severu Evropy.^[54] Opačnou stranu mince ukázala například studie o vzájemných vztazích ovdovělých matek a jejich synů ve Francii 18. století.^[55]

Přestože výzkum dějin vdovství a vdovectví zdaleka nepostihuje problematiku neúplných rodin v celé její šíři, představuje důležitou metodologickou i faktografickou základnu pro další zkoumání tohoto tématu. Řadu důležitých otázek načrtla již v roce 1972 v krátkém článku Micheline Baulant, která na konkrétních příkladech poukázala na některé základní badatelské problémy a fakta týkající se problematiky osiřelých rodin.^[56] Za skutečně průkopnickou práci, jež evropské historiky přivedla ke zkoumání dějin osiřelých dětí, bývá považována krátká studie *Parental deprivation in the past* publikovaná o pět let později. Její autor Peter Laslett zareagoval na společensky aktuální problém stoupající rozvodovosti a kladl si otázku, do jaké míry musely ztrátě jednoho z rodičů čelit děti žijící v minulých

[52] J. HENDERSON – R. WALL (edd.), *Poor women and children*.

[53] Antoinette FAUVE-CHAMOUX, *Widows and their living arrangements in preindustrial France*. The history of the family 7, 2002, s. 101–111.

[54] Beartice MORING, *Widowhood options and strategies in preindustrial northern Europe: Socioeconomic differences in household position of the widowed in 18th and 19th Finland*. The history of the family 7, 2002, s. 79–99; TÁŽ, *Widows, children and assistance from society in urban northern Europe 1890–1910*. The history of the family 13, 2008, s. 105–117.

[55] Janine M. LANZA, *After father's death: Authority and conflict in the eighteenth-century French household*. The history of the family 13, 2008, s. 71–84.

[56] Micheline BAULANT, *La famille en miettes: sur un aspect de la démographie du XVIIe siècle*. Annales 27, 1972, s. 958–968.

staletích. Jako jeden z prvních pak vyslovil tezi o osiření jakožto mimořádně závažném fenoménu provázejícím dějiny evropské rodiny až do konce 19. století.^[57]

Kromě dílčích studií jednotlivých autorů, kteří budou ještě dále připomenuty, byla problematika předčasně rozpadlých rodin a osiřelých dětí rozpracována zejména ve čtyřech důležitých sbornících. Prvním z nich je již zmíněná publikace *Poor women and children*, jejímiž editory se stali přední odborníci na dějiny evropské rodiny John Henderson a Richard Wall.^[58] Hlavním tématem a výchozím konceptem konkrétních příspěvků byla problematika chudoby, ať už absolutní, relativní nebo kulturně pocitované.^[59] Velký důraz byl položen na provázanost ekonomické úrovně a demografického vývoje rodin. Ovdovění a osiření jakožto události vedoucí k poklesu životní úrovně rodiny se tak staly převažujícím námětem uveřejněných statí, postihujících evropský vývoj od středověku až po nedávnou minulost.

Nepříliš rozsáhlý, ale zajímavý je sborník *Orphans and foster-children* vydaný švédskou univerzitou v Umeå.^[60] Jeho obsah tvoří pouze čtyři příspěvky, které však velmi podnětným způsobem kombinují důkladné demografické analýzy a kulturněhistorický pohled na problematiku osiřelých a opuštěných dětí. Předmětem výzkumu se stala i otázka nevlastního rodičovství a institucionální péče o mládež v období dlouhého 19. století. Vedle studií vycházejících z švédských a islandských pramenů zde byla publikována také zajímavá stať o průniku standardů evropské charitativní práce do japonského prostředí.^[61]

„Strategiemi přežití“, jež mohly uplatnit rodiny postižené předčasným úmrtím jednoho ze svých členů, se zabýval sborník nazvaný *Household strategies for survival*.^[62] Vedoucími mezinárodního autorského kolektivu byli v tomto případě Laurence Fontaine a Jürgen Schlumbohm. V krátkém úvodu poukázali na koncepci strategie jako produktu habitusu, jak ji definoval Pierre Bourdieu, ačkoli sami tento termín vyložili jako pojem „užitečný pro vysvětlení toho, jak někdo mohl

[57] Peter LASLETT, *Parental deprivation in the past*. In TÝŽ, *Family life and illicit love in earlier generations*. Cambridge 1977, s. 160–172.

[58] J. HENDERSON – R. WALL (edd.), *Poor women and children*.

[59] Absolutní definice chudoby propočítává poměr výdajů k celkovému příjmu, přičemž v případě chudých lidí bývá drtivá většina prostředků vynaložena na zajištění základních životních potřeb, především potravin. Relativní chudoba souvisí s rozdíly mezi lidmi žijícími v téže společnosti, přičemž nemajetní se cítí být chudí zejména ve srovnání se svými bohatšími sousedy. Kulturní pojetí chudoby souvisí především s identifikací a sebeidentifikací jedince jako chudáka. John HENDERSON – Richard WALL, *Introduction*. In TÍŽ, *Poor women and children*, s. 1–30.

[60] Lars-Göran TEDEBRAND (ed.), *Orphans and foster-children. A historical and crosscultural perspective*. Umeå 1996.

[61] S. A. HASTINGS, *A christian institution in nineteenth-century Japan*. In L. G. TEDEBRAND (ed.), *Orphans and foster-children*, s. 35–51.

[62] Laurence FONTAINE – Jürgen SCHLUMBOHM (edd.), *Household strategies for survival 1600–2000: Fission, faction and cooperation*. Cambridge 2000.

přežít.^[63] Připomněli také důležitost uplatňování kulturněantropologických hledisek i fakt, že to jsou právě rodiny bez otce, které v současnosti tvoří převážnou část chudých vrstev obyvatel rozvojových zemí. Jednotlivé příspěvky sborníku se zabývaly domácnostmi balancujícími na hranici přežití napříč sociálním spektrem, kdy byly brány v potaz městské i venkovské lokality. Podobně široké bylo i časové a místní zaměření publikace, jež soustředila pozornost na období od novověku až po současnost, a to v celosvětové perspektivě.

Skutečně zásadní výsledky přinesla kniha *When dad died. Individuals and families coping with family stress in past societies*, již zaštitili Renzo Derosas a Michel Oris.^[64] Už samotný název poukázal na emotivnost příběhů osiřelých rodin, které se staly ústředním motivem celého sborníku. Autoři jednotlivých příspěvků se v menší míře soustředili na obecně koncipované výzkumy a věnovali pozornost spíše jednotlivcům. V jejich statích tak vystupují konkrétní rodiny a osoby, velký důraz byl položen na rozkrývání sociálních a příbuzenských sítí i struktur domácností.

Provedené výzkumy ukázaly klíčový význam studia problematiky osiřelých rodin. Úmrtí jednoho z rodičů znamenalo pro pozůstalého partnera a potomky skutečný přelom. V následujícím období se v jejich osudech odrážely všechny faktory, ovlivňující uspořádání domácnosti i každodenní život: významnou měrou se projevovaly nejen osobní preference jednotlivců bydlících pod společnou střechou, ale také rodinné strategie, zájmy komunity i postoje a názory celé společnosti, včetně zásahů státu. Smrt otce či matky byla okamžikem, kdy se kolem jediné domácnosti koncentrovala řada prvků charakterizujících danou kulturu. Pro badatele tak soukromá tragédie jedné rodiny představuje ojedinělou příležitost k proniknutí do struktur i myšlení zkoumané společnosti.

Sirotci a děti bez rodiny ve světové historiografii

Smrt rodičů je vnímána jako jedna z nejbolestivějších událostí lidského života. Zatímco v současné době jí obvykle čelí dospělí lidé, v minulosti se s odchodem otce či matky mnohdy musely vyrovnávat děti, v jejichž případech (ne)přítomnost rodičů mohla být spojena s otázkou vlastní existence.^[65] Dějiny osiřelých dětí je možné zkoumat ve třech vzájemně se prolínajících rovinách. První možností jsou

[63] TÍŽ, *Household strategies for survival. An introduction*. In TÍŽ (ed.), *Household strategies*, s. 1–18, zde s. 9.

[64] Renzo DEROSAS – Michel ORIS (edd.), *When dad died. Individuals and families coping with family stress in past societies*. Bern 2002.

[65] Význam slova „sirotek“ se v různých dějinných obdobích posunoval; pro potřeby této studie je chápán jako označení pro jedince, kterému zemřel jeden nebo oba rodiče ještě před dosažením dospělosti, tedy v době před zahájením samostatné existence, vlastní výdělečné činnosti či vstupem do manželství.

obecně formulované otázky týkající se například dobové legislativy, společenského diskurzu nebo zastoupení sirotků v populaci. Druhou rovinu představuje institucionální péče, ať už zajišťovaná státem, církví, samosprávou či soukromými institucemi. Třetí a patrně nejbarvitější perspektiva se badateli otevírá ve chvíli, kdy se rozhodne zkoumat osudy jednotlivých sirotků zasazené do rodinných a sociálních struktur. Všechny tři roviny mají svá heuristická i metodologická specifika, v rámci konkrétních výzkumů se však do značné míry prostupují.

Příkladem mohou být demografické analýzy, o něž se zpravidla historikové (osiřelých) dětí alespoň dílčím způsobem opírají. Ačkoliv se hodnoty udávané pro jednotlivá období a lokality různí, obecně lze říci, že až do konce 19. století měla velká část evropské populace s osiřením v průběhu dětství či dospívání osobní zkušenost. Výzkumy se shodují, že přibližně polovina ženichů a nevěst neměla v okamžiku sňatku minimálně jednoho z rodičů. Na vině však nebyla pouze úroveň mortality starých populací, ale také vysoká hladina manželské plodnosti a fakt, že děti se v manželství rodilo více a po delší časové období. I když rodiče většinou umírali v relativně vysokém věku, kdy nejstarší potomci už byli dospělí a samostatní, jejich nejmladší děti se o sebe ještě nedokázaly samy postarat. Výjimkou byla samozřejmě období zvýšené úmrtnosti, například v době epidemií, kdy počet zemřelých výrazně stoupal mezi příslušníky všech generací.

Za obvyklých mortalitních poměrů bývalo osiření osudem především nejmladších dětí v rodině, které se narodily starším rodičům. Poměry se výrazně změnily s nástupem nového demografického režimu, charakterizovaného poklesem úrovně dětské úmrtnosti a rozšířením plánovaného rodičovství. Tyto faktory vedly nejen ke snížení průměrného počtu dětí připadajících na jednu rodinu, ale také ke koncentraci všech porodů do prvních let manželství a tedy zmenšení věkových rozdílů mezi sourozenci. Díky tomu a díky stoupající naději na dožití osiření jako fenomén běžně postihující široké vrstvy obyvatelstva v evropských zemích v průběhu 20. století takřka vymizelo.

Vedle příčin osiření v souvislosti s natalitou a mortalitou se otázky historických demografů soustředí zejména na počet sirotků v různých skupinách obyvatelstva. Důležité je především zastoupení osiřelých chlapců a dívek v jednotlivých věkových kategoriích. Nejde jen o stáří dětí v okamžiku smrti jednoho z rodičů, tedy o dobu zbývající do dosažení věku, od kterého se mohly starat samy o sebe, případně být oporou ostatním členům rodiny. Důležitou otázkou je také úmrtnost sirotků ve srovnání s potomky žijících rodičů. Řada výzkumů totiž prokázala zvýšenou úroveň kojenecké a dětské mortality v neúplných rodinách. Jedním vysvětlením této skutečnosti může být přítomnost choroby, ať už dědičné nemoci, nebo akutní infekce či epidemického onemocnění, kdy se členové jedné domácnosti nakazili navzájem. Druhým důvodem mohl být pokles životní úrovně následující po smrti jednoho z rodičů.

Obecně se předpokládá, že zejména úmrtí muže-živitele znamenalo ekonomický propad, který mohl v chudších rodinách znamenat skutečnou katastrofu. Ukázalo

se však, že ztráta otce spíše jen komplikovala životní perspektivy dětí, zatímco skutečné ohrožení na životě představovala smrt matky spojená s následujícím nedostatkem každodenní péče. Tento fakt je možné snadno vysvětlit v případě novorozenců, kteří mnohdy umírali spolu s matkou na následky těžkého porodu, nebo kojenců, odkázaných po matčině úmrtí na zpravidla nevhodnou náhradní stravu. Absence ženské ruky v domácnosti se však tragickým způsobem podepisovala také na starších dětech, které vykazovaly zvýšenou úmrtnost i ve věku, kdy již nebyly na matce bezprostředně závislé. Pokles životní úrovně sirotků je kvantitativně doložitelný z protokolů o odvodech do armády, které naznačují, že chlapci z neúplných rodin bývali mnohdy shledáni nezpůsobivými z důvodu nedostatečného vzrůstu či podlomeného zdraví.^[66] Provedené výzkumy také ukázaly, že se situace postižené rodiny obvykle zlepšila, pokud si ovdovělý rodič přivedl nového partnera, který zabezpečil každodenní chod domácnosti.^[67]

Dalším všeobecným tématem, které se však úzce dotýkalo jednotlivých dětí, je legislativa ohledně sirotků. Velkou pozornost jim věnovaly už středověké zákoníky, jež se zabývaly především dědickými nároky dětí. Velmi důležitá byla vždy také otázka poručnictví, které bylo upravováno zákonem a zahrnovalo jak péči o dítě, jeho výchovu a vzdělání, tak i správu zděděného majetku. Legislativa ohledně volby a pravomocí zástupců osiřelých dětí se v rámci Evropy měnila v čase i prostoru. Obecně platilo, že za dítě zodpovídali nejbližší dospělí příbuzní, kteří bývali kontrolováni, zda skutečně postupují v souladu se zájmy svého svěřence. Velká role byla v těchto případech přisuzována přeživším členům rodičovských páru, zároveň však panovaly obavy, aby ovdovělý otec či matka sirotka nešidili například ve prospěch dětí z nového manželství.^[68] Řešením obvykle bylo buď právní ošetření dědických nároků, nebo pověření další osoby (obvykle pokrevního příbuzného nebožtíka) dozorem nad sirotčím majetkem.^[69]

[66] David Sven REHER – Fernando GONZALEZ-QUIFIONES, *Do parents really matter? Child health and development in Spain during the demographic transition*. Population studies 57, 2003, s. 63–75.

[67] Enormní mortalitu osiřelých dětí vykazovaly zejména průmyslové oblasti Švédska v 19. století, blíže: Sune ÅKERMAN – Ulf HÖGBERG – Tobias ANDERSSON, *Survival of orphans in nineteenth-century Sweden*. In L. G. TEDEBRAND (ed.), *Orphans and foster children*, s. 81–103. Norské výzkumy prokázaly, že pokud se dítě podařilo přežít svého otce alespoň o měsíc, byla jeho naděje na dožití srovnatelná s dětmi s oběma žijícími rodiči; naproti tomu v případě sirotků po matce riziko úmrtí dítěte zůstávalo dvojnásobně vysoké i půl roku po pohřbu; srov. Erik BEEKINK – Frans van POPPEL – Aart C. LIEFBROER, *Surviving the loss of the parent in a nineteenth-century Dutch provincial town*. Journal of social history 32, 1999, s. 641–669; TÍŽ, *Parental death and death of the child. Common causes or direct effects?* In R. DEROSAS – M. ORIS (edd.), *When dad died*, s. 233–260.

[68] Giulia CALVI, *Widows, the state and guardianship of children in early modern Tuscany*. In S. CAVALLO – L. WARNER (edd.), *Widowhood*, s. 209–219.

[69] Christopher CORLEY, *Preindustrial „single-parent“ families: the tutelle in early modern Dijon*.

Je také třeba poznamenat, že adopce ve smyslu osvojení si bezprizorního dítěte se v novodobém evropském právu začala objevovat až koncem 19. století. I v předcházejících obdobích si sice některé bezdětné páry braly za vlastního cizího potomka, ovšem cílem tohoto kroku byla snaha zajistit si dědice respektive oporu na staří. Adoptovány proto bývaly dospělé osoby nebo děti chudých rodičů, nikoli sirotci či nalezení; nejednalo se tedy o výraz dobročinnosti, spojený se snahou dát rodinu osiřelému či opuštěnému dítěti.^[70] Zajímavou otázkou představuje úloha kmotrů, kteří jako duchovní příbuzní měli stát osiřelému dítěti nejbliže a nesli za něj zodpovědnost. Z dosavadního výzkumu však vyplývá, že kmotrovství mělo v mentalitě středověkých a raně novověkých lidí zcela nezastupitelnou úlohu, tudíž nebylo převrstvováno poručnictvím.^[71] Častěji byla péče o osiřelé dítě i dohled nad jeho finančními záležitostmi svěřována prarodičům, pokud byli na živu; ti se ale vzhledem ke svému věku mnohdy nemohli role zástupců dítěte ujmout.^[72] Úlohy opatrovníka se proto velmi často museli zhostit kolaterální příbuzní otce či matky, nejobvykleji strýcové sirotka.^[73] Předání nezletilého potomka příbuzným nebo sousedům do služby bylo zejména v případech chudých rodin velmi častou strategií vedoucí nejen k snazšímu uživení členů pozůstalé rodiny, ale také k usnadnění sňatku přeživšího ovdovělého rodiče.^[74]

V mikroanalytické rovině se klíčovým tématem dějin osiřelých dětí stala otázka rodinných vztahů a strategií, které je obklopovaly.^[75] Důležitým problémem, který museli přeživší příbuzní pozůstalých sirotek, vyřešit, bylo zajištění jejich hmotného zaopatření. Z hlediska historického bádání se zde prolínají otázky dědické praxe, ekonomiky domácností i fungování veřejné sociální péče. Řada osiřelých dětí totiž nemohla počítat s dostatečným zabezpečením z pozůstalosti, která by

JFH 29, 2004, s. 351–364; TÝŽ, *Les donations á cause de mort et läge á la majorité XVIe–XVIIIe siècles*. In J. P. BARDET (ed.), *Lorsque l'enfant grandit*, s. 341–348.

[70] Mireille CORBIER (ed.), *Adoption et fosterage. Actes du colloque de l'Istitut Finlandais, 4 et 5 juin 1993*. Paris 1999; John WARD, *Placement et adoption des orphelins au Royaume Uni 1870–1926*. Paris 2010.

[71] Agnès FINE, *Adoption et parrainage dans l'Europe ancienne*. In M. CORBIER (ed.), *Adoption et fosterage*, s. 339–350.

[72] Vincent GOURDON, *Les mécanismes différentiels de mobilisation familiale autor des orphelins: L'exemple des grands-parents dans le système de la tutelle au XVIIIe siècle en France*. In J. P. BARDET (ed.), *Lorsque l'enfant grandit*, s. 307–322.

[73] Podrobn  se otázkou vztahů mezi sirotky a jejich duchovními i faktickými příbuznými zabývá tematické číslo časopisu *The history of the family* 5, 2000, s. 255–358.

[74] Antoinette FAUVE- CHAMOUX, *Beyond adoption: Orphans and family strategies in pre-industrial France*. *The history of the family* 1, 1996, s. 1–13.

[75] Srov. například Pamela SHARPE, *Survival strategies and stories: poor widows and widowers in early industrial England*. In S. CAVALLIO – L. WARNER (edd.), *Widowhood*, s. 220–239; Adriane SCHMIDT, *Survival strategies of widows and their families in early modern Holland, 1580–1750*. *The history of the family* 12, 2007, s. 268–281.

jim umožnila bezproblémové dospívání i start do dospělosti. Pro velkou část z nich byla nutností vlastní výdělečná činnost a případně i pomoc charitativních institucí. Nezbytností se také stávalo vytváření různých podob osobních či rodinných strategií, které zahrnovaly mimo jiné hledání zaměstnání, stěhování, transformaci domácnosti i stylizování žádostí o podporu.^[76]

V případě, že selhala záchranná sociální síť sestavená z příbuzenských a přátelských vazeb, stala se osudem osiřelého dítěte veřejná charitativní péče. Chod ústavů pro nezaopatřené děti se stal velkým tématem zejména francouzské a italské historiografie, neboť právě v katolickém prostředí jihu Evropy měla tato zařízení velkou tradici. V souvislosti s výzkumem organizované péče o děti bez fungující rodiny jsou sirotci obvykle zahrnováni do jedné kategorie spolu s nalezcí.^[77] V charitativních institucích raného novověku i 19. století bývali totiž nejpočetnější potomci dosud žijících rodičů, kteří se svého (nejčastěji nemanželského a novorozeného) potomka zřekli a předali jej do péče ústavu zřizovaného státem, městem, církví nebo soukromou nadací.

Ačkoli procentuelní zastoupení osiřelých bylo ve veřejných ústavech poměrně nízké, představují dějiny těchto institucí velmi významný příspěvek ke zkoumání postojů soudobé společnosti k nezaopatřeným dětem. Nezanedbatelná je metodologická inspirace, kterou výzkumy dějin nechtěných dětí a příslušných ústavů představují pro bádání o sirotcích.^[78] Již v roce 1987 bylo svoláno mezinárodní kolokvium zabývající se otázkou odložených dětí v evropské společnosti.^[79] Zajímavým způsobem téma zpracovává sborník *Les enfants du secret*, který je komentovaným katalogem výstavy uspořádané muzeem v Rouenu. Důraz však nebyl položen jen na popis a interpretaci vystavených exponátů souvisejících s provozem zdejšího špitálu. V autorském kolektivu, jenž zpracoval soubor úvodních studií, byli vedle historiků zastoupeni i sociologové a psychologové,

[76] Sirotkům v tomto ohledu věnovali velkou pozornost George ALTER – Catherine CAPRON – Muriel NEVEN – Michel ORIS, *When dad died: Household economy and family culture in nineteenth century East Belgium*. In R. DEROSAS – M. ORIS (edd.), *When dad died*, s. 389–420; Jeremy BOULTON, „Is it extreme necessity that makes me do this:“ some survival strategies of pauper households in London’s West End during the eighteenth century. In L. FONTAINE – J. SCHLUMBOHM (edd.), *Household strategies for survival*, s. 47–69.

[77] Obecně k problematice sirotků a nalezených dětí i k dějinám bádání o této problematice Brian PULLAN, *Orphans and foundlings in early modern Europe*. Přednáška University of Reading, 1989.

[78] Příkladem může být klasická studie Otto ULBRICHT, *The debate about foundling hospitals in Enlightenment Germany: infanticide, illegitimacy, and infant mortality rates*. *Central European history* 18, 1985, s. 211–256.

[79] Kolektiv autorů, *Enfance abandonné*. Mezi příspěvky obsáhlého sborníku vzešlého ze zmiňované konference byl zařazen i článek pojednávající o Vlašském špitálu v Praze: Petr SVOBODNÝ, *Les enfants abandonnés de l’Hôpital Italien de Prague*. In tamtéž, s. 1097–1122.

kteří podali všestranný obraz vnímání problému odložených dětí v minulosti i současné době.^[80]

Budováním nalezišť a institucionalizací anonymního, beztrestného odložení dítěte se středověká a raněnovověká společnost snažila bránit horšímu zlu abortu či přímo násilného usmrcení nechtěného kojence. Vzhledem k vysoké úmrtnosti, která v těchto zařízeních panovala, řada historiků soudí, že rodiče přijímali riziko pravděpodobné smrti dítěte a že zanechání novorozence u bran špitálu nebylo ničím jiným než „odloženým potratem“ či přímo infanticidou. Pobyt v nalezišti však nehrozil jen dětem svobodných matek, jak se někdy předpokládá, ale velmi často byl osudem potomků chudých manželských párů, zejména z dělnického prostředí. Ty tímto způsobem řešily svou obtížnou finanční situaci, jež mohla nastat i v důsledku odvození.^[81] Někdy se rodiče po určité době pokoušeli své potomky z ústavu vyzvednout, v řadě případů se však museli vyrovnat se skutečností, že jejich dítě zemřelo.^[82] Zejména v průmyslových lokalitách konce 19. století se však dočasné odevzdání novorozence do veřejné péče stávalo obecně přijímaným právem chudých rodin.^[83]

Každodenním životem v charitativních institucích zaměřených na péči o nejmladší členy společnosti se již zabývala řada historiků. Někteří z nich přitom pracují s konceptem „nechtěného dítěte“, jímž shrnují osudy dětí, které již pouhou existencí přinášely potíže svým nejbližším i celé společnosti. Příkladem může být kniha Markuse Meumanna, kde jsou vedle sebe postaveni nalezenci, oběti infanticidy, sirotci i potomci chudých rodičů odkázaní na pomoc veřejnosti. Organizování péče o děti bez rodiny přitom autor vnímal jako problém prorůstající všechny společenské vrstvy raně novověkého Německa.^[84] Méně analyticky je pojata publikace *The unwanted child*, která na pozadí příběhů několika konkrétních jedinců řeší otázky svobodného mateřství, rodičovství poznamenaného odvozením, ideu městské charitativní péče a život osamocených dětí ve zdech sirotčince i na ulici. Její autor Joel F. Harrington při práci s raněnovověkými prameny z bavorského Norimberku využil především historickoantropologické metody výzkumu. Jeho

[80] Arlette DUBOIS, *Les enfants du secret. Enfants trouvés du XVIIe siècle à nos jours*. Paris 2008.

[81] K otázce rodinných okolností dětí pobývajících v ústavní péči srov. situaci v Paříži 18. století: Scarlett BEAUVALET – BOUTOUYRIE, *Les enfants de la Salpêtrière au XVIIIe siècle*. In J. P. Bardet (ed.), *Lorsque l'enfant grandit*, s. 883–899.

[82] Guy BRUNET, *Children abandoned and taken back: children, women, and families in Dire Straits in Lyon in the nineteenth century*. JFH 36, 2011, s. 424–439.

[83] Volker HUNECKE, *The abandonment of legitimate children in nineteenth-century Milan and European context*. In J. HENDERSON – R. WALL (edd.), *Poor women and children*, s. 117–135.

[84] Markus MEUMANN, *Findelkinder, Waisenhäuser, Kindsmord. Unversorgte Kinder in der frühneuzeitlichen Gesellschaft*. München 1995.

úsilí o prolnutí makro a mikro roviny vedlo především k zvýšení literárních kvalit knihy.^[85]

Jiní badatelé, zaměřující pozornost především na období 19. století, využívají obrazu „imaginárního“ sirotka, který se objevil s rozvojem nového konceptu dětství a filantropických snah v 19. století. Představitelé dobročinných organizací pod pojem „sirotek“ zahrnovali všechny nezletilce pohybující se po městských ulicích bez rodičů a zjevného zaměstnání, ať už se jednalo o děti osiřelé, opuštěné nebo zanedbané. Označení sirotek totiž nijak nepochybňovalo čest jedince, vyvolávalo soustrast a vzbuzovalo představu ubohého dítěte, které se do problémů dostalo vinou nepříznivého osudu a zaslouží si pomoc. Naproti tomu pojem nalezenec evokoval nelegitimitu, pochybný původ a pokleslou morálku rodičů, která se měla automaticky přenášet i na jejich potomka. Problém představovali také mladiství žebráci, tuláci a děti přežívající na ulici – ti všichni byli vnímáni jako potenciálně nebezpeční a ohrožující veřejnou mravnost, mnohdy bývali automaticky podezříváni z drobné kriminality.

Snahou správních orgánů i šířitelů dobročinných snah bylo přivést všechny tyto děti za pomoci ústavní výchovy na správnou cestu řádných občanů a zabránit jejich případnému sejítí na scesti.^[86] Prostředkem k dosažení těchto cílů byla výchova ke zbožnosti a morálce, pevný řád a také přiměřené pracovní nasazení a zaměstnání chovanců. Všechny tyto kroky byly konány ve jménu blaha dítěte i zachování žádoucího pořádku. V zájmu lepšího začlenění dětí bez rodiny do většinové společnosti i kvůli získání podpory veřejnosti pracovali filantropové s postavou „sirotka“, jehož obraz byl v evropské mentalitě pevně zakotven jako prototyp „hodného chudého“, tedy jedince zasluhujícího veškerou podporu.^[87]

Většina zařízení sloužících k péči o děti bez rodiny však ve skutečnosti přijímala v různém poměru nalezence, sirotky i odložené potomky dosud žijících rodičů. Řada takových ústavů fungovala v Paříži, kde zejména v průběhu 19. století počet dětí, o něž se jejich rodiče nemohli nebo nechtěli starat, nesmírně vzrostl. Rozšiřování veřejné charitativní péče, její fungování v praxi i běžný provoz ústavů se staly hlavními tématy pro Danielle Laplaige. V knize *Sans famille à Paris* se soustředila na práci nalezince sv. Vincenta z Pauly a instituce Hospice de la Seine, založené roku 1811 v souvislosti s vydáním dekretu ohledně péče o děti bez rodičů. Pozornost věnovala také prolínání veřejné a soukromé charity a snahám o začleňování

[85] Joel F. HARRINGTON, *The unwanted child. The fate of foundlings, orphans and juvenile criminals in early modern Germany*. Chicago and London 2009.

[86] Podrobně k této problematice Pascale QUINCY-LEFEBVRE, *Familles, institutions et déviances. Une histoire de l'enfance difficile. 1880 – fin des années trente*. Paris 1997.

[87] Lydia MUROCH, *Imagined orphans: poor families, child welfare, and contested citizenship in London*. London 2006. K obrazu dětí žijících na ulici podrobně též H. CUNNINGHAM, *The children of the poor*.

odrostlých chovanců ústavů do běžného života.^[88] Pouze na legitimní, skutečně osiřelé děti se specializovaly pařížské špitály Sv. Trojice a Sv. Ducha, existující už od pozdního středověku. Badatelsky se jim věnovala Isabelle Robin-Romero, jež se zaměřila především na každodenní život a perspektivy jejich odrůstajících obyvatel. Úroveň těchto zařízení nebyla příliš vysoká, přesto měli zdejší chovanci lepší životní vyhlídky, než ve špitálech určených především pro nalezence. Díky tomu, že oba sirotčince jako podmínku přijetí vyžadovaly potvrzení o manželském původu dítěte, měli jejich obyvatelé lepší „pověst“ a tím i snazší cestu k přijetí do učení či do služby.^[89]

Problematika zabezpečení dětí bez rodiny však nebyla intenzivně zkoumána pouze ve vztahu k francouzské metropoli. S velkým počtem sirotků a nalezců se musela vyrovnávat i italská města, jejichž systém charitativní péče také vzbudil pozornost historiků.^[90] Již v polovině 15. století byl ve Florencii založen špitál Neviňátek, dosahující velmi dobré úrovně zejména v souvislosti s vzděláváním svých malých obyvatel.^[91] Řada podobných institucí vznikla i v Římě, z nichž se některé specializovaly na konkrétní skupiny dětí, například pouze na dívky.^[92] Velký důraz byl ve všech zařízeních kladen na teoretické i praktické vzdělávání dětí, které měly být po odchodu z ústavu schopny se o sebe postarat.^[93]

I přesto se však u mládeže opouštějící zdi sirotčince mnohdy projevovala neschopnost vyrovnat se s životem v běžné realitě. Poloklášterní režim těchto

[88] Danielle LAPLAIGE, *Sans famille à Paris. Orphelins et enfants abandonnés de la Seine au XIXe siècle*. Paris 1989.

[89] Isabelle ROBIN-ROMERO, *Les établissements pour orphelins à Paris aux XVIIe–XVIIIe siècles*. Histoire, économie et société 17, 1998, s. 441–453; TÁŽ, *Les orphelins de Paris. Enfants et assistance aux XVIe – XVIIIe siècles*. Paris 2007. Obdobně i výzkumy provedené pro kanadské Ontario, kde byly v průběhu 19. století kopírovány evropské modely charitativní práce, ukázaly, že řada zdejších ústavů skutečně při přijímání dětí preferovala sirotky. Důvodem byla snazší resocializace osiřelých, zatímco děti odebrané rodičům se po návratu do domácího prostředí vracely k původním (špatným) návykům. Charlotte NEFF, *The role of protestant Children's homes in nineteenth century Ontario: Child rescue or family support?*. JFH 34, 2009, s. 48–88.

[90] Volker HUNECKE, *Die Findelkinder von Mailand. Kinderaussetzung und aussetzende Eltern vom 17. bis zum 19. Jahrhundert*. Stuttgart 1987.

[91] Lucia SANDRI, *Ségrégation et violence. Les enfants trouvés à Florence et en Toscane entre le XVIIe et le XVIIIe siècles*. In J. P. BARDET (ed.), *Lorsque l'enfant grandit*, s. 965–976.

[92] Eugenio SONNINO, *Between the home and the hospice. The plight and fate of girl orphans in seventeenth and eighteenth-century Rome*. In J. HENDERSON – R. WALL (edd.), *Poor women and children*, s. 94–116.

[93] Především Isabelle ROBIN-ROMERO, „Apprendre meister et gagner leur vie.“ *La mise en métier des orphelins des hôpitaux de la Trinité et du Saint Esprit au XVIIe siècle*. In J. P. BARDET, *Lorsque l'enfant grandit*, s. 657–672. Vzdělání bylo vnímáno jako klíčový bod programu sirotčinců i za oceánem, srov. Charlotte NEFF, *The education of destitute homeless children in nineteenth century Ontario*. JFH 29, 2004, s. 3–46.

organizací vedl k „hospitalismu“, syndromu, jež se objevuje následkem dlouhodobého pobytu v ústavním zařízení. Děti mívaly potíže s budováním citových a sociálních vazeb, obvykle nedokázaly pracovat, neboť během svého dosavadního života neměly možnost získat potřebné dovednosti a návyky. Jejich mnohdy příliš teoretické vzdělání, kladoucí důraz na náboženství, a výchova v izolaci se mohly stát přítěží zejména po příchodu na venkov, kde se děti ze špitálů jen těžko zařazovaly mezi své vrstevníky. Situaci komplikovala také špatná pověst a obavy z morálky dětí z ústavů, které z těchto důvodů jen těžko nacházely pracovní uplatnění. Pokud je však našly, bývaly často šokované novými životními podmínkami i hrubostí svého okolí.

Jinak fungovala péče o bezprizorní děti v 19. století ve Švédsku, jež byla k dětem patrně šetrnější a usnadňovala jim zařazení do běžného života. Například sirotčinec ve Stockholmu vyžadoval značný vstupní příspěvek a na oplátku byl schopen zajistit poměrně vysoký stupeň ochrany a standart srovnatelný s životní úrovní původní rodiny. Děti se předávaly pěstounům, kteří byli pečlivě kontrolováni, zda plní své povinnosti; důraz byl přitom kladen především na jejich morální úroveň. Narozdíl od západní Evropy, kde převažovala snaha zabránit v kontaktu s biologickou rodinou, mohly děti ve Švédsku dokonce střídavě pobývat u vlastních i nevlastních rodičů.^[94] Výzkumy provedené pro raněnovověké nizozemské sirotčince zase ukázaly, že se zdejší zařízení pokoušela v rámci každodenního provozu simulovat podmínky v běžné domácnosti a připravit tak děti na další životní dráhu.^[95]

Šance osiřelých či opuštěných dětí na uplatnění v normálním životě se samozřejmě staly předmětem zájmu řady badatelů, přestože dochovanost pramenné základny posunuje jejich výzkumy spíše do novějších období. Příkladem tohoto směru bádání může být studie týkající se sňatečnosti v 19. století v Lyonu. Dokázala, že pro bývalé obyvatele zdejšího nalezince byl charakteristický vyšší sňatkový věk i výběr partnerů z chudších vrstev, svědčící o jejich zhoršené pozici na sňatkovém trhu.^[96] Velmi zajímavé informace, dokládající různorodost osudů osiřelých a opuštěných dětí, byly vytěženy ze souboru individuálních spisů chovanců hospic v savojském Annecy.^[97] Většina výzkumů však prokázala, že při

[94] Birgit PERSSON – Lisa ÖBERG, *Foster-children and the Swedish state 1785–1915*. In L.-G. TEDEBRAND (ed.), *Orphans and foster-children*, s. 51–80.

[95] Ariadne SCHMIDT, *Managing a large household. The gender division of work in orphanages in Dutch towns in the early modern period, 1580–1800*. The history of the family 13, 2008, s. 42–57.

[96] Guy BRUNET – Alain BIDEAU – Marie Nolwenn GEERBE, *Vers une insertion sociale? Le mariage des enfants abandonnés à Lyon au XIXe siècle*. ADH 2002, s. 161–174.

[97] Guy BRUNET – Alain BIDEAU – Emmanuelle RAPPALINI, *Grandir sans famille: enfants et adolescents assistés en Haute-Savoie au XIXe siècle*. In J. P. BARDET (ed.), *Lorsque l'enfant grandit*, s. 901–914.

hledání pracovního uplatnění i budování nových sociálních vazeb děti neustále narážely na svůj „původ“ a mládí poznamenané pobytem v ústavu.^[98]

Nejčastějším osudem odrůstajících bývalých obyvatel nalezců a sirotčinců byly nádenické a dělnické profese. Velmi často byl nástup do prvního zaměstnání určen představenými charitativní instituce, mohlo se jednat i o nucené umístění dítěte v dílně či jiném výrobním podniku. Právě nástup do manufaktury nebo továrny se stal spojovacím článkem mezi nalezcem a dětskými dělníky v knize *Enfant trouvés, enfants ouvriers*. Její autor Jean Sandrin v první části práce věnoval pozornost fungování institucionální péče o děti bez rodičů v průběhu 17. a 18. století. Ty v prvních letech života pobývaly u venkovských kojných, aby se na nějaký čas vrátily do špitálu, odkud putovaly do služby nebo do učení. Po napoleonských válkách však kapacity ústavů přestávaly dostačovat rostoucímu počtu potřebných dětí, klesal i zájem drobných řemeslníků o zaměstnávání nalezců. Jako vítané řešení problému se objevily žádosti majitelů industriálních závodů poptávající mladé dělníky. Charitativní organizace se tak staly zásobárnou levné pracovní síly pro továrny a průmyslové podniky, jejichž pověst se však už před polovinou 19. století zhoršila natolik, že začala být vydávána zákonná omezení dětské práce.^[99]

Idea výchovy, účelného zaměstnání i určité soběstačnosti chovanců ústavů dala v průběhu 19. století vzniknout projektům zahrnujícím vytváření agrárních kolonií, manufaktur i osidlování dosud neobsazených zámořských území, z nichž ale většina končila nezdarem.^[100] Ačkoli institucionální péče o děti bez rodiny byla motivována vznešenými filantropickými cíli ochrany dítěte, mnohdy připomínala spíše uvěznění. Pohled historiků například na anglické, státem dotované „průmyslové školy“, kam byly vedle sirotek umístovány děti chudých, problémových či nezvěstných rodičů, je více než skeptický. Pro tyto instituce byla charakteristická velmi tuhá disciplína a izolace od okolního světa, která měla zabránit tomu, aby se chovanci pokazili kontaktem s nevhodným a nemorálním prostředím.^[101] Charita se úzce prolínala se sociální kontrolou a disciplinací, kterou vyšší vrstvy uplatňovaly vůči nižším „v jejich vlastním zájmu“. Dějiny novodobé péče o bezprizorní mládež ve jménu humanity nejsou prosty ani vyloženě temných stránek. Prokázána byla například role sirotčinců v lékařských výzkumech při testování nových diagnostických postupů a medikamentů.^[102]

[98] Christophe ESCURIOL, *Les enfants de l'Hôpital survivants*. In J. P. BARDET (ed.), *Lorsque l'enfant grandit*, s. 69–93.

[99] Jean SANDRIN, *Enfants trouvés, enfants ouvriers: XVIIe–XIXe siècle*. Paris 1982.

[100] D. LAPLAIGE, *Sans famille à Paris, zejména s. 103–136*.

[101] Marianne MOORE, *Social control or protection of the child? The debates on the Industrial school acts 1857–1894*. JFH 33, 2008, s. 359–387.

[102] Susan E. LEDERER, *Orphans as quinea pigs: American children and medical experimenters*.

Tristiňní statistiky o počtu a osudech odkládaných dětí daly ale v průběhu 19. století vzniknout novým typům institucí, které měly pomoci chudým pracujícím matkám postarat se o své děti osobně.^[103] Rozvoj péče o sociálně slabé členy společnosti, vznikající systém podpor spolu s novými trendy demografického vývoje znamenaly pokles významu charitativních organizací starého typu, které však definitivně zanikly až v první polovině 20. století.

Varianta ústavní péče o děti bez rodiny však připadala v úvahu pouze ve měsících nebo jejich bezprostřední blízkosti. Na venkově bylo anonymní odložení dítěte fakticky neproveditelné a veřejná péče o sirotka předpokládala nikoli umístění v rámci charitativní organizace, ale spíše rodinnou či sousedskou výpomoc spojenou například s přijetím dítěte do služby. Zkoumání problematiky života sirotků ve venkovském prostředí se tím stává podstatně náročnější. Namísto studia ucelených archivů jednotlivých institucí, obsahujících pečlivě vedené úřední spisy, je třeba hledat zmínky o osiřelých dětech v množství nesourodých pramenů a zároveň počítat s tím, že řada okolností zůstala nezaznamenána. Pomoc osiřelé rodině, zaměstnání dítěte v rámci čelední služby, nabídka práce nebo podruží bývaly mnohdy neformální nebo zůstaly předmětem pouhé ústní dohody.

Zásadním pramenem proto zůstávají matriky a osvědčenou metodou výzkumu rekonstrukce rodin umožňující jak kvantitativní vyhodnocení získaných údajů, tak i sledování jednotlivců v průběhu jejich životního cyklu. Mimořádně důležité a inspirativní jsou studie, které předložil Guy Brunet, jenž se vedle početního zastoupení sirotků ve francouzské venkovské populaci 19. století zabýval také otázkou každodennosti osiřelých dětí a jejich rodinnými poměry. Jako zásadní zdroj informací mu přitom posloužily archivy smírčích soudců, v jejichž kompetenci byl dohled nad poručnickými záležitostmi. Obvyklá praxe, opřená o ustanovení Code civil, spočívala v tom, že dítě zůstalo v péči opatrovníka, nejčastěji přeživšího rodiče nebo jiného příbuzného. Jemu k ruce byla sestavena rada poručníků, která se měla usnášet o zásadních záležitostech týkajících se dítěte, jako bylo vzdělávání, nakládání s majetkem, sňatek či zplnoletnění.^[104]

Zkoumání matričních záznamů doplněné o analýzu seznamů status animarum přineslo velmi zajímavé výsledky ohledně místa sirotků v rodinných strukturách italského venkova v letech 1819–1859. Díky každoročnímu obnovování soupisů

In Roger COOTER (ed.), *In the name of the child: health and welfare 1880–1940*. London 1992, s. 96–123.

[103] Jean Noël LUC, *L' invention du jeune enfant au XIXe siècle. De la salle d'asile à l'école maternelle*. Berlin 1997.

[104] Guy BRUNET, *So many orphans ... How could one give them all a helping hand? Family solidarity in a context of high mortality in the first half of the nineteenth century. A case-study: The Dombes province (France)*. The history of the family 16, 2011, s. 1–12; Alain BIDEAU – Guy BRUNET, *The family, the village and the orphan in the region of Haut-Bugey during the 19th century*. In R. DEROSAS – M. ORIS (edd.), *When dad died*, s. 351–367.

duší mohl být proveden také výzkum migrace osiřelých dětí. Potvrdilo se, že rodiny bez otce bývaly méně stabilní co do místa pobytu a patrně i sociální úrovně, avšak děti zde měly větší šanci na přežití, než tomu bylo v případech sirotků po matce.^[105] Migrace byla běžnou součástí života mladých lidí bez ohledu na to, zda ztratili některého z rodičů, či nikoli. Od většiny se očekávalo, že v období před založením vlastní rodiny opustí alespoň dočasně domov z důvodu hledání pracovního uplatnění, profesních i životních zkušeností.^[106] V souvislosti s venkovským prostředím byla nejčastější čelední služba v zemědělství, přičemž zejména v případě sirotků se předpokládalo, že prostor pro první pracovní uplatnění odrostlému dítěti poskytnou příbuzní.^[107] Práce pro opatrovníky a pěstouny se zcela automaticky pokládala za samozřejmou odměnu za výchovány; pomocí v domácnosti však byly děti povinny i vlastním rodičům.

Řadu dílčích aspektů každodenního života osiřelých i vnímání sirotků venkovskou společností ukázal článek Anne Fillon *Les orphelins du dimanche*. Autorka se v něm zabývá poměrně netypickou praktikou „dražby“ dětí, jež se veřejně odehrávala v 18. století v jihofrancouzském regionu Haut-Maine. O nedělích zde byli představováni sirotci, o které se jejich příbuzní či poručníci nemohli starat, a proto je nabízeli pěstounům k výchovány výměnou za vyplácení určité finanční náhrady. Dítě bývalo svěřeno tomu, kdo byl ochoten jej přijmout za nejnižší sumu peněz; obecně přitom platilo, že čím menší dítě, tím větší odměnu bylo možno žádat. O přidělování k pěstounům byly vedeny spisy, které v kombinaci s dalšími prameny umožnily podrobně charakterizovat aktéry těchto jednání. Tento postup se může zdát dosti drastický, zvláště když děti v dražbě nejčastěji nabízel jejich ovdovělý rodič. Přesto podle Anne Fillon lze i v těchto případech nalézt řadu aspektů dokazujících solidaritu i pozitivní vztahy k dítěti, stejně jako intenzitu citových vazeb uvnitř rodiny.^[108]

[105] Marco BRESCHI – Matteo MANFREDINI, *Parental loss and kin networks: Demographic repercussions in a rural Italian village*. In R. DEROSAS – M. ORIS (edd.), *When dad died*, s. 369–387.

[106] K problematice migrací včetně přehledu zahraniční literatury nejnověji Josef GRULICH, *Migrace městského a venkovského obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824*. České Budějovice 2012.

[107] Jeremy GOLDBERG, *Orphans and servants: The socialization of young people living away from house in the english later Middle-Ages*. In M. CORBIER (ed.), *Adoption and fosterage*, s. 231–246.

[108] Anne FILLON, *Les orphelins du dimanche. Recherche sur une pratique insolite*. In TÁŽ, *Fruits d'écritoire. Societé et mentalités aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Le Mans 2001, s. 165–205.

Závěr

Předchozí odstavce naznačily obrovskou různost osudů, které mohly osiřelé děti prožívat. Stejně tak různorodá je bohužel úroveň zpracovanosti dílčích témat vážících se k problematice sirotků. Z chronologického hlediska je poměrně dobře probádané období 18. a 19. století, situace ve městech je prozkoumána lépe než venkov. Otázka dětí bez rodiny se v posledních desetiletích objevila ve všech západoevropských historiografiích, ovšem jednotlivé aspekty této tematiky jsou zkoumány s nestejnou intenzitou. Lze si například učinit poměrně přesnou představu o početním zastoupení osiřelých dětí v minulosti, neboť pro řadu regionů dnes již existují přesné historickodemografické statistiky. Velmi dobré vědomosti mají historikové o fungování veřejné péče o sirotky: bádána je legislativa, teoretická pojednání různých autorů, chod charitativních institucí i filantropické aktivity. Řada výzkumů proběhla v souvislosti se zkoumáním rodinných struktur a strategií v prostředí, kde chyběl jeden z rodičů. Velmi frekventovaná jsou témata dědické praxe a ekonomiky domácností i jedinců.

Naopak řada otázek zůstává stranou pozornosti. Mimo horizont historiků zůstávají děti, které se navzdory obtížné situaci způsobené smrtí otce nebo matky nikdy nesetkaly s péčí veřejné charitativní instituce, ačkoli lze předpokládat, že právě ony tvořily většinu sirotčí populace. Skryty zůstávají také jejich osobní názory a interpretace zážitků spojených s úmrtím rodičů. Ideální metodou výzkumu 20. století je orální historie, již v souvislosti s problematikou osiřelých dětí uplatnila Lynn Abrams.^[109] Pro vzdálenější období dějin je ovšem tato metoda neupotřebitelná a nezbyvá, než na sirotky nahlížet alespoň zprostředkovaně očima těch, kteří se pohybovali v jejich okolí. Dítě bez rodiny vždy budilo mnoho zájmu mezi literáty, filantropy i běžnými lidmi a jeho situace vyvolávala emoce. Vysoký morální status a hodnoty, které byly postavě sirotka přisuzovány v souladu s pojetím křesťanských ctností, obvykle ostře kontrastovaly s životní realitou osiřelých dětí.

Je však otázkou, do jaké míry lze při výzkumu problematiky osiřelých dětí v českém prostředí čerpat z výzkumů zahraničních historiků metodologickou inspiraci či dokonce přebírat dílčí poznatky. Jak bylo připomenuto výše, domácí historiografie dosud věnovala tomuto tématu jen minimum pozornosti a výsledky cizích autorů je tedy možné přejímat pouze s maximální opatrností. Nelze pochybovat o tom, že situace sirotků v prostředí českého venkova se diametrálně lišila od každodennosti chovanců pařížských sirotčinců či dětských dělníků anglických továren. Venkov raného novověku a 19. století však českému badateli nabízí velice široký prostor ke kladení otázek a v neposlední řadě bohatou heuristickou základnu. Vedle sirotčích seznamů a agendy sirotčích pokladen, které jsou v kontextu

[109] Lynn ABRAMS, *The orphan country: children of Scotland's broken homes from 1845 to the present day*. Edinburgh 1998.

evropských archivních dokumentů do značné míry unikátní, se poměrně hojně dochovaly další písemnosti, v nichž se osiřelé děti objevují. Široké možnosti využití nabízejí gruntovní knihy, zaznamenávající mimo jiné pozůstalostní řízení, jež se pozůstalých potomků týkala. Přecenit nelze ani význam matričních záznamů a s nimi spojené rekonstrukce rodin.

Není pochyb o tom, že kombinováním údajů z různých pramenů by bylo možné zodpovědět řadu otázek, které se problematiky osiřelých dětí ve venkovské společnosti týkají. Bez větších potíží by bylo možné pro různé regiony i časová období provést statistické analýzy vedoucí k zjištění podílu sirotků určitého věku a pohlaví ve zkoumané společnosti. Z heuristického hlediska by nemělo představovat vážnější badatelský problém ani finanční zajištění a dědická práva osiřelých dětí. V případě demografického vývoje a otázky předávání venkovských usedlostí (osiřelým) potomkům by navíc bylo možné opírat se o rozsáhlé výzkumy, které byly na toto téma provedeny. Zmapováno je také fungování sirotčích kas, i když samotným sirotkům v této souvislosti mnoho pozornosti věnováno nebylo. Různé soupisy obyvatelstva zaznamenávající strukturu jednotlivých domácností mnohdy zachycují i čeleď, do jejíchž řad se sirotci mnohdy začleňovali. Takřka neprozkoumané, nikoli však „nezpracovatelné“ téma představuje v českém prostředí úloha poručníků a křestních kmotrů ve vztahu k osiřelým dětem. Alespoň v některých případech by bylo možné sledování i „životní kariéry“ těch, kteří v mladém věku ztratili rodiče, a srovnání jejich perspektiv se šťastnějšími vrstevníky. Vzhledem k načrtnutým možnostem, které archivy v souvislosti s tématem osiřelých dětí nabízejí, je škoda, že jim čeští badatelé dosud nevěnovali dostatek pozornosti. A to přesto, že slovo „sirotek“ dosud neztratilo emocionální náboj a i v dnešní společnosti dokáže vyvolat vlnu solidarity.

SUMMARY

Orphaned children in the village. Trends in foreign historiography and inspiration for Czech study

The problem of orphaned children in European society is rather well studied in foreign historiography, but among Czech researchers it is seldom mentioned, even though it is extremely interesting and fruitful topic. The present article thus tries to summarize the works of foreign historians who have paid attention to the problem of orphans. The introductory part of the article in a short, chronologically organized overview presents the development of research on the topic of childhood in the last decades. The next chapter focuses on the problem of incomplete families and the main body of the article on the literature dedicated to orphans. Besides the chronological plane, aiming at presentation

of the development of research on parentless children, the main focus is also upon the thematic and methodological treatment of the problem by concrete authors. The final part summarizes the results and perspectives of the present-day research and outlines the possibilities of their employment for the study of orphaned children on the Czech village of the Early Modern Era and the nineteenth century.

VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE ČESKÉ HISTORICKÉ DEMOGRAFIE ZA OBDOBÍ 2010–2011

Sestavila Pavla Jirková ve spolupráci
s Eduardem Maurem a Lumírem Dokoupilem

POUŽITÉ ZKRATKY:

AČ – Archivní časopis, AHR – Agricultural History Review, Annales – Annales. Histoire, Sciences sociales, AR – Archeologické rozhledy, ArchHis – Archaeologia Historica, ASČ – Archeologie ve středních Čechách, AT – Archivum Trebonense, AUC Phil et Hist – Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica, AUC–HUCP – Acta Universitatis Carolinae–Historia Universitatis Carolinae Pragensis, BohZ – Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder, Co – Confluens, ČČH – Český časopis historický, ČL – Český lid, ČSPS – Časopis Společnosti přátel starožitností, D – Demografie, DaS – Dějiny a současnost, DVT – Dějiny věd a techniky, EHR – Economic History Review, GaHL – Genealogické a heraldické listy. Acta genealogica ac heraldica, GeoR – Geografické rozhledy, HD – Historická demografie, HG – Historická geografie, His – Historica: historical sciences in the Czech Republic. Series nova, HisRev – Historica: revue pro historii a příbuzné vědy, HR – History revue, HS – Historische Sozialforschung, HT – Hranický týden, HZ – Historický zborník, JM – Jižní Morava, JSH – Jihočeský sborník historický, LN – Literární noviny, MHB – Mediaevalia Historica Bohemica, MZpČK – Minulostí západočeského kraje, NR – Národopisná revue, OH – Opera historica, PH – Paginae historiae: sborník Národního archivu, PSH – Pražský sborník historický, PV – Přehled výzkumů, RR – Rodopisná revue, SAP – Sborník archivních prací, SbsOkAFM – Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku–Místku, SD – Soudobé dějiny, SDN – Stopami dějin Náchodska, SHB – Studia historica Brunensia, Slo – Slovácko, SLPř – Slovanský přehled, SISb – Slezský sborník, StM – Střední Morava, SocČ – Sociologický časopis, SPPFMU – Sborník prací pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, StR – Studie o rukopisech, TH – Theatrum historiae, TL – Tereziánské listy: sborník Památníku Tereziína, Vs – Veřejná správa, VSH – Východočeský sborník historický, VSJP – Pod Zelenou Horou. Vlastivědný sborník jižního Plzeňska, VSsevP – Vlastivědný sborník: čtvrtletník pro regionální dějiny severního Plzeňska, VSV – Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských, VVM – Vlastivědný věstník moravský, ZAA – Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, ZČRP – Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědný sborník, ZM – Západní Morava

AL SAHEB Jan – VAŘEKA Marek, Urbáře. In M. Myška – A. Zářícký a kol., *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*, Ostrava 2010, s. 58–75.

BABICA Jan, 39. Mezinárodní kongres z dějin farmacie. DVT 101, 2010, č. 1, s. 1–26.

BABKA Lukáš, *Dva příspěvky ke složení a významu sbírky periodik ruské a ukrajinské meziválečné emigrace, uložené v pražské Slovanské knihovně – redakční poznámka*. SLPř 96, 2010, č. 3–4, s. 375–376.

BALCÁRKOVÁ Adéla, *Raně středověké osídlení na lokalitě Olomouc–Slavonín, „Horní lán“*. PV 51, 2010, s. 157–196.

- BARÁNEK Daniel, *Židovské obyvatelstvo ve Frýdku a Místku při sčítání lidu roku 1930*. In Židé a Morava. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 11. listopadu 2009. Kroměříž 2010, s. 105–115.
- BERROVÁ Petra, *Nejstarší celozemské soupisy obyvatelstva a identifikace osob*. Vs 21, 2010, č. 21, s. iv, v–viii.
- BERROVÁ Petra, *Právní postavení menšin v meziválečném Československu*. D 53, 2011, č. 2, s. 159–160.
- BERROVÁ Petra, *Přesuny obyvatelstva brněnské svatopetrské farnosti během 18. století*. VVM 63, 2011, č. 2, s. 142–146.
- BERROVÁ Petra, *Sčítání s obdobnou tradicí: Slovensko*. Vs 22, 2011, č. 18, s. 24–25.
- BOBÁK Ján, *Historický demograf a štatistik Ján Svetoň (1905–1966)*. HZ 20, 2010, č. 1, s. 266–272.
- BOGUS Marzena – SPYRA Janusz, *Szkola zamiast klasztoru. Kobięca droga do samostanowienia w zawodzie nauczycielki w XIX i w 1 pol. XX w. na przykladzie Slaska Cieszyńskiego*. HD 34, 2010, č. 1, s. 45–60.
- BUDILOVÁ Lenka J., *Dědická praxe, sňatkové strategie a pojmenovávání u bulharských Čechů v letech 1900–1950*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2011, 268 s.
- BUDILOVÁ Lenka, *Dědické strategie a předávání gruntu ve vztahu k příbuzenství a genderu*. HD 35, 2011, č. 2, s. 187–216.
- BUKAČOVÁ Irena, *Kralovické čtvrti, náměstí a ulice aneb historická topografie*. VSsevP 20, 2010, č. 1, s. 13–17.
- BUMBA Jan, *České katastry od 11. do 21. století*. Praha, Grada 2007, 190 s.
- BŮŽEK Václav (a kol.), *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*. Praha 2010.
- CERMAN Markus, *Demesne lordship and rural society in early modern East Central and Eastern Europe: comparative perspectives*. AHR 59, 2011, s. 239–258.
- CERMAN Markus a kol. (ed.), *Wirtschaft und Gesellschaft. Europa 1000–2000*. Innsbruck 2011.
- CERMAN Markus – ŠTEFANOVÁ Dana, *Institutional changes and peasant land transfer in the Czech Lands from the Late Middle Ages to the eighteenth century*. In R. Congost – R. Santos (ed.), *Contexts of property in Europe. The social embeddedness of property rights in land in historical perspective (Rural History in Europe 5)*. Turnhout 2011, s. 39–59.
- ČADKOVÁ Iva – ZAHRADNÍKOVÁ Magda (ed.), *Berní rula sv. 15 (kraj Hradecký IV)*. Praha 2011.
- ČERNÝ Viktor – STRÁNSKÁ Petra, *Populační specifika pohlavního dimorfismu antropometrických znaků a určení pohlaví u koster z kláštera minoritů v Mostě*. AR 62, 2010, č. 3, s. 469–479.
- ČOUPEK Lukáš, *Obraz městečka Hluk v Moravských katastrech*. Slo 52, 2010 [vyd. 2011], s. 246–260.
- DEMBINIOK Marian, *O Goralech, Valaších, Laších a Jaccích na Těšínském Slezsku. = O Góralach, Walachach, Lachach i Jackach na Slasku Cieszyńskim*. Bystřice 2010. [Souběžný český a polský text]
- DIBELKA Jaroslav, *Obranné strategie mužů a žen obviněných z cizoložství na třeboňském panství na přelomu 17. a 18. století*. In *Rodina a domácnost v 16.–20. století*. AUC Phil et Hist 60, 2006 [vyd. 2010], č. 2, s. 23–30.

- DOHNAL Wojciech – POMIECIŃSKI Adam, *Borne Sulinowo – antropologie „rodícího se“ města*. ČL 98, 2011, č. 2, s. 191–206.
- DOKOUPIL Lumír – NESLÁDKOVÁ Ludmila, *Demografie dělnictva v československé a české historiografii*. In *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I*. Ostrava 2011, s. 40–49.
- DOKOUPIL Lumír – NESLÁDKOVÁ Ludmila – LIPOVSKI Radek, *Přirozená měna obyvatelstva Těšínska v etapě modernizace*. HD 35, 2011, č. 2, s. 263–296.
- DOKOUPIL Lumír – NESLÁDKOVÁ Ludmila – LIPOVSKI Radek, *Přirozená reprodukce obyvatelstva Rakouského Slezska a severovýchodní Moravy v etapě modernizace od 80. let 19. století do první světové války*. HisRev 1, 2010, č. 1, s. 55–79.
- DOKOUPIL Lumír – NESLÁDKOVÁ Ludmila – LIPOVSKI Radek, *Přirozená měna obyvatel rakouského Slezska v období modernizace*. In Jirásek Zdeněk a kol. (ed.): *Slezsko v 19. století*. Opava 2011, s. 51–68.
- DOKOUPIL Lumír – NESLÁDKOVÁ Ludmila – LIPOVSKI Radek, *The Death Rate for Small Children in Austrian Silesia and in North-East Moravia over the Course of the First Demographical Transition*. In *Many Paths to Happiness? Studies in Population and Family History. A Festschrift for Antoinette Fauve-Chamoux*. Amsterdam 2010, s. 261–283.
- EBELOVÁ Ivana (a kol.), *Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783. Generální rejstříky. = Verzeichnis der Judenfamilianten in Böhmen von 1783. Generalregister*. Praha 2010.
- EBELOVÁ Ivana (a kol.), *Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783. 2. = Verzeichnis der Judenfamilianten in Böhmen von 1783. 2.* Praha 2010.
- ENGLOVÁ Jana, *Práce žen v továrnách v poslední čtvrtině 19. století a její reflexe v sociálně demokratických kruzích*. HD 34, 2010, č. 1, s. 14–29.
- FEIGE Jakub, *Vartmberský urbář z roku 1608: urbář panství Hrubý Rohozec, Malá Skála a poloviny dílu přepeřského*. ZČRP 23, 2010, s. 107–238.
- FIALOVÁ Ludmila, *Změny funkcí rodiny v historické perspektivě*. D 52, 2010, č. 1, s. 51.
- FLEGL Michal, *České exulantské rody v Sasku v 17. století*. RR 13, 2011, č. 2, s. 15–16.
- FLORIÁNOVÁ Olga, *Zemědělská usedlost čp. 15 v Kněžpoli a život jejich obyvatel*. Slo 52, 2010 [vyd. 2011], s. 77–104.
- FRIEDL Jiří, *Otázka zaměstnávání dělníků z Polska na Těšínsku v letech 1945–1947*. SISb 108, 2010, s. 79–91.
- FRÖHLICH Jiří, *Městský hřbitov u farního kostela Narození Panny Marie v Písku (výzkum 1994–2006)*. JSH 79, 2010, s. 47–61.
- GALETA Patrik, *Odhady ukazatelů porodnosti a přirozeného přírůstku v paleodemografii*. D 52, 2010, č. 2, s. 120–127.
- GERLACH David, *Jak rozdělit majetek. Sociální transformace části české společnosti v důsledku osídlení pohraničí*. DaS 32, 2010, č. 8, s. 14–16.
- GOLDA Milan, *Hranice a Dietrichsteinové v letech 1698 až 1808*. 5. díl. V roce 1727 se v Hranicích uskutečnil soupis židovských domů a jejich obyvatel i s plánky měst s vyznačením židovských obydlí. HT 17, 2011, č. 5, s. 7.
- GRULICH Josef, *Heiratsstrategien der Dorfbevölkerung. Die Herrschaft Třeboň/Wittingau 1792–1836*. In I. Schmidt-Voges (ed.), *Ehe – Haus – Familie. Soziale Institutionen im Wandel 1750–1850*. Köln – Weimar – Wien 2010, s. 143–178.
- GRULICH Josef – MATLAS Pavel, *The mentality of the rural population in the light of material culture (south Bohemia, seventeenth and eighteenth centuries)*. His 14, 2010, s. 125–178.

- HALÍŘOVÁ Martina, *Vývoj péče o sirotky v Čechách a Okresní sirotčinec v Pardubicích do roku 1914*. VSH 20, 2011, s. 69–92.
- HALÍŘOVÁ Martina, *Zemská polepšovna v Opatovicích nad Labem na konci dlouhého 19. století*. TH 7, 2010, s. 207 – 218.
- HALÍŘOVÁ Martina, *Zemský nalezištec v Praze a sirotčí péče počátkem 19. století*. In Rodina a domácnost v 16. – 20. století. AUC Phil et Hist 60, 2006 [vyd. 2010], č. 2, s. 89–96.
- HAMPL Martin – MÜLLER Jan, *Vývoj regionální distribuce obyvatelstva v Česku v letech 1869–2009*. D 52, 2010, č. 1, s. 15–26.
- HANKE Siegfried – VOGELI Rainer (ed.), *Urbare des Fürstentums Jägerndorf aus der Zeit der Markgrafen von Brandenburg-Ansbach (1531–1535–1554/78)*. Berlin 2010.
- HAUBERTOVÁ Květoslava, *Adam Jiří Kokořovec z Kokořova, Zuzana a jejich syn Vilím z Vladaře. K problematice nemanželského dítěte v 17. století*. MZpČK 46, 2011, 82–107.
- HERAJT Tomáš, *Zajímavý zápis z roku 1815 v matrice Plané u Plzně*. GaHL 30, 2010, č. 3, s. 33–36.
- HORÁK Radek, *Demografické krize na konci 17. a v průběhu 18. století v Kutné Hoře*. HD 35, 2011, č. 1, s. 83–113.
- HORÁK Radek, *Sňatečnost v Kutné Hoře v letech 1725–1755*. D 53, 2011, č. 1, s. 33–43.
- HORSKÝ Jan, *Evoluční koncepce v současném historickovědním studiu kultury*. HD 35, 2011, č. 2, s. 147–178.
- HRUBÁ Michaela, *Zvonění na sv. Alžbětu. Odras norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*. Berlin 2010.
- HRUŠKOVÁ Věra, *Zaměstnanost rodin v příměstské vesnici v 2. polovině 19. století (Přezletice, o. Praha–východ)*. In Rodina a domácnost v 16.–20. století. AUC Phil et Hist 60, 2006 [vyd. 2010], č. 2, s. 97–110.
- CHVOJKOVÁ Helena, *Největší emigrační vlny: Proč Čechové hromadně prchali z vlasti?* HR 3, 2011, s. 68–71.
- JAKŠICOVÁ Dana, *Sociální a regionální původ řeholnic v 19. a první polovině 20. století na příkladu tří kongregací školských sester*. HD 34, 2010, č. 2, s. 176–196.
- JANÁK Dušan, *Autorská a tematická struktura Sociologické revue. Příspěvek k sociologickému rozboru dějin české sociologie*. SocČ 47, 2011, č. 5, s. 991–1016.
- JEMELKA Martin, *Rodina a domácnost v dělnické kolonii na Ostravsku (1890–1930)*. In Rodina a domácnost v 16.–20. století. AUC Phil et Hist 60, 2006 [vyd. 2010], č. 2, s. 111–128.
- JEMELKA Martin, *Závodní kolonie jámy Jiří v Moravské Ostravě*. ČL 98, 2011, č. 1, s. 1–30.
- JEMELKA Martin (ed.), *Ostravské dělnické kolonie I: závodní kolonie kamenouhelných dolů a koksoven v Moravské Ostravě*. Ostrava 2011.
- JIRÁNEK Tomáš, *Dětství v Praze ve třicátých letech 19. století v pamětech Emanuela Salomona z Friedbergu–Mírohorského*. PSH 39, 2011, s. 245–267.
- JIRÁSKOVÁ Šárka, *Obec Zdechovice na přelomu 18. a 19. století (obraz věkové a sociální struktury obyvatel)*. VSH 19, 2011, s. 171–183.
- JIRKOVÁ Pavla, *Jihlavské testamenty na přelomu 16.–17. století: prameny pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii*. SAP 60, 2010, č. 1, s. 3–239.
- JIRKOVÁ Pavla, *Výběrová bibliografie české historické demografie za období 2007–2009 (s doplňky od roku 2000)*. HD 35, 2011, č. 1, s. 115–131. [Spolupr.]: Maur, Eduard – Dokoupil, Lumír.

- KAHUDA Jan – ČÁŇOVÁ Eliška, *Rozhovor s PhDr. Eliškou Čáňovou*. In ČAS v roce 2010. Ročenka České archivní společnosti. Praha 2011, s. 166–173.
- KLEIN Alexander, *Did children's education matter? Family migration as a mechanism of human capital investment: evidence from nineteenth-century Bohemia*. EHR 64, 2011, č. 3, s. 730–764.
- KLIMEK Tomáš, *Lokalizace míst a ploch v terénu prostřednictvím určení blízkosti v textech českého středověku z 12.–14. století*. MHB 14, 2011, č. 1, s. 71–118.
- KLÍR Tomáš, *Osídlení horských oblastí Čech ve středověku a raném novověku – východiska interdisciplinárního výzkumu*. ArchHist 35, 2010, č. 1–2, s. 373–391.
- KNOB Stanislav, *Podíl žen na stávkovém hnutí v Rakouském Slezsku na přelomu 19. a 20. století*. HD 34, 2010, č. 2, s. 197–207.
- KOBLASA Pavel, *Čtyři generace Hietlerů v pohořských matrikách*. RR 12, 2010, č. 2, s. 3–4.
- KOCÁNOVÁ Barbora, *Mediaeval Meteorology in the Czech Lands*. His 14, 2010, s. 45–57.
- KOŁODZIEJCZYK–TRAWIŃSKA Aneta, *Sposoby identyfikacji kobiet w XVIII –wiecznych księgach metrykalnych*. In *Mnohotvárnost a specifičnost onomastiky*. Ostrava 2010, s. 265–273.
- KOVALENKO Serhij, *Češi v Kyjevské gubernii před rokem 1917*. SPPFMU 24, 2010, č. 1, s. 31–46.
- KRAUSOVÁ Vendula, *Obyvatelstvo farnosti Stařeč v 19. století*. HD 35, 2011, č. 1, s. 45–82.
- KREISSLOVÁ Sandra, *K problematice etnického a jazykového vědomí německy hovořícího obyvatelstva v pohraničním okrese Chomutov*. SISb 108, 2010, s. 92–110.
- KUBÍKOVÁ Anna, *Historická topografie Českého Krumlova (1424) 1459–1654. Část VIII. (Horní, Kostelní)*. JSH 79, 2010, s. 119–154.
- KUBÍKOVÁ Anna, *Historická topografie Českého Krumlova (1424) 1459–1654. Část IX. (Latrán čp. 1 – 20)*. JSH 80, 2011, s. 169–190.
- KUCROVÁ Veronika, *Rodina Borových z Libře jako příklad sňatkové a dědické strategie*. GaHL 30, 2010, č. 2, s. 39–42.
- KUČERA Zdeněk – ŠTYCH Přemysl – JELÉNEK Jan, *Zaniklá sídla: jejich vznik, poznání a rekonstrukce*. GeoR 20, 2011, č. 4, s. 32.
- LANGHAMEROVÁ Miroslava, *Databáze bývalých vězňů policejní věznice gestapa Terezín (Malá pevnost): současný stav prací na projektu, červen 2010*. TL 38, 2010, s. 10–25.
- LANGHAMEROVÁ Miroslava, *Zpráva o digitalizaci sbírek a databází bývalých vězňů perzekvovaných nacistickým režimem v Památníku Terezín*. TL 39, 2011, s. 155–157.
- LENDEROVÁ Milena, *Konstrukce mužské identity v minulosti a současnosti*. DaS 33, 2011, č. 8, s. 6.
- LENDEROVÁ Milena aj. (eds.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2010.
- LIPOVSKI Radek, *Demografická a historicko-demografická konference „Społeczno-gospodarce uwarunkowania i konsekwencje wydłużania życia ludzkiego w Europie Środkowej w czasach nowożytnych“ (Zielona Góra)*. D 53, 2011, č. 1, s. 65–67.
- LIPOVSKI Radek, *Diplomové práce z problematiky historické demografie na katedře historie Pedagogické fakulty v Ostravě v letech 1969–1991 (1. část)*. HD 34, 2010, č. 1, s. 81–102.
- LIPOVSKI Radek, *Families in Europe between the 19th and the 21st Centuries. From the Traditional Model to Contemporary PACS*. D 52, 2010, č. 2, s. 137–138.
- LIPOVSKI Radek, *Mezinárodní demografický a historickodemografický workshop The Persistence of the Past v Rostocku, 25.–27. 5. 2009*. HisRev 1, 2010, č. 1, s. 123–124.

- LIPOVSKI Radek, *Pozůstalostní spisy v městském a venkovském prostředí v 18.–19. století*. In M. Myška – A. Zářický a kol., *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*, Ostrava 2010, s. 126–149.
- LIPOVSKI Radek, *Prohlášení za mrtva v pozůstalostních spisech Místku ve 40. letech 19. století*. SbSOkAFM 12, 2011, s. 53–61.
- LIPOVSKI Radek, *Usidlování židovského obyvatelstva v Místku a Koloredové*. SbSOkAFM 7, Frýdek–Místek 2006, s. 85–101.
- LIPOVSKI Radek, *Závěrečné práce z problematiky historické demografie a dějin rodiny na katedře historie Ostravské univerzity v Ostravě v letech 1991–2010*. HD 34, 2010, č. 2, s. 208–222.
- LIPOVSKI Radek, *Zpráva o konferenci Families in Europe between the 19th and the 21st Centuries. From the Traditional Model to Contemporary PACS v Kluži (Cluj–Napoca, Rumunsko)*, 8.–11. 10. 2009. HisRev 1, 2010, č. 1, s. 125–126.
- LIPOVSKI Radek, *Zpráva o konferenci Mezinárodní demografický a historickodemografický workshop Central Europe Population History during 1st Demographic Transition, 12–13. března 2010, Graz, Rakousko*. HisRev 1, 2010, č. 2, s. 253–254.
- LUSHNYCKY Alexander, *Ukrajinská emigrantská periodika ve fondech pražské Slovanské knihovny a jejich význam pro studium dějin ukrajinské diaspory v USA*. SIPř 96, 2010, č. 3–4, s. 389–400.
- MAGER Jan Antonín, *Pozdrav z výletu do míst vzniku našich nejstarších matrik*. RR 2010, 11–12, s. 12–13.
- MACHKOVÁ PRAJZOVÁ Naďa, *Profese služky v Praze na sklonku 19. a prvních desetiletí 20. století. Služebná na trhu práce*. PSH 39, 2011, s. 151–174.
- MACHKOVÁ PRAJZOVÁ Naďa, *Služba v domácnosti – specifický druh námezdní práce v 19. století*. HD 34, 2010, č. 1, s. 73–80.
- MARADA Miroslav, *Demografický obraz židovských obcí v Lipníku nad Bečvou a v Hranicích v polovině 17. století*. In Židé a Morava. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 11. listopadu 2009. Kroměříž 2010, s. 28–33.
- MAREČKOVÁ Jitka, *Soubor rukopisných map plzeňského panství v období raabizace koncem 18. století*. HG 36, 2010, č. 2, s. 197–224.
- MAREŠ Karel, *Vývoj populace obce Ročova v 19. století a srovnání se situací v 17. a 18. století*. ČSPS 119, 2011, č. 2, s. 92–116.
- MATLAS Pavel, *Migrace poddaného obyvatelstva v raném novověku. Nová heuristická východiska a metodické přístupy*. Forum statisticum Slovacum 3, 2007, s. 108–173.
- MATLAS Pavel, *Nemanželská sexualita, sňatkový konsens a sociální disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou (1661–1760)*. In Rodina a domácnost v 16.–20. století. AUC Phil et Hist 60, 2006 [vyd. 2010], č. 2, s. 31–50.
- MATLAS Pavel, *Sociální původ, vzdělání, kariérní strategie a motivace patrimoniálních úředníků na schwarzenberském panství Hluboká nad Vltavou v 17. a 18. století*. SAP 61, 2011, č. 2, s. 435–463.
- MAUR Eduard, *Annales de démographie historique 2008–2010*. HD 35, 2011, č. 1, s. 133–136.
- MAUR Eduard, *Dějiny rodiny v české historiografii. In Rodina a domácnost v 16.–20. století*. AUC Phil et Hist 60, 2006 [vyd. 2010], č. 2, s. 9–22.
- MAUR Eduard, *Katastry 18. století (tereziánský katastr český a moravský, karolinský katastr slezský, josefský katastr)*. In M. Myška – A. Zářický a kol., *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*, Ostrava 2010, s. 38–57.

- Maziarz Antoni, *Zdravotnické působení Kongregace šedých sester sv. Alžběty v letech 1842–1914*. In Jirásek Zdeněk a kol. (ed.): Slezsko v 19. století. Opava 2011, s. 152–169.
- MLČÁK Leoš, *Mor, hlad, války a živelné pohromy v Olomouci*. In Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620–1780. 1. Úvodní svazek. Proměny ambicí jednoho města. Olomouc 2010, s. 125–135.
- MRVÍK Jakub, *Nejstarší urbář černokosteleckého panství z roku 1564 – kritická edice*. SAP 60, 2010, č. 2, s. 465–560.
- Myška Milan – Zářícký Aleš (ed.), *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*. Ostrava 2010.
- NEČAS Ctibor, *Z cikánského pitavalu. Příhody ze života jedné populace za první světové války na Brněnsku a jinde na Moravě*. VVM 62, 2010, s. 341–349.
- NEKVAPIL Ladislav, *Kmotrovské vazby ve farnosti Hlinsko v letech 1645–1650 z hlediska sociálně-náboženského (sonda)*. HD 35, 2011, č. 1, s. 33–44.
- NEKVAPIL Ladislav, *Náboženská struktura chrudimského kraje v polovině 17. století*. VSH 19, 2011, s. 147–170.
- NESLÁDKOVÁ Ludmila, *Statistika přirozené měny obyvatelstva (vitální statistika)*. In M. Myška – A. Zářícký a kol., *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*, Ostrava 2010, s. 10–25.
- NEŠPOR Zdeněk – NEŠPOROVÁ Olga, *„V záru lásky se život započal – v záru ohně se končí“*. Čtyři pohledy na vývoj kremačního hnutí v české společnosti. SD 18, 2011, č. 4, s. 563–602.
- NEUDORFLOVÁ Marie L., *Problematika žen a placená práce v ženských časopisech na přelomu 19. a 20. století*. HD 34, 2010, č. 1, s. 2–13.
- NOVOTNÁ Marie, *Staré mapy při poznávání místního regionu*. GeoR 20, 2011, č. 3, s. 18–19.
- OLBRICHOVÁ Alice, *Sečtěte se a platte, aneb, Demografie napříč staletími*. LN 21, 2010, č. 49, s. 22–23.
- PATEK Artur, *Češi pohřbení v polském oddělení katolického hřbitova v Jeruzalémě*. SIPř 97, 2011, č. 1–2, s. 137–145.
- PAVLÁSEK Michal, *Česká menšina v jihobanátské obci Veliké Srediště. Její počátky a etnické procesy*. NR 20, 2010, č. 1, s. 3–19.
- PAVLÁSEK Michal, *Exkurs do historie Banátské vojenské hranice s přihlédnutím k vzniku českých enkláv na jejím území*. SIPř 96, 2010, č. 3–4, s. 243–262.
- PAWŁOWICZOWA Maria, *Śląsk Cieszyński azylem dla uchodźców z rozbiorowej Polski*. In Jirásek Zdeněk a kol. (ed.): Slezsko v 19. století. Opava 2011, s. 135–151.
- PEŠEK Jiří, *Nucené migrace v Československu a z Československa 1938–1989*. TH 6, 2010, s. 301–310.
- PEŠKOVÁ Zuzana, *Vybrané kolonizační podniky stejných lokátorů v Čechách*. DVT 114, 2011, č. 4, 237–260.
- PEŠTA Jiří, *Tak zvaná robotní registra zvikovská z roku 1488. Rozbor a edice pramene*. AT 12, 2011, s. 153–173.
- PETRÁŇOVÁ Lydia, *Historická demografie jako interdisciplinární obor a časopis v rámci Etnologického ústavu AV ČR, v v. i...* ČL 98, 2011, č. 2, s. 207–209.
- PETR Stanislav – ZACHOVÁ Irena, *„Urbář“ kláštera augustiniánů–eremitů v Pivoni v knihovně Angelica v Římě*. StR 39, 2009 [vyd. 2010], s. 189–229.

- POPELKA Petr, *Limity a možnosti podnikání žen v českých zemích v dlouhém 19. století*. HD 34, 2010, č. 1, s. 61–72.
- RATAJOVÁ Jana – STORCHOVÁ Lucie, *Žádná ženská člověk není. Polarizace genderů v českojazyčné literatuře druhé poloviny 18. století*. Praha 2011.
- RESLOVÁ Martina, *Benediktinské panství Broumov ve 2. polovině 17. století: urbář jako pramen*. SDN 14, 2010, s. 139–403.
- Rodina a domácnost v 16.–20. století*. AUC Phil et Hist 60, 2006 [vyd. 2010], č. 2.
- RUCKÁ Galina, *Hodonín – Národní třída. Jedna ulice, desítky příběhů... 1. část – Hessova ulice*. JM 46, 2010, sv. 49, s. 125–136.
- RYANTOVÁ Marie, *Nejstarší zповědní seznamy panství Vysoký Chlumeck z konce třicetileté války*. AUC–HUCP L/1, 2010, Praha 2011, s. 147–168.
- RYANTOVÁ Marie, PhDr. Eliška Čáňová *čestnou členkou ČAS*. In ČAS v roce 2010. Ročenka České archivní společnosti, Praha 2011, s. 30–33.
- SALÁČ Vladimír, *Oppida a urbanizační procesy ve střední Evropě*. AR 63, 2011, č. 1, s. 23–64.
- SEKYRKOVÁ Milada, *K sebereflexi pracujících žen na přelomu 19. a 20. století*. HD 34, 2010, č. 1, s. 30–44.
- SEMOTANOVÁ Eva, *Prostor města a jeho fázový růst v českých zemích od konce 19. století*. HG 36, 2010, č. 2, s. 225–254.
- SCHLUMBOHM Jürgen, „Die Schule des Lebens“: Zur Sozialisation von Kindern im vorindustriellen Deutschland. In *Rodina a domácnost v 16.–20. století*. AUC Phil et Hist 60, 2006 [vyd. 2010], č. 2, s. 69–88.
- SKOŘEPOVÁ Markéta, *Gruntovní knihy první poloviny 19. století na příkladu panství Nový Rychnov*. AČ 60, 2010, s. 344–360.
- SKOŘEPOVÁ Markéta, *Gruntovní knihy 19. století a možnosti jejich využití (na příkladu panství Nový Rychnov)*. VSV 17, 2010, s. 48–72.
- SKOŘEPOVÁ Markéta, *Stereotypy vdovství a vdovectví v tradiční venkovské společnosti*. OH 15, 2011, s. 283–321.
- SKOŘEPOVÁ Markéta, *Vdovství v tradiční venkovské společnosti (přehled bádání)*. HD 35, 2011, č. 1, s. 1–31.
- SKOŘEPOVÁ Markéta, *Veselé vdovy? Sňatek jako životní strategie ovdovělých venkovských žen. (Jižní Čechy, 1. polovina 19. století)*. In O. Felcman (ed.), *Historie 2008. Sborník prací ze 14. celostátní studentské vědecké konference konané 5. a 6. března 2009 v Hradci Králové*. Hradec Králové 2010, s. 175–198.
- SKUPNIK Jaroslav, *Antropologie příbuzenství. Příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. Praha 2010.
- SMOLKA Josef – VACULÍNOVÁ Marta, *Renesanční lékař Georg Handsch (1529–1578)*. DVT 101, 2010, č. 1, s. 1–26.
- SOUKUP Daniel, *Legenda O zpívajícím chlapci – obraz Židů v Olomouckých povídkách*. VVM 62, 2010, s. 29–46.
- STAUDACHER Anna L., *Židovští nalezcenci z Čech a Moravy ve Vídni a v Praze (1784–1868)*. PSH 39, 2011, s. 197–222.
- ŠEDIVCOVÁ Lucie, *Odsun obyvatelstva německé národnosti z bývalého okresu Stod a jeho následné nezemědělské osídlení v letech 1945–1951*. MZpČK 45, 2010, s. 223–242.
- ŠIKULOVÁ Alexandra, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785–1914)*. HD 34, 2010, č. 2, s. 114 – 175.

- ŠIKULOVÁ Alexandra, *Vývoj úmrtnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785–1914)*. HD 35, 2011, č. 2, s. 217–262.
- ŠINDELÁŘ Bohuslav, *Hladomor v Čechách*. VSJP 14 (26), 2011, č. 1, s. 16–18.
- ŠMÍD Miroslav, *Pravěké a časné historické osídlení katastru městyse Náměšř na Hané (okr. Olomouc)*. StM 16, 2010, č. 30, s. 44–74.
- ŠPROCHA Branislav – TIŠLIAR Pavol, *Plodnosť žien na Slovensku v medzivojnovom období*. D 52, 2010, č. 2, s. 103–119.
- ŠTEFANOVÁ Dana, *Obrigkeitliche Gestaltungsräume in der nordböhmischen Gutscherrschaft Frýdlant (1550–1750)*. ZAA 59, 2011, č. 1, s. 51–67.
- ŠTĚPÁN Jan, *Epidemie cholery v roce 1866 a hřbitov u kostela ve Slatinicích*. StM 16, 2010, č. 30, s. 84–90.
- ŠTIPL Luděk, *Byl jednou jeden svět. Stručná historie bývalých židovských komunit v Lošticích, Mohelnici a Úsově*. Mohelnice 2010.
- ŠTIPL Luděk, *There once was a world. Brief of former Jewish communities in the towns od Loštice, Mohelnice and Úsov*. Mohelnice 2010.
- ŠTYCH Přemysl – JELĚNEK Jan, *Počítačové rekonstrukce krajiny – objevujeme historii zaniklých sídel pomocí moderních geoinformačních technologií*. GeoR 20, 2011, č. 4, s. 10–11.
- ŠULC Jaroslav, *Poddanské městečko Byšice v raném novověku: vrchnostenské podnikání, sociální struktura a urbanistický vývoj*. Co 7, 2010, s. 111–153.
- TINKOVÁ Daniela, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha 2010.
- TIŠLIAR Pavol, *K historickej demografii a demografickej histórii na Slovensku*. HD 35, 2011, č. 2, s. 179–186.
- ULRYCHOVÁ Eva, *Osídlení Jičínska v mladší době hradištní a ve 13. století*. ASC 14, 2010, č. 2, s. 833–870.
- VACULÍK Jaroslav, *K českým a slovenským migracím v letech 1918–1938*. SPPFMU 25, 2011, č. 1, s. 48–57.
- VACULÍK Jaroslav, *K vystěhovalectví z Československa a poměrům krajanů v polovině 20. let 20. století*. SPPFMU 24, 2010, č. 1, s. 58–93.
- VACULÍK Jaroslav, *Nástin českých a slovenských přeshraničních migrací v meziválečném období*. Brno 2010.
- VACULÍK Jaroslav, *Religious Relations of Czech Emigrants Abroad*. SPPFMU 24, 2010, č. 2, s. 33–36.
- VALO Ján, *O populačnom vývoji Podkarpatskej Rusi v Československu*. D 53, 2011, č. 3, s. 242–244.
- VELKOVÁ Alice, *Familie und Besitzinteressen. Veränderungen in der Wahrung des Familieninteresses in der ländlichen Gesellschaft Böhmens im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*. In I. Schmidt–Voges (ed.), *Ehe – Haus – Familie. Soziale Institutionen im Wandel 1750–1850*, Köln–Weimar–Wien 2010, s. 121–144.
- VELKOVÁ Alice, *Household Formation in Bohemia: Inheritance Practice and Family Strategy, 17th–19th Centuries*. ČČH 109, 2011, č. 2, s. 328–343.
- VELKOVÁ Alice, *Metodické přístupy v českém historickodemografickém výzkumu v posledních 20 letech*. In H. Kurowska (ed.), *Przemiany demograficzne Europy Środkowej w czasach nowożytnych*, Zielona Góra 2010, s. 51–57.
- VELKOVÁ Alice, *Proměna v chápání majetkových zájmů v rodinách držitelů venkovských usedlostí v letech 1650–1850*. In *Rodina a domácnost v 16.–20. století*. AUC Phil et Hist 60, 2006 [vyd. 2010], č. 2, s. 51–68.

- VELKOVÁ Alice, *Women between a new Marriage and an Independent Position: Rural Widows in Bohemia in the first Half of the Nineteenth Century*. *The History of the Family*, 15, 2010, 3, s. 255–270.
- VESELSKÁ Dana, *Nechť mu Bůh dá vyrůst (Narození dítěte v kultuře a zvycích českých a moravských Židů)*. Praha 2010.
- VOJÁČEK Milan, *Policejní pobytové přihlášky jako důležitý pramen pro poznání demografických a sociálních proměn Prahy v letech 1850–1918*. *PH* 18, 2010, s. 299–302.
- VOLDÁNOVÁ Helena – KRŮTA Tomáš, *Seminář o digitalizaci matrik*. *GaHL* 30, 2010, č. 4, s. 99–102.
- VOLDÁNOVÁ Helena, *Na pomoc badatelům... Sbíрка urbářů*. *GaHL* 30, 2010, č. 3, s. 46–57.
- VOLDÁNOVÁ Helena – SLABOCH Martin, *Matriky na internetu*. *GaHL* 30, 2010, č. 1, s. 93–94.
- VOREL Petr, *Urbáře panství Zdechovice z let 1517 a 1608 a jejich pramenná hodnota pro výzkum hospodářského vývoje malých východočeských dominií*. *VSH* 19, 2011, s. 105–145.
- VRZALOVÁ Lenka, *Jména a příjmení v Knize rychtářské městyse Jaroměřic*. *ZM* 14, 2010, s. 5–23.
- WASKA Karel, *Migrace úterských obyvatel do Plzně. In Musa pedestris. Sborník ke čtyřicátému výročí městského archivu v Plzni a šedesátým narozeninám Jaroslava Douši*. Plzeň 2010, s. 120–136.
- WÄNTIG Wulf, *Grenzerfahrungen. Böhmisches Exulanten im 17. Jahrhundert*. Konstanz, UVK Verlagsgesellschaft 2007, 662 s.
- WEISER Tomáš, *Kanadský projekt analýzy domácností na základě sčítání z roku 1901*. *D* 53, 2011, č. 1, s. 60–61.
- WIEDERMANN Andreas, *Zur Problematik von Migration und Integration in den Grenzgebieten der böhmischen Länder nach dem Zweiten Weltkrieg*. *BohZ* 50, 2010, č. 1, s. 3–22.
- ZAMAZAL Luděk, *Česká menšina v Uničově v letech 1918 až 1938*. *StM* 16, 2010, č. 30, s. 32–43.
- Židé a Morava. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 11. listopadu 2009*. Kroměříž 2010.

RECENZE A ZPRÁVY

Martina Halířová

Sociální patologie a ochrana dětství od dob osvícenství do roku 1914. Disciplinace jako součást ochrany dětství. Pardubice, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická 2012, Monographica X, ISBN 978-80-7395-486-4, 284 s.

Práce Martiny Halířové je jedním z mála českých příspěvků k dějinám dětství, tedy ke studiu nepochybně velmi důležité tematiky, která je v zahraniční historiografii na rozdíl od naší od šedesátých let minulého století, kdy vyšla známá práce Ariesova, značně frekventována. U nás ji představují v knižní podobě zejména práce vycházející z Univerzity Pardubice, zaměřené na 19. století. K nim patří i recenzovaná monografie. Pokud pak jde o užší vymezení záběru práce na sociální patologii a ochranu dětství, je monografie M. Halířové vlastně jediným moderním titulem souhrnně zpracovávajícím u nás tuto tematiku.

K dobré kvalitě práce přispívá autorčina široká znalost jednak zahraniční literatury, z níž čerpá metodická poučení, jednak dobrý přehled o domácí literatuře. Při hodnocení literatury přitom autorka nepodléhá slepě extrémním názorům, jak ukazuje její racionální (možná ale až příliš zdrženlivý) postoj k protikladu „černé“ a „bílé“ legendy dětství. Práce se rozpadá do tří částí. První, velmi obsáhlá, pojednává o postavení dítěte ve společnosti a podobách dětství od osvícenství do vypuknutí první světové války. Je zpracována převážně na sekundární literatuře a tištěných pramenech, výsledky autorčina archivního výzkumu v ní mají jen doplňkový význam. Přesto má značnou cenu pro českého čtenáře, protože přináší ucelený a fundovaný pohled na problematiku, která až dosud u nás byla traktována spíše jen dílčími studii a v některých bodech značně nedostatečně. Totéž je možno říci o další části práce, nazvané Snahy o disciplinaci společnosti: od osvětské teorie k praxi 19. století, kde M. Halířová podává typologii jednotlivých způsobů sociálně patologického chování dětí a věnuje se názorům i praktickým krokům usilujících o jejich omezení, potlačení a prevenci. Autorka zde sleduje nejen jednotlivé názory a aktivity, ale pokouší se objasnit i jejich motivaci včetně nacionální. Poslední, nejrozsáhlejší část práce, na níž je nutno ocenit širí záběr, je naopak založena převážně na archivním výzkumu, a to nejen v našich, ale i ve vídeňských archivech, dále pak na studiu soudobé literatury, zákonných norem i časopiseckých diskusí. Všechny tři části práce se dobře doplňují.

Jako celek práce podává ucelený obraz o zvoleném tématu, dobře podložený znalostí pramenů i literatury, promyšlený a vhodně strukturovaný. Autorčin výklad je jasný a logický, jen styl je poněkud úsečný a časté používání jednoduchých vět nebo dosti prostých souvětí spolu s popisností některých částí činí text pro čtenáře místy únavným. Drobné připomínky se mohou týkat i seznamu literatury,

jak dobové, tak sekundární. Z knižních publikací možná měla být vzata v úvahu i práce F. Bartoše „Naše děti“, Praha 1898, k otázkám postavení dítěte v rodině práce našich etnografů z 50.–80. let minulého století, věnované tradiční nebo dělnické rodině (Heroldová, Šťastná, Fojtík ad.), k buquojské sociální péči kandidátská práce Aleny Šubrtové (Petraňové). Vzhledem k ohromnému šíři záběru práce však přehlédnutí těchto titulů neznamena nějakou zásadní chybu. Jistou připomínku bych měl k autorčině prezentování některých jevů v oblasti chudinské péče jako novinek způsobených racionalizačními, socializačními nebo humanizačními snahami osvícenské epochy. Při hlubším pohledu je totiž zčásti můžeme najít již hluboko v minulosti. Bylo by možno jmenovat například Veleslavínovo vydání spisu anglického kalvínského kazatele Hyperia o nutnosti zakládání donucovacích pracoven, stejně jako zákonodárství 15.–16. století v otázce „povalečů“ (viz zejména práce J. Petraňe).

Nehledě na tyto drobné nedostatky je práce M. Halířové významným příspěvkem k dějinám dětství v Čechách. Vyniká šíří záběru, důkladným zvládnutím rozsáhlé pramenné základny i literatury, dobrým zvládnutím složité strukturovaného celku. Dějiny dětství se u nás díky jí dostaly opět o krok kupředu. Zároveň ovšem vzniká jistá disproporce mezi „dlouhým“ 19. stoletím, zpracovaným dnes již relativně dobře, a staršími epochami i dobou zcela nedávnou, pro které obdobné práce zcela chybějí.

Eduard Maur

Pavol Tišliar

Národnostný kataster Slovenska v roku 1940. Bratislava, Slovenský národný archív 2011, 1025 s., ISBN 978–80–970666–2–8

Obdobie druhej svetovej vojny výrazne prehovorilo do zloženia európskej populácie a ovplyvnilo jej ďalšie smerovanie. Na území Slovenska prehovorili do zloženia populácie najmä deportácie židovského a rómskeho obyvateľstva, vojnové straty Slovákov a povojnový odsun obyvateľov nemeckého pôvodu. Pohľad na stav obyvateľstva podľa sčítania z roku 1940 nás vovádza do obdobia, kedy ešte ani jedna z týchto skutočností nebola naplnená. Elektronické vydanie Národnostného katastra Slovenska z roku 1940 z autorského pera Pavla Tišliara prináša pohľad na populáciu z pod Tatier po roku vojnového konfliktu, kedy sa mladá Slovenská republika snažila spoznať svojich obyvateľov prostredníctvom celoštátneho sčítania obyvateľstva. Na publikáciu môže odborná verejnosť pozeráť v spektre už skorších prác P. Tišliara (a B. Šprochu), v ktorých sa venovali slovenskému obyvateľstvu v medzivojnovom období.

Hneď na začiatku práce autor vymedzil zmenené hranice Slovenskej republiky z rokov 1939–1945, ktoré nekorešpondovali s rozlohou slovenskej časti medzivojnovovej Československej republiky. Po anektovaní územia Nemeckou ríšou po Mníchovskej konferencii (Slovensko stratilo dnešné mestské časti hlavného mesta – časť Devína a Petržalku) si mocenské nároky voči slovenskej časti Československa uplatnili aj Poľsko a Maďarsko. Severní susedia získali na úkor Slovenska viacero obcí na Spiši a Orave. Na juhu a východe boli vytvorené nové hranice, ktorými Slovenská republika prišla celkovo o 841 obcí s približne 850 000 obyvateľmi v prospech Maďarska.

P. Tišliar trpezlivou prácou odkryl nepoznaný obraz slovenskej populácie z pohnutých časov 40. rokov 20. storočia. Autor si vo svojom texte uvedomuje svoju omylnosť a zradnosť množstva štatistických údajov a sám v predslove otvára verejnú diskusiu, v ktorej očakáva pripomienky a korektúry svojich prípadných nepresností.

Svoj lexikón autor predstavuje v tradícii uhorských lexikónov a miestopisov už z konca 18. storočia. Podľa vlastných slov sa publikácia snaží zaplniť existujúcu medzeru v pramennej báze populačného vývoja Slovenska v nepokojných rokoch druhej svetovej vojny. Práca prináša spracované výsledky sčítania obyvateľstva z roku 1940. Tie sú interpretované z hľadiska národnostného zloženia obyvateľstva na regionálnej úrovni v sprektre analýzy prostredníctvom máp. P. Tišliar kombinoval pramene zo Slovenského národného archívu s ďalšími fondami najmä centrálnych úradov Slovenska.

Práca je rozdelená do štyroch základných častí. Autor v prvej časti monografie najskôr predstavil metodologickú prípravu na samotné sčítanie obyvateľstva, ktoré bolo určené na 14. a 15. decembra 1940. Tieto aktivity a informovanosť obyvateľstva prebiehali veľmi krátko a nepostačovali nárokom pohnutej doby. Pracoval ďalej s termínmi „žid“ a „cigán“, ktoré slovenská legislatíva striktnie vyčlenila s tým, že mala vážne zámery zistiť, koľko príslušníkov týchto etnických skupín na Slovensku žije. Podľa autorových slov bolo jedným z hlavných metodologických problémov určenie národnosti ruskej, resp. rusínskej, ktorý sa paradoxne riešil až po vykonaní sčítania v roku 1941. Pod touto skupinou sa mohlo chápať obyvateľstvo Karpatorusov, Veľkorusov, alebo Ukrajincov, na druhej strane konfesiónálne skupiny gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi a na strane tretej obyvateľstvo charakterizované miestnym dialektom teda Rusíni, Rusi, Rusnáci, Huculi, Ukrajinci či Malorusi. Šalamúnske rozhodnutie Štátneho štatistického úradu, že vo výsledkoch sčítania bude pre Rusov (Rusínov) platiť status quo, teda budú traktovaní podľa tejto skupiny obyvateľstva, a príslušníci, ktorí sa narodili v Rusku či na Ukrajine budú pokladaní za Rusov, resp. Ukrajincov. P. Tišliar všetkých príslušníkov tejto skupiny predstavoval pod hlavičkou národnosti ruskej, resp. ruskej (rusínskej).

Cenzus bol popísaný z dobového archívneho materiálu a najmä z tlače, čím boli predstavené viaceré problémy samotného priebehu cenzu. Tieto konflikty sa

týkali najmä protestov obyvateľstva voči sčítacím komisárom, ktorí ich nezaradili do národnostnej skupiny, ktorú uvádzali, ale „ustálili“ inak. Zaujímavé je, že tieto priestupky sa diali ako v prospech, tak aj v neprospech nemeckej národnosti. Výsledky sčítania počas existencie Slovenskej republiky neboli zo strachu voči nemeckej reakcii kompletne publikované a stalo sa tak až v období po obnovení Československej republiky v rokoch 1946 a 1947.

Tišliar predstavil v druhej kapitole najskôr Slovensko ešte v pôvodnej (československej) rozlohe a neskôr už oklieštenú Slovenskú republiku z pohľadu cenzových hárkov. Okrem hraníc a vnútroštátneho rozdelenia krajiny predstavil populáciu z hľadiska prítomnosti obyvateľstva, veľkosti sídel, ich ľudnatosti a hustoty regiónov. Dotýkajúc sa etnicity územia Slovenskej republiky, najskôr popísal celkový stav a ďalej sa venoval obyvateľstvu slovenskej, nemeckej, židovskej, ruskej (rusínskej), maďarskej, cigánskej a českej národnosti.

V nasledujúcej kapitole výsledky sčítania uvádzal okrem grafickej aj tabuľkovou formou, a to podľa dobových okresov v takzvanom lexikóne sídel. Táto tabuľková časť interpretovaného prameňa je doplnkom ku graficky spracovanej predchádzajúcej časti. Okresy existujúce v roku 1940 zoradil Tišliar v abecednom poradí a v nich uvádzal počty prítomného a cudzieho obyvateľstva a štátnych príslušníkov slovenskej a jednotlivých cudzích národnostných skupín. Pri okresoch Spišská Stará Ves a Trstená spracoval aj územie obcí inkorporovaného územia pričleneného k Slovensku z Poľska k 1. 1. 1940.

Sčítanie obyvateľstva bolo následne vo štvrtej časti práce interpretované prehľadom abecedne zoradených okresov. V nich sa spomínaným kategóriám cenzu venoval po jednotlivých sídlach graficky v mapách, ktoré porovnával so stavom súčasného územnosprávneho členenia.

Podľa slov samotného autora celkové spracovanie stavu populácie vojnového Slovenska je stále pred slovenskou historickou verejnosťou. Predkladané dielo spĺňa len popisnú úlohu a pred nami je stále tá analytická. Táto elektronická podoba rozsiahleho katastra umožňuje prehľadné pohybovanie sa v početných údajoch a praktické vyhľadávanie pojmov aj z máp. Rozsiahle informácie o obyvateľstve Slovenska z grafov a tabuliek okrem historikov môžu účelne využiť bádatelia z geografických či kartografických vedných disciplín. Vďaka tejto publikácii sa môže historická demografia opäť posunúť ďalej, a to nielen kvôli interpretovaným informáciám, ale aj vďaka inšpiratívnemu rozmeru pre ďalšie výskumné otázky.

Ján Golian

Branislav Šprocha – Pavol Tišliar

Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919–1940. V Tribunu EU vyd. 1. Brno: Tribun EU, 2012. 282 s. Librix.eu. ISBN 978–80–263–0264–3

Díky dlouhodobé spolupráci historika Pavola Tišliara a demografa Branislava Šprocha a přetrvávající podpoře Výzkumného demografického centra působícího v rámci Institutu informatiky a statistiky v Bratislavě spatřila světlo světa zásluhová publikace předkládající vývoj základních struktur slovenského obyvatelstva v období 1919–1940. Oba autoři tak dovršili dlouholeté úsilí o zmapování meziválečného vývoje obyvatelstva Slovenska. Z jejich pera již vyšlo několik titulů o skladbě a vývoji reprodukce slovenského obyvatelstva v tomto období.^[1] Pavol Tišliar zároveň využil svých znalostí pramenné základny a jejich možností. Výsledkem je syntetické zpracování jedné z velmi důležitých etap populačního vývoje Slovenska.

Ačkoli autoři publikaci formálně vročili do let 1919–1940, kde to bylo možné, zařadili data i za období starší (nikoli mladší). Zároveň uplatnili možnosti mezinárodní komparace, a to nejen s ostatními zeměmi tehdejšího Československa, což pro ně bylo relativně nejsnazší (autoři již před tím zpracovali publikace věnované Podkarpatské Rusi^[2]), ale i s jinými evropskými zeměmi. Čerpali přitom z mezinárodních databází či publikací typu Demographic Yearbook.

Práce je formálně členěna tradičně – první kapitola představuje prameny, tj. dochovanost a skladbu dat ze všech sčítání, která se ve studované době na Slovensku konala. Pro českého čtenáře méně obeznámeného se slovenskými dějinami je v tomto kontextu zajímavé, že na Slovensku proběhlo první sčítání již v roce 1919 a kromě dvou společných censů v letech 1921 a 1930 ještě sčítání v roce 1938 a v roce 1940. Autoři tedy měli k dispozici data z pěti časových řezů, čehož následně vhodně využili. V této kapitole jsou neméně zajímavá i sdělení týkající se dochovanosti sčítacích archů pořizovaných při jednotlivých censech a přehled publikovaných pramenů. Ze všech pěti sčítání se sice svou vysokou kvalitou vymykalo sčítání z roku 1930, nutno ale ocenit, že se autoři snažili využít vždy co

[1] Branislav ŠPROCHA – Pavol TIŠLIAR, *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1940*. Bratislava Infostat 2009, ISBN 978–80–89398–07–2; TÍŽ, *Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919–1937*. Bratislava Stimul 2008, ISBN 978–80–89236–38–1; TÍŽ, *Vývoj úmrtnosti na Slovensku v rokoch 1919–1937*. Bratislava Stimul 2008, ISBN 978–80–89236–44–2; TÍŽ, *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1937*. Bratislava Stimul 2008, ISBN 978–80–89236–50–3.

[2] Branislav ŠPROCHA – Pavol TIŠLIAR, *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi. I., Demografická reprodukcia*. 1. vyd. Bratislava: INFOSTAT, 2009. 231 s. ISBN 978–80–89398–11–9, TÍŽ, *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi. II., Štruktúry obyvateľstva*. 1. vyd. Bratislava: Infostat, 2009. 156 s. ISBN 978–80–89398–12–6.

nejvíce všech dostupných dat, a to i za cenu, že rozsah a obsah jednotlivých kapitol se liší, neboť je odvislý od bohatosti dat zpracovávané látky.

Kapitoly věnované výsledkům censů začínají vývojem počtu obyvatel, včetně základních informací o osídlení Slovenska (hustota obyvatelstva, velikostní struktury obcí). Autoři využili starších přepočtů a posunuli zpracování do 19. století. Pokračují skladbou obyvatelstva podle věku a pohlaví. Zde čtenáře zaujmou výsledky mezinárodního srovnání, neboť autoři sestavili kromě věkových pyramid za Slovensko ze studovaného období i věkové pyramidy z roku 1910 za sousedící státy. Právě mezinárodní srovnání ukazuje mj. vysokou míru emigrace v závěru 19. století, výrazný fenomen vývoje obyvatelstva Slovenska té doby.

Standardní je kapitola věnovaná rodinnému stavu obyvatelstva (pouze za roky 1921 a 1930). Z komparace s ostatními zeměmi tehdejšího Československa zřetelně vyznívá jak heterogenita rodinných poměrů, tak i rozdílné úmrtnostní poměry v jednotlivých částech státu. Na Slovensku vstupovali mladí lidé do manželství v poněkud mladším věku a v celkově větší intenzitě než v českých zemích, což odpovídalo tomu, že na Slovensku byly kulturní tradice vstupu do manželství bližší východoevropskému modelu sňatečnosti, zatímco české země se více podobaly středoevropskému resp. severozápadoevropskému modelu. Vyšší podíl ovdovělých slovenských žen v celém věkovém spektru zase dokládá zdejší horší úmrtnostní poměry. Autoři mohli ale upozornit i na vnitřní diferenciaci, neboť data byla dostupná i podle národnosti. Z nich autoři spočetli například úroveň definitivního celibátu, který naznačuje rozdíly mezi jednotlivými národnostmi, zejména odlišné chování německé menšiny. Autoři doplnili i komparaci mezinárodní. Zajímavé je i regionální rozložení podílu sirotků (z dětí do 14 let) podle okresů dle dat sčítání lidu 1930, s nímž se běžně nesetkáváme.

Pátá kapitola je věnována bytovým stranám, rodinám a domácnostem. I tady autoři vtipně kombinují tabulkové výstupy, ve kterých využívají možnosti srovnání s českými zeměmi či Podkarpatskou Rusí, s kartogramy sestavenými dle tehdejších slovenských okresů. Dokládají vyšší průměrný počet členů přítomných v bytech (bytových stranách) na Slovensku než v českých zemích, značnou regionální diferenciaci i v rámci Slovenska (když vysoký podíl velkých bytových stran byl zjištěn zvláště na Nitransku) a také mírný pokles velikosti mezi censy 1921 a 1930.

Šestá kapitola se týká výskytu duševních a mentálních vad. Této problematice nebývá v současnosti věnována v demografických studiích pozornost, data se již v rámci sčítání lidu nesledují. Z historického kontextu je ale zřejmé, proč tomu v době minulé bylo jinak – v roce 1930 byla na Slovensku z osob starších 80 let tělesně postižena více než 3 %.

Vzdělanostní úroveň bylo možno studovat jen jako znalost čtení a psaní, zato již od roku 1880. Ačkoli data nejsou zcela srovnatelná vinou různé definice gramotnosti ve studovaném období, ukazují, jak rychle klesal zvláště v meziválečném období na Slovensku podíl negramotných osob, do roku 1930 na 7 %. I tady naznačuje kartogram, že negramotné obyvatelstvo nakonec přetrvávalo zejména ve

východních okresech a v severoslovenských horských oblastech Beskydy počínaje a že šlo převážně o starší osoby.

Zdaleka největší prostor je v publikaci věnován národnostní skladbě. Je to pochopitelné, Slovensko bylo vytvořeno jako multietnický celek a při censech byla etnicitě věnována značná pozornost. I tady autoři mohli problematiku studovat sice již od roku 1880, museli však předřadit metodický exkurs týkající se sčítací praxe, pokud jde o definici národnosti, resp. jazyka, na základě kterého byla národnost zjišťována. Upozornili především na málo známou skutečnost, že se v Uhersku při sčítání 1910 považovala za mateřskou řeč i řeč, které se dítě naučilo ve škole. Autoři také podrobněji popisují i okolnosti, za kterých probíhala sčítání v letech 1919–1940, neboť každé z nich se konalo za jiných vnitropolitických poměrů a za jiné zahraničněpolitické situace. Následuje geografické rozložení osob jednotlivých etnik v prostoru Slovenska – obvykle dle územního členění v době konání cenzu. Kromě celostátních dat jsou detailněji představeny některé zajímavé regiony, například rozmístění Maďarů a Němců na Nitransku a Němců v okolí Bratislavy a na Spiši.

Náboženské skladbě je věnována relativně stručná kapitola, opět pojatá geograficky a založená na československých sčítáních, i když na celostátní úrovni jsou data od roku 1910. Na rozdíl od českých zemí se v meziválečném období náboženská skladba obyvatelstva nezměnila a nezměnilo se ani územní rozložení příslušníků jednotlivých vyznání. Zajímavá jsou data z roku 1940, z nichž už je patrný značný úbytek příslušníků izraelského vyznání.

Poslední kapitola je věnována ekonomické aktivitě obyvatelstva a sociální skladbě. Také do této části autoři zařadili stručné uvedení do problematiky, tj. přehled hlavních tendencí ekonomického vývoje Slovenska, který byl významně ovlivněn důsledky odtržením od Uher a připojením k mnohem vyspělejšími českým zemím, československou pozemkovou reformou a posléze hospodářskou krizí. Ani v této části nechybí kartogramy, sestavené ze sčítání 1921 a 1930 a 1940, dokumentující rozložení zastoupení osob příslušných k sektorům národního hospodářství.

Závěr publikace je stručným shrnutím jednotlivých kapitol. Publikace obsahuje mimořádné množství informací, mimo jiné 46 tabulek, 30 grafů a 86 kartogramů, vesměs vhodně zvolených a dobře sestavených. I z toho důvodu mohl být vlastní text relativně stručný a autoři se mohli věnovat nejdůležitějším aspektům jednotlivých studovaných charakteristik. Přitom prokázali znalost soudobé zejména slovenské odborné produkce k dané problematice, neboť jednotlivé kapitoly zdaleka nejsou jen zasvěceným komentářem výsledků censů. Proto poněkud zarazí, že není nikde zmiňována Boháčova syntéza vývoje obyvatelstva Československa,^[3] neboť právě meziválečnou situaci věnoval Antonín Boháč největší pozornost, navíc s hlubokou znalostí věci. Je také škoda, že autoři nedoplňli grafy s mezinárodním

[3] Antonín BOHÁČ, *Obyvatelstvo v Československé republice*. [Praha: A. Boháč, 1935]. 96 s.

srovnáním (např. v kapitole o rodinném stavu) o vysvětlení zkratk použitých pro jednotlivé země. Jinak je kniha vypravena kvalitně.

Kniha Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919–1940 je publikací, kterou můžeme slovenským kolegům závidět. Vzhledem ke společné datové základně a rozsahu, v němž jsou prezentována i data za české země, ji doporučuji všem českým badatelům, které zajímá populační vývoj obou zemí nejen v meziválečném období.

Ludmila Fialová

Zpráva z konference „New Law – New Gender Structure? Codifying the Law as a Process of Inscribing Gender Structures“ (Innsbruck, 13.–15. září 2012)

V září loňského roku se v Innsbrucku konalo třídní zasedání odborníků věnujících se mimo jiné tématu genderových rozdílů v evropské právní kultuře v minulosti i současnosti. Hlavním organizátorem akce byl *Institut für Geschichtswissenschaften und Europäische Ethnologie*, Universität Innsbruck. Pořadatelskou činnost měl na starosti konkrétně tým historiček z Rakouska a Německa: předně Ellinor Forster (Innsbruck) a dále Margareth Lanzinger (Berlín/Vídeň), Gunda Barth-Scalmani (Innsbruck) a Karin Gottschalk (Frankfurt nad Mohanem). Konference se ve dnech 13.–15. září 2012 účastnili badatelé především z Rakouska a Německa, ale také Francie, Anglie, České republiky, Chorvatska a Kanady. Příspěvky, které zde zazněly, se snažily nabídnout odpověď na otázku položenou v samotném názvu konference: Nové právo – nová právní struktura? Kodifikování práva jako proces popisování genderových struktur.

V souvislosti s datem konání konference a jejím zaměřením připomněly Ellinor Forster a Margareth Lanzinger dvousté výročí od zavedení Všeobecného zákoníku občanského v habsburské monarchii v roce 1812 (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* – ABGB, vydán 1811). Problematika diskutovaná na konferenci byla rozdělena do pěti sekcí. Kolektiv autorek Helene Schiffbänker (Vídeň), Angela Wroblewski (Vídeň) a Monica Wirz (Cambridge) představil dílčí výsledky svého projektu v rámci úvodní sekce Možnosti a limity práva. Pracovní pozice žen v současné anglické a rakouské společnosti byla nahlížena z hlediska problematiky zavádění kvót pro ženy.

K dobám dávno minulým, konkrétně do období raného novověku, byla směřována pozornost posluchačů v příspěvcích v druhé sekci konference (Legální pluralita v dějinách raného novověku). Natalija Ivanusa (Giessen) hovořila o způsobech dědického vyrovnání u žen podle magdeburského práva. Naopak postavením žen a zvláště vdov v právu norimberském (konkrétně v jihlavském právním okruhu) se zabývala Pavla Jirková (Praha). Příspěvek Svenjy Schmidt (Berlín)

se týkal případu Magdaleny Kaus, která byla v německém Assenheimu v letech 1760–1766 souzena za vraždu dítěte. Závěr druhé sekce patřil Georgu Tschannettovi (Víděň) a problematice kodifikace a aplikace Manželského patentu, který vydal pro habsburskou monarchii Josef II. v roce 1783. Tschannett se konkrétně zabýval problematikou odluky od stolu a lože, kterou studoval na základě spisů městské rady ve Vídni (1783–1811).

Příspěvky v sekci následující spadaly svým chronologickým vymezením do období 2. poloviny 18. století až poloviny století 19. (Změny práva v době kodifikace – normy a praxe). Debatu nad kodifikačními procesy v Evropě a novými strukturami genderu zahájila Margret Friedrich (Innsbruck), která se věnovala kodifikačnímu procesu v Rakousku 1753–1811, jehož výslednicí byl již zmíněný Všeobecný zákoník občanský. Evdoxios Doxiadis (Vancouver) hovořil o soudní praxi v Řecku v polovině 19. století s ohledem na sociální kategorie a gender. Tematiku ženských práv a genderové identity podle Napoleonova občanského zákoníku (Code civil des Français, 1804) představila Beatrice Zucca Micheletto (Rouen), která se detailněji věnovala aplikaci Napoleonova občanského zákoníku v italském Turíně anektovaném v letech 1802–1814 Francií. A konečně otázka genderové rovnosti z hlediska dědických práv byla předmětem referátu Mirely Krešić (Zagreb), která vycházela ze Všeobecného zákoníku občanského aplikovaného v Chorvatsku a Slavonii.

Čtvrtou sekci v pořadí (Staré a nové modely ženské role) zahájila Katharina Stornig (Mainz) příspěvkem spojujícím dějiny církve a genderu. Ve svém výzkumu se zabývala snahami ženských katolických řádů v Německu na přelomu 19. a 20. století o vlastní administraci, která by byla nezávislá na mužských církevních rádech. Právo žen na potrat a vývoj tohoto práva v poslední třetině 20. století v Německu byl předmětem referátu Evy Schäffler (Salzburg). Závěr čtvrté sekce jednání se nesl v duchu tzv. kulatého stolu, kdy Heide Wunder (Kassel), Brigitte Mazohl (Innsbruck) a Thomas Simon (Víděň) hovořili na téma přítomnosti historiček ve vědě a výzkumu v posledních padesáti letech. Klíčovou myšlenkou bylo působení Silvany Seidel Menchi (Pisa) v historické vědě, jejíž pracovní život a zájem o gender problematiku v akademickém prostředí přiblížila Heide Wunder. Silvana Seidel Menchi je profesorkou nových dějin na univerzitě v Pise a ve svých výzkumech se zabývá postavou Erasma Rotterdamského, reformací v Itálii a dějinami žen v raném novověku.

Závěrečná sekce konference patřila tematice spojené s chápáním a vnímáním těla (Tělo a právo) v současných právních systémech v Rakousku a Německu, příp. s přesahy do 18. a 19. století. Caroline Voithofer (Innsbruck) přednesla svůj příspěvek týkající se výkladu rakouských právních norem od 18. století do současnosti k otázce transsexuality a intersexuality (gender binary). Zohledněn byl především rozdíl mezi definicemi práva a biologie. Betina Aumair (Víděň) hovořila o genderových aspektech v rámci práva postižených osob v současném Rakousku.

Závěrečnou diskuzi konference vedla Karin Gottschalk (Frankfurt nad Mohanem). Zdůraznila některé zásadní momenty, kterých se třídní debata o genderové tematice v právních systémech od raného novověku do současnosti dotýkala (norma versus praxe, např. v otázce pořizování testamentů a smluv). Karin Gottschalk vzpomněla také zajímavá témata, která však na konferenci nezazněla: postavení ženy ve zvykovém právu ve středověku či míra znalosti právních norem mezi obyvatelstvem. Ellinor Forster nakonec vyjádřila naději, že příspěvky, které v průběhu tří zářijových dní na univerzitě v Innsbrucku zazněly, budou ve své písemné podobě zveřejněny ve sborníku z konference.

Pavla Jirková

Historická demografie

2013/37 [1]

Demografická a sociální struktura obyvatelstva v Berounském kraji v polovině 17. století	
VÁCLAVA VAŇKOVÁ	1
Vývoj porodnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785–1914)	
ALEXANDRA ŠIKULOVÁ	23
Osířelé děti ve venkovské společnosti. Směry zahraniční historiografie a inspirace pro české bádání	
MARKÉTA SKOŘEPOVÁ	51
Materiály	
Výběrová bibliografie české historické demografie za období 2010–2011	
PAVLA JIRKOVÁ VE SPOLUPRÁCI S EDUARDEM MAUREM A LUMÍREM DOKOUPILEM	79
Recenze a zprávy.	89